

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

İLKBAHAR 2020 CİLT: 11 SAYI: 1
SPRING 2020 VOLUME: 11 ISSUE: 1

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

ISSN: 2146-1740

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

Uluslararası hakemli bir dergidir.

Taranılan indeksler

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

Sahibi/Owner

İnönü Üniversitesi İİBF Dekanlığı Adına
Prof. Dr. Recep KARABULUT

Editörler/Editors

Ahmet UĞUR

Arshi KHAN

Gökhan TUNCEL

Mehmet Ozan SARAY

Recep KARABULUT

Dergi Sekreteryası / Journal Secreteriat

Demet TOKTAŞ

Gizem ATEŞ

Müge Seda ATEŞ

Adres/Address

İnönü Üniversitesi İİBF
44280 MALATYA

Tel. 422 3773000

Fax. 422 3410438

e-mail: akademikyak@inonu.edu.tr

web: <http://cms.inonu.edu.tr/tr/akademikyak>

ISSN: 2146-17

DANIŞMA KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

- H. Cemil KOÇAK, Sabancı Üniversitesi
M. Hakan YAVUZ, University of Utah
Ahmet İÇDUYGU, Koç Üniversitesi
Hüseyin BAĞCI, ODTÜ
Muhittin KAPLAN, İstanbul Üniversitesi
Kemal YILDIRIM, Anadolu Üniversitesi
Kerem ALKİN, İstanbul Medipol Üniversitesi
James L. BICKSLER, Rutgers, The State University of New Jersey
Metin Kamil ERCAN, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Serkan BENK, İnönü Üniversitesi
Enver BOZKURT, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Alaeddin YALÇINKAYA, Marmara Üniversitesi
Michael ALLES, Rutgers, The State University of New Jersey
Shyam SUNDER, Yale University
Ş.Halis ÇALIŞ, Selçuk Üniversitesi
James ALM, Tulane University
Jorge MARTINEZ-VAZGUEZ, Georgia State University
Mehmet DEMİRBAĞ, University of Essex
Nihat BOZDAĞ, Gazi Üniversitesi (Emekli)
Ayşe Neyran ORHUNBİLGE, İstanbul Üniversitesi (Emekli)
Bharat SARATH, Rutgers, The State University of New Jersey
Zühtü ARSLAN, Anayasa Mahkemesi
Asaf Savaş AKAT, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Cavide Bedia UYARGİL, İstanbul Üniversitesi (Emekli)
Ahmet Cevat ACAR, İstanbul Üniversitesi
A. Oya ÖZÇELİK, İstanbul Üniversitesi
İhsan D. Dağı, ODTÜ
E. Fuat KEYMAN, Sabancı Üniversitesi
Nazım ENGİN, Piri Reis Üniversitesi
Ekrem TATOĞLU, İbn Haldun Üniversitesi

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Abdulkadir BAHARÇİÇEK, İnönü Üniversitesi

Ahmet KARADAĞ, İnönü Üniversitesi

Ali ŞEN, İnönü Üniversitesi

Ali AKSOY, İnönü Üniversitesi

Kadir KARTALCI, İnönü Üniversitesi

Mehmet GÜNGÖR, İnönü Üniversitesi

Neslihan DERİN, İnönü Üniversitesi

Nihat AKBIYIK, İnönü Üniversitesi

HUKUK DANIŞMANI / LEGAL ADVISOR

Murat Buğra TAHTALI, İnönü Üniversitesi

EDITÖRÜN NOTU

Akademik Yaklaşımlar Dergisi ISSN:2146-1740 Cilt 11-Sayı 1 ile okuyucularının karşısındadır. Bu sayıda %42 red, %58 kabulle dört makale yer almaktadır.

“MALATYA’DA YEREL SİYASETİN DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNDE HAMİT FENDOĞLU’NUN (HAMİDO) ETKİSİ” makalesi Abdulkadir Baharççek ve Canan Katılmış tarafından kaleme alınmıştır. Makalede Hamit Fendoğlu’nun yerel siyasete etkileri nitel analiz ile incelenmiştir.

“İŞGÜCÜNE KATILMA DURUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN KATEGORİK REGRESYON İLE ÇÖZÜMLENMESİ” makalesi Sarp Saklıyan, Mehmet Kıvrak, Ahmet Kadir Arslan ve Cemil Çolak tarafından kaleme alınmıştır. Belirlenen değişkenlerin optimum ölçeklendirme ile açıklama oranı, kısmi katkıları ve istatistiksel anlamlılıkları analiz edilmiştir.

“TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN AMERİKAN DIŞ POLİTİKASI EKSENLİ DEĞERLENDİRMESİ” makalesi Zafer Akbaş ve Levent Özdemir tarafından kaleme alınmıştır. Makalede Türkiye ve ABD’nin Ortadoğu politikaları analiz edilmiş ve İsrail ile olan ilişkilerini ortaya konulmuştur. Literatür tarama tekniğine dayanan çalışmada Türkiye-İsrail ilişkileri Amerikan dış politikası ekseninde değerlendirilmiştir.

“COVID-19 SALGIN HASTALIĞININ BORSAYA ETKİSİ: TURİZM VE ULAŞTIRMA ENDEKSLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA” makalesi Nuri Hacıevliyagil ve Arif Gümüş tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Covid-19’un ölüm ve vaka sayıları ile salgının en fazla etkilediği turizm ve ulaştırma sektörleri özelinde borsa endeksleri arasındaki ilişki ekonometrik analiz ile incelenmiştir.

11 Mart 2020’de Dünya Sağlık Örgütü tarafından açıklanan COVID-19 pandemisi her alanda etkisini göstermiştir. Politik sorunlar, ticaret savaşları, kur savaşları gibi konular önemini kaybederken, biranda dünyanın gündemi bu pandeminin ne zaman sona ereceği olmuştur. Bu süreçte bilim kilit rol oynamaktadır. Sağlık çalışanları başta olmak üzere, ekonomistler, mühendisler, medya araştırmacıları gibi birçok alan çalışanı pandemi ile mücadele içindedir. Tüm araştırmacılar bilimle en iyisini yapabilmek için çalışmaktadır. Akademik Yaklaşımlar Dergisi de yeni bir gelişim içinde bu sayıya hazırlanmıştır.

Akademik Yaklaşımlar Dergisi’nin bu sayısına emek veren Hakem Heyeti’ne titiz çalışmalarından dolayı teşekkürlerimizi iletiyoruz.

Akademik Yaklaşımlar Dergisi ekibi olarak bu sayıyı COVID-19 ile mücadele eden ve bilim için çalışan araştırmacılara ithaf ediyoruz.

Prof. Dr. Recep KARABULUT

Dekan

EXECUTIVE SUMMARY

Journal of Academic Approaches is in front of its readers with ISSN: 2146-1740 Volume 11-Issue1. In this issue of the Journal of Academic Approaches includes the four articles with %42 rejection and %58 acceptance.

The article "THE INFLUENCE OF HAMIT FENDOGLU (HAMIDO) ON THE TRANSFORMATION OF LOCAL POLITICS IN MALATYA" was written by Abdulkadir Baharcicek and Canan Katilmis. In the article, the impacts of Hamit Fendoglu on local politics were analyzed with qualitative analysis.

The article "THE FACTORS AFFECTING THE PARTICIPATION RATE BY THE CATEGORICAL REGRESSION ANALYSIS" was written by Sarp Sakliyan, Mehmet Kivrak, Ahmet Kadir Arslan, and Cemil Colak. The explanation ratio, partial contributions, and statistical significance of the determined variables were analyzed with optimum scaling.

"AMERICAN FOREIGN POLICY AXIS ASSESSMENT OF TURKEY-ISRAELI RELATIONS" article was written by Zafer Akbas and Levent Ozdemir. In this article, the Middle East policy of Turkey and the US has been analyzed and put forward their relations with Israel. In the study based on a literature search technique, Turkey-Israel relations have been reviewed in the American foreign policy axis.

The article "THE EFFECT OF COVID-19 EPIDEMIC ON THE STOCK MARKET: AN APPLICATION ON TOURISM AND TRANSPORTATION INDICES" was written by Nuri Hacievliyagil and Arif Gumus. In this article, the relationship between stock market indices specific to the tourism and transportation sectors most affected by the epidemic and the death and case numbers of Covid-19 was examined by econometric analysis.

The COVID-19 pandemic announced by the World Health Organization on March 11, 2020, has shown its effects in all areas. While issues such as political problems, trade wars, currency wars have lost their importance, the world's agenda has become when this pandemic will end. Science plays a key role in this process. Many field workers such as notably healthcare professionals, economists, engineers, media researchers are struggling with the pandemic. All researchers have been working to do the best with science. Journal of Academic Approaches has also been prepared for this issue in a new development.

We would like to express our gratitude to the Referee Committee for their meticulous work for this issue of the Journal of Academic Approaches.

As the team of Journal of Academic Approaches, we dedicate this current issue to researchers who are fighting COVID-19 and working for science.

Prof. Dr. Recep KARABULUT

Dean

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

MALATYA'DA YEREL SİYASETİN DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNDE HAMİT FENDOĞLU'NUN (HAMİDO) ETKİSİ Canan KATILMIŞ, Abdulkadir BAHARÇİÇEK.....	10-32
İŞGÜCÜNE KATILMA DURUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN KATEGORİK REGRESYON İLE ÇÖZÜMLENMESİ Sarp SAKLIYAN, Mehmet KIVRAK, Ahmet Kadir ARSLAN, Cemil ÇOLAK.....	35-45
TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN AMERİKAN DIŞ POLİTİKASI EKSENLİ DEĞERLENDİRMESİ Levent ÖZDEMİR, Zafer AKBAŞ	48-74
COVID-19 SALGIN HASTALIĞININ BORSAYA ETKİSİ: TURİZM VE ULAŞTIRMA ENDEKSLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA Arif GÜMÜŞ, Nuri HACIEVLIYAGIL.....	76-97

Sayının Hakemleri / Referee of This Issue

Prof. Dr. İrfan Kalaycı, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr.Mehmet Güngör, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Nihat Akbıyık, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman Serdar Karaca, Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih Ertugay, Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Nevzat Tetik, İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Osman Uluyol, Adıyaman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Şit, Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bekir Gündoğmuş, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Dr. Esra Canpolat Gökçe, İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Melih Duman, Aksaray Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Deste, İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sami Zariç, Mersin Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sıddıka Akdeniz, Şırnak Üniversitesi

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

MALATYA'DA YEREL SİYASETİN DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNDE HAMİT FENDOĞLU'NUN (HAMİDO) ETKİSİ*

THE INFLUENCE OF HAMİT FENDOĞLU (HAMİDO) ON THE TRANSFORMATION OF
LOCAL POLITICS IN MALATYA

Canan KATILMIŞ¹

Abdulkadir BAHARÇİÇEK²

Özet

Makale Bilgi

Gönderilme:
22/02/2020

Kabul:
29/06/2020

Çok partili hayata geçiş ile demokratik süreç kimi zaman anti-demokratik yöntemler ile kesintiye uğramıştır ancak demokratik eğilimler ve talepler gelişme göstermeye devam etmiştir. Çok partili hayata geçiş ile Türkiye’de yaşanan değişiklik, sadece bir iktidar değişikliği değildir. Türkiye’de siyaset algısı da değişmeye başlamış ve bu zamanla yerel siyasete de ulaşmıştır. Türkiye’de siyaset artık sadece seçkinlerin değil halka yakınlığı ile bilinen, halkın sevdiği ve saygı duyduğu, yerel halkın bulunduğu coğrafyaya, kültüre ve inanca hâkim kişilerin de yarıştığı bir alana taşınmıştır. Türkiye’de yaşanan tüm bu siyasi değişimlerin içinde bulunan ve Malatya’nın siyasi dönüşümlerine önemli katkıları olan Hamit Fendoğlu, 17 Nisan 1978’de bombalı bir suikast sonucu yaşamını yitirmiştir. Ölümünden sonra Malatya’da meydana gelen olaylar Hamit Fendoğlu’nun Malatya’daki etkisini ortaya koymuştur.

Bu çalışmada, Hamit Fendoğlu’nun Malatya’da meydana getirdiği siyasal dönüşüm ortaya konmaya çalışılacaktır. Öncelikle Türkiye’de önemli siyasi değişimlerin yaşandığı ve bu değişimlerin sadece ulusal siyasette değil yerel siyasette de etkisini gösterdiği, 1950-80’li yılları oluşturan siyasal sürece değinilecektir. Daha sonra, Hamit Fendoğlu’nu Malatya siyasetinde öne çıkaran nedenler, siyasi faaliyetleri ve bunların yerel siyasete etkileri incelenecektir. Son olarak, çalışmanın asıl amacı, Hamit Fendoğlu’nun Malatya siyasetinde meydana getirdiği siyasal dönüşüm ele alınacaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılacak ve değerlendirmeler, bu tarihe kadar geçen süreçte gerçekleşen gelişmeler, bu gelişmelere ilişkin açık kaynak verileri, basılı metinler, haber ve internet kaynaklarından faydalanılarak yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çok partili hayata geçiş, demokratikleşme, hamit fendoğlu, malatya’da siyasal dönüşüm.

*Bu çalışma, (2018) “Yerel Ve Genel Siyaset Üzerindeki Etkileri Açısından Hamit Fendoğlu” isimli tez çalışmasından üretilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-5978-2674, canan.katilmis@gmail.com

² Profesör Doktor, İnönü Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-5053-8069, abdulcadir.baharcicek@inonu.edu.tr

Abstract

Article Info

Received:
22/02/2020

Accepted:
29/06/2020

With the transition to multi-party life, the democratic process was sometimes interrupted by anti-democratic methods, but democratic tendencies and demands have continued to improve. With the transition to multi-party life, changes taking place in Turkey is not just a change of power. Perception of politics in Turkey has started to change, and by time local politics as well. Politics is no longer performed only by the elite in Turkey, it has moved to an area that is known for its proximity to the public, loved and respected by the people, and dominated by the geography, culture and belief of the local people. In this regard, Hamit Fendoğlu, who made significant contributions to the political transformations of Malatya, died as he was assassinated on 17 April 1978. The events that took place in Malatya after his death revealed the effect of Hamit Fendoğlu in Malatya once again.

This study will put forward the political transformation in Malatya made by Hamit Fendoğlu. First of all, the political process which formed the 1950-80s and experienced important political shifts that influenced not only national politics but also the local politics will be touched on. Then, the reasons why Hamit Fendoğlu was a prominent political figure in Malatya, his political activities and their effects on local politics will be examined. Finally, the main aim of the study, Hamit Fendoğlu’s political transformation in the politics of Malatya, will be discussed.

Keywords: Transition to multi-party life, democratization, hamit fendoğlu, political transformation in malatya.

1. Giriş

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan günümüze kadar Türk siyasal hayatında önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler, özellikle çok partili hayata geçişi zorunlu hale getiren ulusal ve yerel demokratik eğilimlerin etkisi altında şekillenmiştir. Cumhuriyet’in kurulmasından çok partili hayata geçişe kadar süregelen ve tek parti iktidarının otoritesi ile belirlenen siyaset, çok partili hayata geçiş ile toplumun diğer kesimlerince de dâhil olunan ve belirlenen bir hal almıştır. Çok partili hayata geçiş süreci, önceleri bir seçim sistemi ve yalnızca iktidar değişikliği olarak görülmüştür. Ancak siyasetteki bu değişim ile siyaset, devlet tekelinde bir araç olmaktan çıkıp toplumsal bir niteliğe dönüşmüştür. Ulusal siyasette meydana gelen demokratik eğilimler, yerel siyasette de zamanla etkisini göstermeye başlamıştır. Özellikle, yerel yönetimlerde bulunduğu coğrafyayı çok iyi tanıyan, yerel halkın diline ve geleneklerine hâkim, muhafazakâr görülen girişimci taban ile iletişimi kuvvetli yeni

siyasetçilere olan ihtiyaç artmıştır. Türkiye’de bu siyasi ihtiyaçtan doğan önemli isimlerden biri, Malatyalı siyasetçi Hamit Fendoğlu’dur.

Hamit Fendoğlu, Türkiye’de siyasetin değiştiği çok partili hayata geçiş süreci ile başlayan ve darbeler dönemi olarak adlandırılan 1960-80’li yılların tüm siyasi olaylarına şahitlik etmiştir. Fendoğlu, Türk siyasal hayatının şekillenmeye başladığı bu dönemde, seçkinlerin uğraşı olmaktan çıkan ve dönüşen siyasetin yetiştirdiği isimlerden biridir. Malatya siyasetinin inşasında ise günümüze kadar devam eden bir etkiye sahiptir. Siyasi faaliyetlerine DP ile başlayan Hamit Fendoğlu, milletvekilliği ve belediye başkanlığı yaptığı dönemlerde adından sıkça söz ettirmiştir. Özellikle, Fendoğlu’nun bağımsız adaylığını koyarak Belediye Başkanı seçildiği 11 Aralık 1977 yerel seçimleri, Malatya’nın bugüne kadar gelen siyasi kimliğini belirlemiştir.

Bu çalışmada, öncelikle Hamit Fendoğlu’nun siyasi hayatını oluşturan 1950-80’li yılların siyasi konjonktürü üzerinde durulacaktır. Bu dönem aynı zamanda, ulusal siyasette meydana gelen değişikliklerin yerel siyaseti belirlediği bir dönemdir. Bu nedenle Türkiye’de önemli siyasi gelişmelerin yaşandığı 1950-80’li yılların Malatya’sı, Hamit Fendoğlu’nu Malatya siyasetinde öne çıkaran nedenler ve onun aktif siyasi faaliyetleri ele alınacaktır. Son olarak, Fendoğlu’nun Malatya siyasetinin dönüşüm sürecine katkıları üzerinde durulacaktır.

2. Türkiye’de Siyasal Dönüşüm: 1950-80’li Yıllar

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan 1950 yılına kadar tek parti sistemi ile yönetilmiştir. Bu dönemde çok partili hayata geçiş için denemeler yapılmış ancak bu denemeler, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, 1923-1950 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından yönetilmiştir. Toplumda oluşan yeni iktidar talepleri ve bazı dış etkenler yeni demokratik adımları atmaya zorunlu hale getirmiştir. Bu adımların atılmaya başlandığı çok partili hayata geçiş süreci, sonrasında yaşanan askeri darbeler ve müdahaleler Türkiye’nin geçirdiği siyasal evreleri oluşturmaktadır.

2.1. Demokratikleşme Eğilimleri

II. Dünya Savaşı’ndan sonra ekonomik ve siyasal krizler büyümeye başlamış, CHP içerisindeki muhalif söylemler artmıştır (Çufalı, 2005:405). Çok partili hayata geçişe kadar parti içerisinde ara sıra muhalif söylemler olsa da 1945’te Meclise sunulan ‘Çifçiyi Topraklandırma Kanunu’ ile parti içi muhalefet belirgin hale gelmiştir. Aynı yıl gerçekleşen ve demokrasi adına siyasi atmosferin değişmeye başladığını gösteren diğer iki önemli gelişme

ise; Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuad Köprülü ve Recep Peker tarafından sunulan ‘Dörtlü Takrir’ ile Hüsnü Avni Ulaş, Nuri Demirağ, Cevat Rifat Atilhan tarafından kurulan ‘Milli Kalkınma Partisi’dir (Özbudun, 2010: 16). Bu gelişmeler çok partili hayata geçiş için atılan önemli adımlar olmakla beraber, özellikle CHP’nin 2. Dünya Savaşı’ndan sonra yüzünü Batıya dönmesi ve savaşı oluşturan koşullar nedeniyle artan liberalleşme eğilimleri, İsmet İnönü’yü yeni siyasi reformların gerekliliği üzerinde düşünmeye sevk etmiştir (Buluş, 2004: 152). Demokrasilerin zaferi ile sonuçlanan 2. Dünya Savaşı, Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalan Türkiye’yi değişimlere karşı sessiz kalmaya zorlamıştır. Dünyada meydana gelen gelişmeler, Türkiye’de meydana gelen değişimlerin kabulünü kolaylaştırmıştır (Özbudun, 2010: 21).

Uluslararası faktörlerin Türkiye’de yaşanan siyasi değişimler için ortam hazırladığı görüşünün ağırlığı bir tarafa, Türkiye’de yaşanan siyasi değişimlerin tamamını dışarda yaşanan olaylara bağlamak ve Türkiye’nin yöneticilerinin sırf yabancı bir devleti memnun etmek için hükümet şeklini değiştirdiğini söylemek doğru olmayacaktır (Lewis, 2004: 186). Bu süreç içerisinde yaşanan iktisadi ve sosyal gelişmeler, eğitimin ve mesleklerin belli bir grubun idaresinden çıkması, kitle haberleşme araçlarının gelişmesi, CHP yönetimini kabullenmeye isteksiz yeni toplumsal sınıfların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle, Türkiye’de demokratik gelişmeler sadece iç ve dış etkilerin kontrolü altında ortaya çıkmamıştır. Aynı zamanda, demokratikleşme sürecinin ve gelişmelerin bir sonucu olarak halkın iktisadi düzen ve daha demokratik bir hükümet şekli talebiyle ortaya çıkmıştır (Lewis,2004: 478).

2.2.Çok Partili Hayata Geçiş

Cumhuriyetin ilk yıllarında, tek parti iktidarı olmasına rağmen seçimler yapılmaya devam etmiştir. Bu dönemde demokrasinin en önemli aracı olan seçimlerin tek parti ile sürdürülmesinin nedeni, cumhuriyetçi seçkinlerin yanında sultanlığın yeniden inşası çabası içerisinde olan kimi İslamcı ve az da olsa Liberallerin kendi aralarında oluşturduğu muhalefetin Cumhuriyet yönetimine tehdit olarak algılanması olmuştur (Karadağ, 2005: 323). II. Dünya savaşının oluşturduğu siyasi ve ekonomik ortama gelindiğinde ise, Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçiş için de şartlar oluşmaya başlamıştır. Gün geçtikçe bozulan siyasi ve ekonomik olaylar üzerine bir de 1942 yılında konulan Varlık Vergisi, halkın yönetime karşı isteksizliğini arttırmıştır. Muhalefet halkın içinde ve Meclis içinde artmaya başlamıştır. Özellikle, Alparslan Türkeş bu dönemde İnönü’ye eleştirilerde bulunmuştur. Ancak, bu tek

parti yönetimine karşı etkili bir muhalefet oluşturacak güçte olmamıştır (Birand, Dündar, Çaplı, 2007: 159).

II. Dünya Savaşı'nı demokrasi cephesini temsil eden müttefiklerin kazanmış olması aynı zamanda otoriter sisteme dayalı yönetimlerin yenilgisi olarak görülmüştür. Tek parti yönetimine dayalı sistemler gözden düşerken serbest seçim koşullarına sahip ülkeler ise değer kazanmıştır (Akıncı ve Usta, 2016: 277). Savaşın bitmesiyle birlikte Sovyet Rusya ise Doğu Avrupa'da kendi rejimine bağlı devletler kuşağı oluşturmak istemektedir. Bu siyasi ortamda içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizle tek başına mücadele edemeyeceğini düşünen Türkiye, tercihini Batı demokrasilerinden yana kullanmıştır (Apuhan, 2010: 67). İnönü, gerek 19 Mayıs 1945'te San Francisco Konferansı öncesinde yaptığı durum değerlendirmesinde gerekse 1945'te mecliste yaptığı konuşmasında Mustafa Kemal'in izinden giderek hep kurmak istediği demokrasiyi kuracağına dair söylemlerinde, yeni seçim sistemine ve bir muhalefet partisine hazır olduğunu göstermiştir (Albayrak, 2004: 30). O gün ki siyasi ve ekonomik şartlar içinde İnönü, bir miktar liberalleşmenin gerekliliğini kabul etmiştir. Ancak, Demokrat Partilileri hazırlıksız yakalamak maksadı ile seçimlerin 1947'den 1946'ya alınmış olması çok partili hayata geçişin tamamıyla rızaya dayanmadığını göstermektedir (Zürcher, 2004: 304). Yeni sistemde ilk defa uygulanan 1946 seçimlerinin demokratik olmayan bir ortamda ve demokratik olmayan yollar ile yapılmış olması, CHP üyelerinin siyasi muhalefeti devlete ihanet sayması, muhalefetin radyo kullanımına engel olunmaya çalışılması, siyasal partilerin ortak bir liste ile seçime gitmelerinin yasaklanması gibi gelişmelerde bunu ispatlar niteliktedir (Karadağ, 2005: 325).

2.3. Demokrat Parti Dönemi

1946 seçiminde yapılan yolsuzluklar CHP'nin sonuçları ilan edemez duruma gelmesine neden olduğu gibi bu seçimler, Demokrat Parti'nin (DP) yıllarca kullanacağı bir propaganda aracı haline gelmiştir (Alçora, 2015: 175). DP, çok partili hayata geçiş ile ortaya çıkan diğer tüm partiler gibi halkın içinden bir grubun demokratik talepleri ile ortaya çıkmamıştır. Millet Meclisi'nin içinden kopup gelen ve 3'ü hala milletvekili olan kişiler tarafından kurulmuştur (Gülsünler ve Ertürk, 2012: 91). DP'nin kabul görmesine karşı, DP ile kurulan 27 partinin başarısız olmasının nedeni DP gibi Cumhuriyet'in kurucu partisi olan CHP'den geliyor olmamalıdır (Apuhan, 2010: 73). Ali Fuat Başgil'in ifadesi ile ; "Franko gibi İnönü'de harpten sonra totaliter rejimin devam ettirilebileceğine dair kanaat getirmiş olsaydı mevcut rejimi sürdürmek için tereddüt etmeyecekti. DP kapatılana kadar süren kin dolu münasebetlerinin sebebi bundandır." (Başgil, 1966: 55). Bu nedenle, yeni bir partiyi şartların

dayatması olarak kabul eden İnönü, kurulan muhalif partinin kendi gözetiminde olacağına inanmıştır (Apuhan, 2010: 73).

DP Genel Başkanı Adnan Menderes, elli bir yaşında ve yirmi bir yıllık milletvekilidir. Vekillik görevinin 16 yılını CHP'de icra etmiş biri olarak Menderes, kendisini keşfedenin Atatürk olduğunu birçok kez dile getirmiştir. Partinin asli kurucularından Celal Bayar, Başbakanlık ve Atatürk'ün iktisat vekilliği gibi birçok görevde bulunmuştur. Aynı zamanda İstiklal Harbinin Galip Hocası ve Atatürk'ün silah arkadaşıdır. Partinin diğer bir kurucu üyesi Mehmet Fuat Köprülü ise edebiyat profesörüdür. Refik Koraltan ise, ilk TBMM mebuslarından. Valilik görevinde bulunduğu sıralarda Bayar ile ilişkileri gelişmiştir (Demirkırat Belgeseli, 2007).

1946-50'li yıllar olarak ifade edilen geçiş döneminde, siyasal parti propagandasını sınırlayan yasalar az da olsa yumuşatılmıştır. DP seçimlerin daha iyi bir ortamda gerçekleşmesi için elinden gelen çabayı göstermiştir. 14 Mayıs 1950 seçimlerini, ülke genelinde oyların % 53,3'ünü alarak kazanmıştır. Bu şekilde ülke liberal ekonomi modeline de adım atmıştır. DP, seçim kampanyaları süresince devletçiliği sert bir şekilde eleştirmiştir (Alçora, 2015: 186). Türkiye'nin en verimli liberalleşme hamlesinin tarımla başlaması gerektiğini ve liberal ekonomi programlarının gerekliliğini sıklıkla dile getiren DP, çiftçiye ucuz kredi sağlamıştır. Tarım ürünleri fiyatlarını yükselterek çiftçinin menfaatine öncelik veren politikalar oluşturmuştur. Bu nedenle özellikle sermaye ve toprak sahiplerinden büyük destek görmüştür (Zürcher, 2004: 326). Yeni vergiler konulmadan da kamu gelirlerinin arttırılabileceği, sosyal adaletin sağlanabileceği bir vergi sisteminin kurulabileceği ve bireylerin mali gücüne uygun olarak vergi yükümlülüğü sağlanacağı yönünde atılan adımlar, DP'nin halkın desteğini kazanan diğer politik hedeflerini oluşturmaktadır (Takım, 2012: 167).

2.4. Demokratik Kırılmalar

1954 seçimlerine kadar DP üyeleri ve politikalarının tarafsız ve temkinli olduğu görülmektedir. 1954 seçimlerinde halktan büyük destek alarak iktidara gelen DP'liler, hızlı ekonomik kalkınmanın ve köylülere sağlanan maddi teşviklerin halk desteğini arttıracığına inanmıştır. Bu desteğin kendisine büyük bir fırsat sunduğunun bilincinde olan DP'liler, ordu dâhil hiçbir grubun iktidarı ele geçirmeye cesaret edemeyeceğini düşünmüştür (Karpat, 2007: 169). DP iktidarı aldığı halk desteğinin büyük kısmını, gündeminde sıklıkla yer alan liberal söylemlerine borçludur. Parti temel hak ve özgürlüklerin sağlanması adına bireysel haklardan

bahsetmiştir. Ve bu söylemler ile o güne kadar siyasal hayattan dışlandıklarını düşünen kimi kesimler devlet için bir anlam ifade edebildiklerini görmüştür. DP iktidarı modernleşme ile dini-geleneksel değerler arasında bir çatışmanın olmadığını göstermeye çalışmıştır. İktidar aynı zamanda askeri ve sivil bürokrasinin geçmişe nazaran keyfi davranışlarının sınırlandırılmasına yönelik ifadelerde bulunmuştur (Demirel, 2001: 498).

DP önemli bir halk desteği ile hizmet etmeye başlamış ancak sadece halka yönelik hizmetler ile değil bazı siyasi adımlar ile de muhalefetin tepkisini kazanmıştır. DP'nin sürekli dile getirdiği ve daha sonra yasallaştırdığı "Haksız İktisap", CHP'ye çalışanların cezalandırılması gerektiği yönündeki söylemleri, emeklilik sürecinde yapılan değişiklikler ve CHP'ye oy verdiği gerekçesiyle Kırşehir'in ilçe yapılmakla cezalandırılmak istenmesi gibi kararları muhalefetin tepkisini çekmiştir (Göktepe, 2012: 7). Üniversitelerde ve bürokraside yapılan tasfiyeler, gerçekleşen 6-7 Eylül olayları ile başlayan süreç ve DP'nin basına sınırlamalar getirmesi, radyonun sadece DP propagandası yapan bir araç haline gelmesi, DP'ye olan tepkiyi arttırmıştır. Liberal ekonomi politikaları ile başlayıp daha sonra bozulan ekonomi, ticaret açığının giderek büyümesi, tarım ürünlerine yüksek fiyat verilmesi sonucu enflasyonun artması ise artan muhalefetin ekonomik nedenleridir (Yücel, 2016: 7). Bu gibi gelişmeler iktidarı yıpratmış ve Menderes'in gerginliklerinin siyasete yansımaya neden olmuştur. DP, muhalefet partilerinin seçime tek liste ile girmeye yönelmesi üzerine muhalefetin seçimlere hazırlanmasına engel olmak için, 1958 seçimlerini öne almıştır. DP iktidarı ile Türkiye'de yeşermeye başlayan demokratik eğilimler, DP iktidarını ortadan kaldırmaya yönelik yeni anti-demokratik bir süreci beraberinde getirmiştir (Demirkat Belgeseli, 2017). Diğer taraftan, DP'nin başından beri sürdürmeye çalıştığı özgürlükçü tavır, muhalefet tarafından benimsenmemiş ve hep bir kırılma göstermiştir. İktidara geldiğinden beri muhalefet tarafından istenilmediğini düşünen DP'liler, muhalefetin kendilerini yıpratmak için her türlü yolu kullanacağı düşüncesi ile muhalefete karşı önlemler almıştır. CHP'nin mallarına el konulmasına yönelik teşebbüsler, basın yasakları konulması, iktidara muhalif gazetelerin cezalandırılırken iktidara yakın gazetelerin teşviki, hükümeti eleştiren akademisyenlerin devletin diğer kurumlarında bakan emrine verilmeleri, devletin önemli bazı görevlerinde bulunan kişilerin emekli edilmesi bu önlemlerden bazılarıdır (Ruscuklu, 2008: 39). Bu önlemler CHP iktidarı ve bu iktidarın bir parçası olan ordu için onur kırıcı görülmüştür. Bu nedenle ordunun, DP'nin iktidara geldiği ilk günden orduya güvenmediği ve orduyu itibarsızlaştırmaya çalıştığı düşüncesi öyle boyutlara ulaşmıştır ki, DP iktidarını yıpratmak için gizli cunta 1954 yılının Kasım ayında kurulmuştur. 1960 askeri darbesini

gerçekleştirenlerin büyük çoğunluğu bu örgüt içerisindeydi (Karpat, 2007: 174). Büyük bir halk desteğini alarak yola koyulan DP iktidarı artan ekonomik sıkıntılar ile yıpranmaya başlamıştır. Orduda hiçbir şekilde reforma gidemeyen DP iktidarı, dört yılda dört defa Savunma Bakanı değiştirmiştir. Yaşanan tüm bu gelişmeler ile birlikte, 1954 yılına elindiğinde ordu, DP iktidarına el koymak için hazırlıklara başlamıştır. Bu hazırlıklardan ilki, Orhan Kabibay ve Dünder Seyhan gibi Türkiye’nin çıkmazda olduğu inancıyla hükümetin değişmesi gerektiğine inanan subayların, aldıkları ihtilal kararını uygulamak için örgüte destek toplaması olmuştur. Başkanlığına Yarbay Faruk Güventürk’ün getirildiği örgüt, kısa sürede büyüyerek 27 Mayıs 1960 sabahı ihtilali gerçekleştirmiştir (Demirkat Belgeseli, 2017).

Türkiye’de siyasi hayatı şekillendiren önemli olaylardan bir diğeri ise, 12 Mart Muhtırası’dır. 1960 askeri darbesinden on yıl sonra gerçekleşen Muhtıra’da, 60’lı yıllarda meydana gelen siyasi olayların etkisi büyüktür. Muhtıranın 1. maddesinde yer alan ve gerekçesi olarak belirtilen “anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar...” bu dönemde Türkiye’nin içerisinde bulunduğu siyasi ve sosyal durumu özetlemektedir (İnce, 2016: 143). Türkiye’de, 1968 yılına kadar sosyal-demokrat ve Kemalist çizgi ile faaliyetlerini yürüten gençlik hareketleri, bu dönemde dünya siyasetini şekillendiren küresel soğuk savaşın etkisinde sosyalizme inanan ve sosyalistlere güvenen bir yapıya bürünmüştür. Kendi akademik eğilimlerinin ötesinde ideolojik eğilimler için mücadele eden gençler, kamuoyunda sürekli toplumun huzurunu bozan bireyler olarak görülmüştür. 1970 yılı sonrasında artan devrimci hareketin daha fazla militarize edilmesi sonucu hükümet sert bir tutum sergilemiştir. Ancak hükümetin sergilediği sert tutum ile öğrencilerin ve bazı kurumların şiddete yönelik muhalif tavrı, bu sürecin demokrasiye katkı sağlamak yerine demokrasiyi kesintiye uğratan askeri bir müdahale ile sonuçlanmasına neden olmuştur (Göktolga, 2005: 947).

3. Malatya’da Siyasal İklim: 1950-1980 Arası Dönemi

Türkiye’de özellikle çok partili hayata geçiş ile başlayan siyasi değişim ve dönüşüm Malatya’da da oluşmaya başlamıştır. Hamit Fendoğlu’nun yarattığı siyasi etkilerin anlaşılması için Malatya’daki gelişmelerin kısaca ortaya konulması gerekir.

3.1. Malatya’da Sosyo-Politik Yapı

Türkiye’nin birçok ilinde meydana gelen göç olayları ile birlikte kentleşmenin artması, köy ortamında çok belirgin olmayan bazı ayrışma kaynaklarını belirgin hale getirmiştir.

Şehirleşme ve beraberinde başlayan ekonomik ve ticari faaliyetlerin Alevi-Sünni ayrışmasını arttırdığı görülmektedir (Mardin, 1995: 136). Bu ayrışmanın belirginleşmesinde diğer bir faktör, zamanla oluşan politik kutuplaşmalardır. Kırsal alanlardan kentlere doğru gerçekleşen göç ile köy ortamında bir arada yaşayan bölge insanı, şehirde de aynı bölgelere yerleşmişlerdir. Belirli bölgelerde kitle halinde yaşamaya başlayan aileler, zamanla bazı grupların hedefi haline gelmiştir. Geçmişin Alevi isyanlarını komünist hareketler olarak tanımlayarak sahiplenen sol, Alevileri doğal müttefiki olarak kabul etmiştir. Buna karşı diğer tarafta yer alan sağ, Alevilere karşı Sünni kitleye sahip çıkmıştır. Tüm bu sürecin neticesi olarak Sünniler ile Aleviler arasındaki mezhepsel ayrışmaya politik bir kimlik kazandırılmıştır. (Yılmaz, 2004: 261).

1950'lilerden sonra, Malatya'da da mezhepsel ayrışma kaynaklı sosyal ve siyasal sorunlar belirginleşmeye başlamıştır. Gerçekleşen bazı hadiseler bu ayrışmayı tırmandırmıştır. Bunlardan ilki 1952 yılında, Vatan gazetesi başyazarı Ahmed Emin Yalman'ın o dönemde Malatya'da bir lise öğrencisi olan Hüseyin Üzmez tarafından vurulmasıdır. Malatya Hadisesi olarak bilinen bu olayla beraber, Malatya'da ardı arkası kesilmez olaylar yaşanmaya başlamıştır (Başbüyük, 2014: 11). 1970'lerde başlayan ve giderek derinleşen politik kutuplaşma, Alevi-Sünni vatandaşların birbirlerini tehdit olarak algılamalarını daha belirgin hale getirmiştir. Bunun sonucu olarak Aleviler ile Sünniler arasındaki kutuplaşma özellikle politik nedenlere bağlı olarak çatışmaya dönüşmüş, Malatya ve diğer illerde ciddi olayların yaşanmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2004: 262). 12 Eylül askeri darbesini hazırlayan olaylar, Türkiye genelinde meydana gelmeden önce siyasal ayrışmayı şiddetlendirebilecek illerde meydana gelmeye başlamıştır. Ülke genelinde görülmeye başlayan sağ-sol ve öğrenci hareketleri Malatya, Maraş ve Çorum gibi illerde mezhepsel çatışmalara dönüşmüştür. Daha sonra tüm Türkiye'ye yayılmaya başlayacak olaylar, Malatya'da da Alevi-Sünni olayları olarak meydana gelmiştir (Kısacık, 2012: 12).

Malatya'daki sosyo-politik ortamı anlamlandırmada diğer önemli bir faktör ise seçmen davranışlarıdır. Alevi ve Sünni vatandaşlar arasında meydana gelen ayrışma aynı zamanda seçmen davranışları ve eğilimlerini ifade etmeyi kolaylaştırmaktadır. Aleviler, 1950, 54 ve 57 yıllarında yapılan milletvekili genel seçimlerinde oyların yaklaşık yüzde %70'ini DP'ye vermiştir. Malatya'da çoğunluğu oluşturan Sünni nüfus ise uzunca bir süre İsmet İnönü'ye olan bağlılıklarından ötürü, CHP'yi desteklemiştir (Şahhüseyinoğlu, 2015: 16). 1977 yılı seçimlerine kadar, Malatya'da belediye yönetimi CHP'dedir. CHP iktidarını Malatya'daki sol

hareketlere ve toplumcu siyaset anlayışına dayandırmak güçtür. 1977’lere kadar CHP’nin belediye yönetiminin Malatya’da kesintisiz destek görmesinin nedeni, Malatya’nın kendi yetiştirdiği bir siyasetçi olarak İsmet İnönü’ye her koşulda sahip çıkma isteğidir. Bu destek, İnönü’nün karşısına sonraki yıllarda güçlü bir muhalefet olarak çıkacak, memleketlisi Hamit Fendoğlu (Hamido)’nun varlığı ile son bulmuştur. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren 54 yıl boyunca CHP’den isimlerin siyaseti paylaştığı Malatya’da, ilk defa sağda yer alan bağımsız bir aday olarak Hamit Fendoğlu Belediye Başkanı seçilmiştir (Malatya Büyükşehir Belediyesi, 2017).

4. Hamido’yu Malatya Siyasetinde Öne Çıkaran Nedenler

Hamit Fendoğlu’nun Malatya siyasetinde öne çıkmasını sağlayan şifre kendi ifadesinde gizlidir. Sahip olduğu her şeyi siyasi mücadelesi için harcamayı göze alan Hamido, kendi ifade ettiği şekli ile tüm siyasi hayatı boyunca, “Ha” ile haktan yana “Mi” ile milletten yana, “Do” ile doğruluktan yana olmuştur (Malatya Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 1978).

4.1. Özgeçmişi

Hamit Fendoğlu, 1919 yılında Malatya’da doğmuştur. 15-20 köyün birleşmesinden oluşan Malatya’nın merkezine bağlı Bulgurlu köyünde dünyaya gelen Fendoğlu, İzollu Aşireti’ne bağlı varlıklı bir ailenin çocuğudur (Şahhüseyinoğlu, 2015: 30). Vefatının birkaç ay öncesinden çalışmalarına başladığı ancak yarım kalan at, köpek ve diğer birçok hayvan resimleriyle süslediği hatıra defterinde şu cümleler ile kendisini anlatmıştır: “*Hamido bir aşiret çocuğudur. Annesi Besime Fendoğlu, Rişvan Aşireti Memsuri kabilesinden babası Hüseyin Fendoğlu ise İzollu aşiretinden, Kör Hüseyin Ağalardandır.*” Bu iki aşiretin ve Malatya topraklarının evladı olarak dünyaya gelmiştir. Yeniyol İlköğretim Okulu’nda eğitim hayatına başlayan Hamido, o yıllarda daha henüz reşit değilken fikirleriyle birilerinin dikkatini çekmiş ve kabul görmüş olacak ki, 1937 yılında henüz sekizinci sınıf öğrencisiyken Fırat Gazetesi’nde aleyhinde yazı yazılmıştır (TRT Haber Belgeseli, 2011). Hamit Fendoğlu, Eskişehir Lisesi mezunudur. Bildiği diller: Türkçe, Kürtçe, az Farsî, az Fransızca. Mesleği: ziraatçı, çiftçi, sporcu, politikacıdır. Hamit Fendoğlu’nun spora da büyük ilgisi vardır. Bu ilgisi kendisini 1950’lerde Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü’ne kadar taşımıştır. Özellikle, Malatya’da amatör spora büyük katkı sağlamıştır. Kardeşi İbrahim Fendoğlu, Beşiktaş Futbol Takımı’nda oynarken kendisi de büyük destek göstermiştir (Fendoğlu ile Kişisel Görüşme, 26

Haziran 2018). Askerlik vazifesini, 1941-44 yılları arasında 3,5 yıl yapmıştır. Devlet Demiryollarında 1,5 yıl memur olarak çalışmıştır (TRT Haber Belgeseli, 2011).

1946 yılında ilk siyasi faaliyetlerine başlayan Hamit Fendoğlu, köy köy dolaşıp DP için oy istemiştir. 1948 yılında, “Son Söz Milletindir” adlı haftalık bir gazete çıkarmıştır. Aynı yıl başbakan Menderes tarafından Ankara’ya çağırılan Fendoğlu, Kömür Dağıtım Müessesesi’nde müdür yardımcısı olarak çalışmıştır. Bir süre Ankara’da Celal Bayar ve Adnan Menderes’in korumalığını yapmıştır. 27 Mayıs askeri darbesi ile DP kapatılmış; Hamit Fendoğlu ve DP’nin 529 üyesi Yassıada’ya sürgün edilmiştir (Fendoğlu ile Kişisel Görüşme, 26 Haziran 2018). Adnan Menderes ile birlikte idam ile yargılananlar arasında yer almıştır. Hamit Fendoğlu, 1961 yılının Eylül ayına kadar mahkûm edilmiştir. Bu yargılama sonunda 3 yıl 6 ay ceza almıştır. 1965 yılında AP’den Malatya milletvekili seçilmiştir. 2 Ekim 1968’de AP’den uzaklaştırılmış, meclis içi kavgaları nedeniyle 25 Mart 1969’da partiden ihraç edilmiştir (Milliyet Gazetesi Arşivi, 1977). Hamit Fendoğlu, siyasi tarihe geçen ismi ile Hamido, 1978 yılının 17 Nisan günü kendisine yakın arkadaşı ve Yassıada’da hücre arkadaşı olan Kasım Önadım adı ile gönderilen bombalı paketin patlaması sonucu gelini ve iki torunu ile birlikte hayatını kaybetmiştir. Hamit Fendoğlu suikastı gerçekleştirildiğinde Hamit Fendoğlu henüz dört aylık belediye başkanıdır (Naci Şavata ile kişisel görüşme, 2018).

4.2. Beslendiği Kaynaklar ve Fikirleri

Hamit Fendoğlu’nu siyasette belirgin hale getiren en önemli faktör, onun fikir ve düşünce dünyasıdır. Hamido’nun düşünce ve fikir dünyasının inşasında en önemli isim ise "canlılık, samimiyet ve daima yenilik" sloganıyla Yedi Meşalecilerin öncülerinden Vasfi Mahir Kocatürk’tür. Kocatürk, bu dönemde milliyetçi fikirlerinden ötürü Malatya’ya gönderilmiştir. Aynı yıllarda, Hamit Fendoğlu Malatya Lisesi’nde öğrencidir (TRT Haber Belegeseli, 2011). Malatya Lisesi’nde okurken ki hocalarının da onun fikir hayatına önemli etkileri olmuştur. Kocatürk ile benzer şekilde Türkçü fikirlerinden dolayı o dönemde Nihal Atsız, Orhan Şaik Gökyay, Arif Nihat Asya gibi birçok isim Malatya’ya gönderilmiş ve Malatya Lisesi’nde öğretmenlik yapmıştır. (Dinç, 2015: 186).

Bu dönemde Türk fikir dünyasının yetiştirdiği önemli isimler, Malatya fikir hareketleri üzerinde de etkilerini göstererek Malatya’da milliyetçi-muhafazakâr neslin oluşmasında etkili olmuştur (M. Celal Fendoğlu ile Kişisel Görüşme, 2017). Malatyalı ve ülkücü olan Bahattin Atilla bu dönemde Malatya’da çoğalan Türkçü hareketin öncülerinin kasıtlı olarak İsmet

İnönü tarafından Malatya’ya gönderildiğini belirterek şu ifadeleri kullanmıştır: “İnönü Cumhurbaşkanı iken onu ziyarete giden memleketlilerinin ‘Memleketin Malatya’ya hiç yardımın dokunmuyor.’ gibi sözlerine karşı şöyle cevap vermişti: ‘Doğru, günü birlik işlerde Malatya’ya ayrıcalıklı davranmıyorum. Ama size yaptığım iyiliğin neticesini yıllar sonra göreceksiniz. Türkiye’nin en iyi hocalarını Malatya’ya bir şekilde gönderiyorum.’ dedi. İsmet İnönü sözünde haklı çıkmıştır. Hamit Fendoğlu bu dönemde yetişmiş milliyetçi-muhafazakâr neslin öncülerindedir (Dinç, 2015: 55).

Fendoğlu’nun bu dönemde etkilendiği diğer önemli bir isim “Bayrak Şairi” Arif Nihat Asya’dır. Eşi Mukaddes Fendoğlu o dönemde Hamit Fendoğlu’nu ve kendisini fikirleriyle en çok etkileyen ismin, Arif Nihat Asya olduğunu belirtmiştir. Mukaddes Fendoğlu, o döneme dair hatırladıklarını şöyle ifade etmektedir: “Arif Nihat’ı önceleri İsmet İnönü sürgüne göndermişti. Dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel’in Malatya’ya geldiğinin hemen ertesinde, müdürlükten alınıp düz öğretmen yapıldı. Arif Nihat Asya bizim evin bitişiğinde otururdu. Eşi bizim okulda kimya öğretmeni idi. Kendisi edebiyat öğretmeni idi. Gerek Hamit’i gerek beni o dönemde en çok etkileyen isim Arif Nihat’tır (Mukaddes Fendoğlu ile Kişisel Görüşme, 2018). Mehmet Sait Çekmegil’in ölümünden evvel yaptığı konuşmasında yer alan ifadeleri ile Hamit Fendoğlu’nu o dönemde etkileyen diğer bir ismin Çekmegil olduğu bilinmektedir. Çekmegil’in ifadeleri ile Hamido’nun :

“...İslami bir kimliği vardı. Ancak onun İslami kimliği siyasete dâhil değildi. Fikir olarak İslami meseleleri seviyordu ancak politika yaparken dini meseleleri konuşmazdı, zaten politikaya daha fazla vakit ayırırdı...” (Dinç, 2015: 56).

4.3. Siyasi Kimliği

Hamit Fendoğlu milliyetçi ve muhafazakâr bir siyasi anlayışa sahiptir. Fendoğlu’nun milliyetçilik anlayışı, AP’nin milliyetçilik çizgisi ile örtüşmekte, hatta birkaç adım sağında yer aldığı gözlemlenmektedir. AP’lilerin milliyetçi söylemleri zamanla MHP çizgisi ile benzerlik göstermiştir. Özellikle, 1970’ler ve sonrasında oluşan milliyetçilik anlayışı ile MHP’nin milliyetçilik anlayışı arasındaki farkın zamanla neredeyse belirsiz hale geldiği görülmektedir. AP’nin bu dönemdeki milliyetçi söylemleri Hamit Fendoğlu’nun milliyetçilik anlayışına yaklaşmıştır. “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”, “Milli birlik ve beraberlik” vurgusu Hamit Fendoğlu için devlete ve siyasete yakınlaşma hizmet ettiği için değil, samimiyetle inanıldığı için söylemlerinde yer almıştır (Kaynar,

2016). Hamit Fendoğlu'nun bir üst kimlik olarak Türk vatandaşlığını benimsediği görülmektedir. Ancak, Hamit Fendoğlu'nun yaşadığı coğrafyada bulunan farklı etnik veya dini gruba mensup olanlara karşı, dışlayıcı bir tavır gösterdiği görülmemiştir. Hamit Fendoğlu Türk vatandaşlığını veya Türk etnik kimliğini açık biçimde içimde dışlayıcı söylemlerde bulunanlara karşı olumsuz bir tavır içinde olmuştur. O'nun, Malatya'da ve çevre illerde farklı dini ve siyasi görüşe sahip birçok dostluğu olmuştur. Bölge halkının neredeyse tamamının sözlerine itimat etmesi, sempati duyması ve desteklemesi bu yüzdendir (TBMM Tutanak Arşivi, 1965-69).

Mehmet Fendoğlu bu konuya açıklık getiren sözleri ile amcası Hamit Fendoğlu'nun milliyetçiliğini şu şekilde dile getirmiştir: “Aile olarak çizgimiz her zaman bellidir. Ailece ülkücü camiadan hiç kopmadık. Amcam ile birlikte şehit olan çocuklarımızın biri Kürşat, biri Bozkurt idi. Amcam, sadece doğduğu ve büyüdüğü coğrafyayı değil Türkiye'yi seven bir siyaset adamıydı. Bir milliyetçi, bir vatanseverdi. Vatani uğruna şehit oldu.” (M. Celal Fendoğlu ile Kişisel Görüşme, 2018). Hamit Fendoğlu'nun siyasi söylemlerinde muhafazakârlık anlayışının belirgin hale geldiği yıllar ise özellikle ilk gençlik yıllarında uzak olduğu din düşüncesine ilgi duymaya başladığı 40'lı yıllardır. Hamit Fendoğlu'nun yetiştiği ve büyüdüğü coğrafyanın mevcut muhafazakârlık anlayışının etkisinde oluşan bir muhafazakârlık anlayışı olmak ile beraber Şavata'nın benzer ifadesi ile:

“Hamido muhafazakârdı. Onun için din muhafazakârlığının bir parçası ve daha çok ahlaki bir kurum olarak kabul görmüştür. Dinin hayattan çıkarılması ile toplumun ve bilhassa gençlerin ahlaki seviyesinin düşeceğine ve aile bağlarının zayıflayacağına inanırdı. Sadece yaşlılara değil, herhangi bir konuda daha fazla bilgi sahibi olduğuna inanılan kişiye karşı da saygının azalmaması gerektiğini söylerdi. Hamido'nun en yakınındaki kişi olarak onun büyük dostlarının Alevi kişilerden de olduğunu biliyorum. Doğan Dede ile ilişkisinin temeli de bu düşünceye dayanır. Hamido, geleneklerin kaybolmasını gençliğin ahlaki bakımdan gerileyişinin belirtileri olarak yorumlamaktaydı.” (Naci Şavata ile Kişisel Görüşme, 2018).

4.4. Fendoğlu'nun Siyasal Faaliyetleri

Hamit Fendoğlu belediye başkanı, Milletvekili ve parti üyesi olarak, yaşadığı süre içerisinde aktif bir siyaset yürütmüştür. O'nun siyaset anlayışında siyasetçi hizmet adamıdır.

Bu anlayışı nedeniyle siyaseti halka hizmet aracı olarak, tüm hayatı boyunca aktif olarak sürdürmüştür.

4.4.1. Siyaset İle Tanışması: DP Dönemi

Türkiye’de demokrasi için bir dönüm noktası olan DP, Hamit Fendoğlu’nun siyasi hayatı için de bir dönüm noktası olmuştur. DP ile Türkiye yeni bir siyasi yola girmiştir. Çok partili hayata geçiş ile ilk defa toplumda oluşan siyasi eğilimler ve demokrasi rüzgârı gençleri de etkilemiştir. Bu dönemde, DP bir süre gençlik teşkilatlarına mesafeli durmuştur. Ancak CHP karşısında güçlü bir muhalefetin ancak güçlü bir gençlik ile durulabileceğini düşünen DP, gençlik kollarının kurulmasına karar vermiştir. Hamit Fendoğlu ilk siyasi faaliyetlerine, 1954 seçimlerinin öncesinde DP tarafından CHP’nin gençliğe karşı tutumları ve politikaları nedeniyle kurdukları gençlik kolları olan, “Genç Demokratlar Teşkilatı” ile dâhil olmuştur (Demirel, 2016: 108). Bu dönemde oluşan çeşitli gençlik örgütleri ve onların milliyetçilik ilkeleri göz önünde bulundurulduğunda, Hamit Fendoğlu’nun milliyetçilik ve muhafazakârlık anlayışına hitap eden söylemleriyle, Genç Demokratlar Teşkilatı’na yaklaştığı görülmektedir (Öz, 2015: 92).

Hamit Fendoğlu siyasi faaliyetlerini bir süre DP’nin gençlik kollarında il başkanlığını yaparak sürdürmüştür. Bu dönemde, DP’nin Malatya’daki en çalışkan ve aktif üyesidir. 1950’lilerde il teşkilatlanmalarına hız veren DP’nin, Hamit Fendoğlu’nun yaşadığı ve büyüdüğü coğrafyada, halkın üzerindeki etkisini ve yerel ağza hâkimiyetini görmesi uzun sürmemiştir. Bu nedenle Hamido’yu, şehir merkezlerinde ve köylerde örgütlenme ile görevlendirmiştir. Hamido’nun siyasette bir öncü olmaya ve şehrin artık siyasi bir karakteri olarak tanınmaya başladığı dönem, DP’nin teşkilatlanmaya başladığı 1946-50 arası dönem olmuştur. Bu yıllarda, Fendoğlu köy köy dolaşır DP için oy istemiştir (Mehmet Celal Fendoğlu ile kişisel görüşme, 26 Haziran 2018).

27 Mayıs askeri darbesi ile DP kapatılmış ve darbeye karşı çıkan kesimler ve karşıt görüşler AP çatısı altında toplanmıştır. DP tabanını temsile soyunan AP için, partiye mensup olmanın en ayırıcı vasfı bu dönemde hiç kuşkusuz 27 Mayıs’a karşı çıkmak olmuştur. Bu nedenle Hamido DP’nin kapatılması ile siyasi hayatına AP ile devam etme kararı almıştır (Milliyet Gazetesi Arşivi,1964).

4.4.2. Milletvekilliği

Türkiye genel seçim tarihine bakıldığında, 1961 seçimlerine kadar Malatya'dan CHP dışında hiçbir partiden aday seçimi kazanamamıştır. İlk defa 1961 seçimlerinde, Yeni Türkiye Partisi'nden (YTP) bir aday milletvekili olmuştur. (Yüksek Seçim Kurulu, 2018). Hamit Fendoğlu Demokrat Parti'nin devamı olarak görülen Adalet Partisi'ne katılmış ve 1965 seçimlerinde aday olmuştur. Milletvekili seçileceğine kesin gözüyle bakan Hamit Fendoğlu, TRT radyosundan bir konuşma yayınlamıştır. Bu konuşma metnini milletvekili olduğu ilk meclis konuşmasında da yinelemiştir. 6 maddeden oluşan konuşmanın içeriği şu şekildedir;

- “1) Milli davalar ile mukaddesatımıza müdafî olacağıma,*
 - 2) Her sınıftan içtimai toplulukların dertlerini dile getirip haklarını koruyacağıma,*
 - 3) Milletvekili seçildikten sonra seçim bölgemi ve seçmenlerimi ziyaret ve temas için dört sene beklemeyeceğime,*
 - 4) Mesai saatlerimi eğlence yerlerinde geçirmeyeceğime,*
 - 5) Malatya'mızın en küçüğünden en büyüğüne kadar hiçbir davasına ilgisiz kalmayacağıma,*
 - 6) Seçmenlerimin ve hemşerilerimin her türlü arzusunu yerine getirmek için elimden geleni yapacağıma namusum ve şerefim üzerine yemin ederim.*
- Ben Hamido'yum, sözümden dönmem. Hürmetlerimle.”*

1965 seçimlerine kadar genel seçimlerinde hiçbir sağ partinin güçlü olmadığı Malatya'da Hamit Fendoğlu bu seçimleri AP'den 13. Dönem (1965-1969) milletvekili olarak kazanmıştır (TBMM, 1965).

Hamit Fendoğlu milletvekili seçilir seçilmez hizmetlerine başlamıştır. Hamit Fendoğlu'nun milletvekili iken danışmanlığını ve yazışmalarını eşi Muakkades Fendoğlu yapmıştır. Mukaddes Fendoğlu, Hamit Fendoğlu'nun henüz görevine başlamadan ülke meseleleri ile ilgili düzeltilmesi gerektiğini düşündüğü konular hakkında Başbakan Demirel ile uzunca bir görüşme yaptığını belirtmiştir. Demirel'in bu görüşmede geçen meseleleri yazılı şekilde de talep etmesi üzerine, Hamido'nun bir talepler listesi yazdığını ve Malatya'nın acil ihtiyaçlarına dair taleplerinin de bu listeye eklenerek Demirel'e ulaştırıldığını ifade etmektedir (Mehmet Celal Fendoğlu ile Kişisel Görüşme, 2018). Hamit Fendoğlu'nun sözlerini yerine getirmek için çalıştığı ve özellikle vaatte bulunduğu altı madde üzerinden kanunlaştırılmasını istediği meseleleri Meclise iletmişti, Meclis konuşmalarında yer almaktadır. Meclis tutanaklarında yer alan konuşmalarında en fazla üzerinde durduğu konular; resmi araçların özel işlerde kullanımının önlenmesi, küçük maaşlı memurlara daha fazla zam

yapılması, dini eğitim, af kanunu, memurların işten atılması ve tayini gibi birçok konu hakkında önerilerden oluşmaktadır (TBMM Meclis Tutanağı, 1968: 658).

4.4.3. Belediye Başkanlığı

AP’den ihracından sonra bir süre siyasetten uzak kalma kararı alan Hamit Fendoğlu, bu sürede aile çiftliklerinde çiftçilik ile uğraşmıştır. Belediye başkanlığı için tekrar siyasete dönme kararı almıştır. Hamit Fendoğlu’nun siyasete döneceğinin bilgisini alan kimi siyasetçiler, Hamit Fendoğlu ile irtibata geçmiştir. Erbakan’ın Hamido ile ittifak kurma isteğinde olduğu da bilinmektedir. Bu dönemde sadece Erbakan değil Türkeş ve Demirel de Hamido’yu partisine davet etmiştir. Ancak Hamido bu davetleri reddetmiştir (Naci Şavata ile kişisel görüşme, 2018). Hamido, üç partiden gördüğü destek ve kendi oluşturduğu bir ekip çalışması ile 11 Aralık 1977 yerel seçimlerinde bağımsız olarak aday olduğunu açıklamıştır. Bu seçimde Malatya Belediye Başkanı seçilmiştir (Haber Vitrini, Aralık 2012). Başkan seçilişini takip eden haftalarda çalışmalarına TRT Radyosu’nda yaptığı konuşmalarda yer vermiştir. Bu konuşma da yer alan ifadeler ile;

“Malatya’nın öncelikli sorununu gıda maddeleri, odun ve kömür sorunudur.”

diyerek işe başlayan Fendoğlu, yapılacak çalışmaları şu şekilde sıralamıştır;

“...yakıt sorunlarını çözüme ulaştırmak için bütün yakıt temini ile alakadar işletmecileri bir araya getirecek bir yerleşme ve birleşme sahası temini, gıda maddelerinin temiz ve sağlıklı sunulması amacı ile şehrin uygun yerlerine pazar tahsis edilmesi, yine gıda maddelerinin bir kısmının ihtiyaç sahiplerine daha uygun imkânlarla sağlanması için merkezi yerlerde halka ucuz gıda temini, modern bir sebze ve meyve hali yapılması, çocukların güvenli bir ortamda eğlenebilmesi için semt programının içinde çocuk bahçeleri inşası, gençler için ise milli park, yüzme havuzu ve turistik bir butik otel inşası...” (Mukaddes Fendoğlu & Naci Şavata ile Kişisel Görüşme, 2018).

Hamido sadece dört ay belediye başkanlığı yapabilmiştir. Dört ay süresince, Malatya’ya hizmet etmek için ara vermeksizin çalıştığı belediye meclis kararlarından gözlemlenebilen Hamit Fendoğlu, bu çalışmaların birçoğuna vefatından evvel başlamıştır. 1977 meclis kararları dosyasına göre 19, 1978 meclis kararları dosyasına göre ise 34 karar Hamit Fendoğlu’nun belediye başkanlığında alınmıştır. Fendoğlu’nun Belediye Başkanlığı yaptığı süre içerisinde alınan meclis kararları incelendiğinde belediye hizmetleri için gerek ulusal

gerek uluslararası temaslarının olduğu görülmektedir. Almanya ziyaretleri gerçekleştirerek, bu ziyaretlerde Malatya ile ilgili projeleri anlatmış ve finansman sağlamaya çalışmıştır. Fendoğlu yapmış olduğu tüm hizmetleri şeffaflık ile yönetmiş ve istişareye açmıştır. Bu toplantıların ardından Malatya için önemli hizmetler getirecek olan un ve ekmek fabrikası inşası, yol, kanalizasyon ve asfaltlama, mezarlık, şantiye yapımı ve makine alım işi ile ilgili kararlar onanmıştır (Malatya Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 1978).

5. Hamit Fendoğlu Ve Malatya’da Siyasal Dönüşüm

Türkiye’nin siyasi dönüşümlerine şahitlik eden Hamit Fendoğlu’nun siyasetteki en önemli etkisi hiç kuşkusuz Malatya’da meydana getirdiği siyasi dönüşümdür. Fendoğlu sadece siyasette yaptığı hizmetler ile belirgin hale gelmiş değildir. Milletvekilliği ve belediye başkanlığı gibi önemli görevlerde bulunmadan önce de siyasetteki yeri belirgindir. Bu görevlere gelene kadar ki sürede geçirdiği siyasi tecrübe onu siyasette öne çıkarmıştır. Özellikle, Yassıada’da göstermiş olduğu siyasi tavrın bunda önemi büyüktür. Hamit Fendoğlu’nun arkadaşı Ömer Kan, halkın Hamido’ya idamlar ve Yassıada sonrasındaki minnettarlığının ölçüsünü şöyle ifade etmiştir: “*O şartlarda Malatya’dan değil, Türkiye’nin hangi ilinden seçime girse kazanırdı.*” Hamit Fendoğlu’nun yakın arkadaşlarından İlhan Yiğitol ise, o dönemde oluşan siyasi atmosferi ve Hamido’nun halk üzerindeki intibasını şu cümleler ile aktarmıştır; “*İnsanlar bana O’nu gösterip, ‘Hamido bu mu?’ diye soruyordu.*” (Dinç, 2015: 159).

5.1. Malatya’da Sağın Güçlenmesi

Cumhuriyet’in kuruluşundan sonraki 54 yıl boyunca Malatya’da sol çizgide isimler belediye başkanlığı yapmıştır (TRT Haber Belgeseli, 2011). Cumhuriyet kurulduktan sonra 1928-1930 yılları arasında görev alan ilk belediye başkanı İbrahim İpekçi’dir. Daha sonraki seçimlerde sırasıyla belediye başkanlığını kazanan isimler: M. Naim Karaköylü (1930-34), Tefik Temelli (1934-39), Cafer Özelçi (1939-42), Şefik Tugay (1942-43), Hikmet Fırat (1943-46), Sait Fırat (1946-50) 1951-1957 yılları arasında Nurettin Akyurt; Avni Gebeş (1957-1960), Turgut Temelli (1963-71)’dir. 1973 seçimlerinde Nuri Nebioğlu Belediye başkanı seçilmiş ve 1978 belediye seçimlerine kadar CHP’nin adayları belediye başkanlığı yapmıştır (Malatya Büyükşehir Belediyesi, 2018).

4 Mayıs 1950 seçimleri ile CHP’nin güç kaybetmeye başladığı görülmektedir. Bu seçimlerde iktidardaki CHP’nin, tüm Türkiye’de açık ara ile oy kaybettiği görülmüştür. Seçim sonuçları,

CHP'nin sadece ülkenin belli yerlerindeki sandıklarda değil, tüm Ankara'da kaybettiğini göstermiştir. Yeni Meclis'te CHP'nin Ankara adayları, İsmet İnönü de dâhil seçimi kaybetmiştir. DP'nin tüm ülkede seçimleri kazandığı bu dönemde dahi Malatya, CHP ve İsmet İnönü için umut olmuştur. İnönü en güçlü olduğu ikinci seçim çevresi olan Malatya'da seçimi kazanamazsa, CHP'nin Meclis'e sokabileceği az sayıdaki milletvekili arasında partinin genel başkanı da bulunamayacaktır. Bu seçimlerde, Türkiye'de bulunan 63 ilden CHP sadece 8 ilde seçimi kazanmıştır ve bu 8 ilden biri Malatya'dır (TÜİK, 2012). Böyle bir siyasi geleneğin ardından 1977 yerel seçimlerinin farklı sonuçlanması ve bu siyasi geleneğin bozulması, şüphesiz Hamido'nun etkisi ile olmuştur. Malatya'da, CHP karşısında güçlü bir aday ile durulabileceğini düşünen dönemin Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi bağımsız aday olarak seçime giren Hamit Fendoğlu'nu desteklemiştir (Haber Vitriini, 2012).

Hamit Fendoğlu'nun Malatya'da yıllarca süregelen siyasi geleneği dönüştürmesinde en önemli faktör, onun siyasi imajıdır. Yerel siyasetin en önemli unsurlarından biri temsilciler ile seçmenler arasındaki coğrafi ve toplumsal uzaklığın az olması gerektiği hususudur. Aradaki bu uzaklığın ulusal düzeye oranla az olması demokrasi kuramının öngördüğü gerçek seçim sürecinin iyi işlemesine ve etkili halk denetiminin gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır (Pustu, 2005: 4). Hamit Fendoğlu, bölge halkını çok iyi tanımaktadır. Malatya'da tanınmış iki büyük ailenin mensubu olduğundan çevre illerde de tanınmaktadır. Özellikle, memleketinde ve çevre illerde halka eğilmesini bildiğinden ve dürüstlüğünden önemli bir saygınlığı vardır. O'nun tanınmışlığı sadece bulunduğu bölge ile de sınırlı kalmamıştır. Hamit Fendoğlu, belediye başkanı olmadan önce kapı kapı dolaşıp halkın nabzını tutmuş ve sözler vermiştir. Bu sözleri yerine getirmek için Ankara'ya gidip bürokratlarla görüşüp projeler sunmuştur. Bütçe yeterli olmadığından ötürü ziyaretleri Ankara ve çevre illerle sınırlı kalmamış, Almanya'ya da gezi düzenlemiştir. Almanya ziyaretinde gurbetçilerden yüklü bir miktar para toplamış ve verdiği sözleri yerine getirmek için memlekete dönmüştür (Naci Şavata ile kişisel görüşme, 2018). 1978 seçimlerinde Malatya'da bir ilk gerçekleşmiş, üç partiden gördüğü destek ve kendi oluşturduğu ekip çalışması ile 11 Aralık 1977 yerel seçimlerinde bağımsız aday olarak seçime giren Hamit Fendoğlu, Malatya Belediye Başkanı seçilmiştir (TRT Haber Belgeseli, 1978).

Hamit Fendoğlu'nun belediye başkanı seçilmesi ile Malatya'da siyaset yön değiştirmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1978 yılına kadar süregelen siyasi geleneğin seyri soldan sağa kaymıştır. Bu seçimlerden sonraki tüm yerel seçimlerde sağ partiler belediye seçimlerini kazanmıştır. Hamit Fendoğlu belediye başkanı iken belediye başkan yardımcısı olan ve MSP'den belediye meclis üyesi olan Naci Şavata, Hamit Fendoğlu'nun vefatından sonra atama ile belediye başkanı olmuştur.

Naci Şavata'dan sonra Hamit Fendoğlu gibi kardeşi İbrahim Fendoğlu, bağımsız aday olarak girdiği 1979 seçimlerini kazanarak belediye başkanı olmuştur. 1984 ve 89 seçimlerini Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi'nden Seyhan Semercioğlu kazanmıştır. Bu tarihten sonraki seçimleri ise, MHP ile Adalet ve Kalkınma Partisi'nin adayları kazanmıştır (YSK, 2018).

5.2. Ayrılıkçı Fikir Hareketlerine Karşı Tavrı

Hamit Fendoğlu'nun Malatya siyasetinde belirleyici olduğu bir diğer mesele, illegal bir terör örgütü olan PKK'nın ve şehir yapılanmalarının henüz oluşmaya başladığı yıllarda farkına varıp önlem almasıdır. Malatya'da bugüne kadar PKK gibi terör örgütlerinin destek bulmamasının ve 28abul görmemesinin nedeni, Malatya'da o dönemde yetişen milliyetçi-muhafazakâr neslin ve bu neslin en önemli temsili olan Hamit Fendoğlu'nun katkılarıdır. Hamit Fendoğlu, PKK faaliyetlerine karşı köy köy dolaşp bölge halkı Türk milliyetçiliğine yönlendirmeye çalışmıştır. Fendoğlu'nun 1970'lerde oluşmaya başlayan ayrılıkçı fikirlere karşı kurduğu sert ifadeleri yankı bulmuştur. PKK'nın temelini attığı ve Malatya'daki öncü örgütü olduğu söylenen Ala Rızgari örgütü o günlerde bölgede aktif faaliyet göstermektedir (Kısacık, 2015). Gerek özel konuşmalarında gerekse siyasi konuşmalarında Ala Rızgari örgütüne sıklıkla yüklenerek, bu ülkenin başına gelecek en büyük tehlikenin Kürtçülük olacağını anlatmıştır. Hamit Fendoğlu İzollu ve Rışvan aşireti gibi iki büyük aşiretin mensubudur. Mensup olduğu iki aşiretin o dönemde gerek Malatya'da gerek civar illerde önemli bir otoritesi vardır. Bu aşiretlerin üzerindeki saygınlığı ve Kürtçe'ye hâkimiyeti nedeniyle Hamit Fendoğlu, bölgedeki Kürt halkını ayrılıkçı terör örgütünün etkisinden uzaklaştırmıştır. Malatya ve çevre illerdeki köyleri kuzeni Şerif Dursun ile birlikte Türk Milliyetçiliğine ve vatanseverliğe davet etmiştir (M. Celal Fendoğlu ile Kişisel Görüşme, 2017). Şavata'nın ifadeleri ile:

“Bütün bunlar, Hamido'nun etkinlik alanine genişletmiş ve bu demografik gerçek onu bölgesel lider konumuna yükseltmiştir. Sadece Malatya'da değil aynı zamanda Adıyaman,

Urfa, Elazığ ve Diyarbakır gibi illerde de büyük saygı kazandırmıştır. Hamido kazandığı bu saygı ve sevgi ile bölgedeki Kürtlere siyasi ve ideolojik bir değer kazandırmaya çalışmıştır.'' (Naci Şavata ile kişisel görüşme, 2018).

Hamido, Kürt olmaya değil Kürtçülüğe karşıdır. Bu nedenle ne Kürtçü akımlar, ne de PKK Malatya'da istediği rüzgârı bulamamıştır. Çünkü Hamido'nun Malatya Kürtlere verdiği siyasi ve ideolojik bir terbiye vardır. O'nun Türk Milliyetçiliği, ancak vatani Türkiye'ye, Türk milletine ve bu topraklara olan bağlılığıyla ifade edilebilir. Mehmet Fendoğlu ise Hamido'nun bölgedeki etkisini şu şekilde ifade etmiştir: *''Bugün amcam yaşasaydı Türkiye'de Kürt sorunu diye bir sorun olmayacaktı.*'' (M.Celal Fendoğlu ile Kişisel Görüşme, 2017).

5.3. Fendoğlu Cinayeti

Hamit Fendoğlu, 1978 yılının 17 Nisan günü en yakın arkadaşı ve aynı zamanda Yassıada'da hücre arkadaşı olan Kasım Önadım ismiyle, Ankara Emek Postanesi'nden kendisine gönderilen bombalı paketin evinde patlaması sonucu hayatını kaybetmiştir. O esnada evde birlikte bulunan gelini ve iki torunu da bu suikastta yaşamlarını yitirmiştir. Suikast Malatya'da ve birkaç çevre ilde başlatılan ve daha sonra tüm ülkeye yayılması hedeflenen siyasi kargaşa ortamını arttırmıştır (TRT Haber Belgeseli, 2011).

1975-80 yılları arasında tüm yurttaki sağ sol çatışmaları belirginleşmeye başlamıştır. Sağ-sol olayları demografik olarak inanç farklılıklarını içinde barındıran Malatya'da, toplumun bazı kesimlerini birbirinden tamamen uzaklaştırmış ve yabancılaştırmıştır. Türkiye'nin tüm illerinde 12 Eylül sürecine girerken artarak devam eden siyasi olaylar, 12 Eylül darbesine varıncaya kadar Malatya ve diğer bazı illerde ciddi boyutlara ulaşmıştır. Birkaç yıl içinde Malatya'da yüzlerce olay meydana gelmiş ve bu olaylarda memur, öğrenci, öğretmen ve esnafın da aralarında bulunduğu toplam 100 kişi hayatını kaybetmiştir. 1975 yılında 2, 1976 yılında 6, 1977 yılında 4, 1978 yılında 39 kişi Malatya'da meydana gelen olaylarda yaşamını yitirmiştir (TBMM Meclis Araştırma Raporu, 2012).Siyasal ve sosyal kutuplaşmanın arttığı böyle bir ortamda Hamit Fendoğlu'na yapılan bombalı suikast girişimi büyük yankı uyandırmıştır. Malatya siyasetine yön vermiş ve Malatya'nın siyasi tercihlerini belirlemiş bir isme, özellikle mahalli seçimlerden sadece dört ay sonra yapılmış bir suikast, Malatya'daki mevcut siyasi karışıklığı arttırmıştır (Milliyet Arşiv, 2019). Saldırı duyulur duyulmaz gerek valilik gerek CHP il örgütü başta olmak üzere yetkililer, önlem alınması için

tedbir almıştır. Ancak hadise duyulur duyulmaz, ilk anda 1000 kişilik bir grubun şehir merkezine doğru yürüdüğü ve sloganlar atarak belli noktalara doğru saldırdığı gözlenmiştir. Dönemin Malatya Valisi Cahit Bayar, yaşanabilecek hadiseleri öngördüğünden sakin olunması ve tahriklere kapılmaması gerektiği konusunda halka ikazda bulunmuştur (Akar, 2009: 180). Saldırının gerçekleştiği günün ertesi gün ise ilçe ve köylerden toplu halde insanlar sabahın erken saatlerden itibaren merkeze gelmeye başlamıştır. Şehir merkezine yürüyen ve gösteri için toplananların sayısı kısa sürede on bini aşmıştır. Turan Emeksiz ve Cezmi Kartay başta olmak üzere Alevi esnafların yoğun olduğu cadde ve mahallelerde sloganlar atarak harekete geçen kitleler işyerlerini tahrip etmişler ve yağmalamışlardır. Bu olaylar alınan tüm önlemlere rağmen 4 gün boyunca sürmüştür. ‘Malatya Olayları’ olarak anılan bu şiddet olayları sonucunda Hamido ve ailesinden 4 kişi olmak üzere toplam 8 kişi hayatını kaybetmiştir. 100’ü tamamen olmak üzere, toplam 960 işyeri ve konut yakılıp, yıkılmıştır. Bu eylemler neticesinde 20’si ağır, 100 kişi yaralanmıştır. Yaşanan bu hadiselerin Malatya’ya maddi faturası ise basında yer alan haberlere göre 100 milyon civarındadır (Güneş TV, 2012).

12 Eylül darbesinin ardından yaşanan bu olaylar neticesinde Malatya’da büyük çoğunluğu Alevi ve demokrat kişilerden oluşan bazı aileler büyük şehirlere taşınmış ya da köyelerine çekilmiştir. Yaşanan suikast hadisesinin maddi kayıplarının yanında Malatya’da meydana getirdiği siyasi tahrip büyüktür. Hamit Fendoğlu’nun siyasi hayatı boyunca Malatya’da oluşturmaya çalıştığı ve başardığı sosyal, toplumsal ve siyasal birlik, Hamit Fendoğlu suikastı ile zedelenmiştir. Hamit Fendoğlu’nun öldürülmesinin ardından meydana gelen hadiseler onun Malatya’da birlik ve beraberliğin tesisinde de ne kadar etkili bir isim olduğunu da göstermiştir (TBMM Meclis Araştırma Raporu, 2012).

6. Sonuç

Türkiye, 1950 yılında yapılan seçimlerde iktidarın el değiştirmesi ile yeni bir döneme girmiş ve yerel siyasetçilerin siyasetteki ağırlıkları da artmaya başlamıştır. 1950’den 1980 yılına kadar geçen süre içerisinde Türk siyasal hayatı ciddi sorunlara şahitlik etmiş, demokratik düzen birçok kez kesintiye uğramıştır. Bunun yanında çok partili siyasal sistemin kesintilere rağmen işlemeye devam etmesiyle, Türk siyasal hayatına yeni farklı isimlerin de dâhil olmasının önü açılmıştır. Hamit Fendoğlu, ulusal siyasette iz bırakan ve Malatya’da yerel siyasetin dönüşümü üzerinde büyük etkisi olan önemli isimlerden biridir.

DP’nin kurulmasına vesile olan çok partili hayata geçiş Hamit Fendoğlu için de önemlidir. İlk siyasi faaliyetlerine DP’nin gençlik kollarındaki çalışmaları ile dâhil olan Hamit Fendoğlu, Yassıada’da göstermiş olduğu siyasi tavrı ve daha sonrasında ortaya koyduğu siyasi imajı ile siyasi tarihe ‘Ha’ ile haktan yana ‘Mi’ ile milletten yana ve ‘Do’ ile doğruluktan yana, yani Hamido olarak geçmiştir. Siyasi hayatı Türkiye’nin en önemli siyasi olaylarının yaşandığı 1950-80’li yılları oluşturan Hamit Fendoğlu, o dönemde Türk siyasetine ve yerel siyasete etkileri ile basında sıkça yer almıştır. Gerek milletvekilliği gerek belediye başkanlığı yaptığı dönemlerde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Onun en önemli etkisi hiç şüphesiz Malatya’da meydana getirdiği siyasi dönüşümdür. 1965 seçimlerine kadar, Malatya’da genel seçimlerde, 1978’lere kadar ise yerel seçimlerde neredeyse sağ partilerden hiçbir aday siyasette yer edinememiştir. Hamit Fendoğlu ile Malatya’da siyasetin seyri değişmiştir. 1965 genel seçimlerinde AP’den aday olan Hamit Fendoğlu, 13. dönem Malatya milletvekili olarak seçimleri kazanmıştır. Bu seçimlerden sonra Malatya’da sağ partiler güç kazanmaya başlamıştır. Bu gelişme, Malatya’nın siyasi kimliğinin bugününü belirleyecek siyasi dönüşümün de ilk adımı olmuştur. 1977 seçimlerinde ise memleketlisi İnönü’ye karşı 54 yıllık siyasi geleneği bozan Hamit Fendoğlu’nun bağımsız aday olarak Belediye başkanı seçilmesi, en etkili adımdır. Fendoğlu’nun Malatya siyasetine katkısı sadece Malatya’da seçmen tercihlerinin değişmesi ile olmamıştır. Hamido, Malatya’da ayrılıkçı fikir ve eylemleri engellemek için köy köy dolaşarak memleketlilerini bu tür illegal yapıların etkisinden kurtarmaya çalışmıştır. Kendisi de milliyetçi-muhafazakâr bir siyasi düşünceye sahip olan Hamit Fendoğlu, tüm hayatı boyunca Malatya halkına vatan ve millet sevgisini anlatmıştır.

Kendine has karakteri ve siyasi kimliği ile ulusa ve memlekete hizmet etmek için hayatını bu uğurda feda eden Hamit Fendoğlu’nun siyasetteki etkisi önemlidir. Hamit Fendoğlu’nu Türk siyasetinden uzaklaştırmak isteyenler, bu etkinin farkında olarak O’nun ölümünün Türkiye’de ses getirecek, ülkeyi kutuplaştıracak bir ortam yaratacağından emindir. Öyle ki, suikastın arkasından Malatya’da başlayan olaylar daha sonra tüm ülkede yayılarak devam etmiştir. Hız kesmeden artan sosyal ve siyasal olaylar daha sonra ciddi maddi ve manevi kayıpların yaşandığı 1980 askeri darbesi ile ardı arkası kesilmeyecek faili meçhul cinayetlerin yaşandığı bir süreci beraberinde getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Akar, A., (2009). *Türkiye’de komplolar ve provokasyonlar tarihi*, Profil Yayınları.
- Akın, Y., (2007). Türkiye sol hareketinin önemli polemikleri, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akıncı, A. & Usta, S., (2016). Türkiye’de çok partili hayata geçişte etkili olan dış faktörlerin değerlendirilmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, 21 (1), 275 – 280.
- Albayrak, M., (2004). *Türk siyasi tarihinde demokrat parti (1946-60)*, Phoenix Yayınevi.
- Alçora, E., (2015). *Türkiye’de siyasi parti propagandası (1946-1960)*, Sosyal Araştırmalar Vakfı
- Apuhan, R. Ş., (2010). *Menderes: 27 Mayıs’tan Yassıada mahkemelerine: resmi tarihi değiştirecek gerçekler*, (4. Baskı), Timaş Yayınları.
- Başgil, A. F. (1966). *27 Mayıs İhtilali ve sebepleri*, (Çev. M. Ali Sebük, İ. Hakkı Akın), Çeltüt Matbaası.
- Başbüyük, Ş., (2014). *Malatya’nın puslu yılları*, Beyan Yayınları.
- Birand, M. A., Dündar, C. & Çaplı B. (2007). *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Buluş, A., (2004). 1923-1950 Dönemi CHP İktisat Politikaları ve CHP’nin İktisadi Devletçilik Anlayışı, *Liberal Düşünce*, 36, 147-170.
- Çufalı, M., (2005). Çok partili hayata geçiş dönemi. İçinde A. Küçük, S. Bakan & A. Karadağ (Ed.), *Türkiye’de Siyasal Hayat*, Aktüel Yayınları.
- Demirel, T., (2001). *Demokrat Parti*, Modern Türkiye’de siyasi düşünce, M. Yılmaz (Ed.), 7. Cilt, İletişim Yayınları.
- Demirel, T., (2016). *Türkiye’nin uzun on yılı: Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dinç, A., (2015). *Meclis’in son kabadayısı ilk faili meçhulü, Hamido*, Hayykitap.
- Göktepe, C. (2009). Demokrat parti dönemi iç ve dış siyasi gelişmeler (1950-1960). İçinde A. Çaylak, C. Göktepe (Ed.), *Osmanlı’dan 2000’li Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Savaş Yayınevi.
- Göktolga, O. (2005). Dünya’da ve Türkiye’de 68 Hareketi ve sonuçları. İçinde A. Küçük, S. Bakan & A. Karadağ (Ed.), *Türkiye’de Siyasal Hayat*, Aktüel Yayınları.
- Gülsünler, M. & Ertürk E., (2012). *Demokrat partinin 1946 – 1950 yılları arasındaki halkla ilişkiler stratejileri*, Selçuk İletişim, 7 (3), 90-99.
- Güneş TV. Malatya olayları tüm yönleriyle araştırılsın.
<http://www.gunestv.com/?islem=hbd&ID=8030&isim=%93malatya-olaylari-tumyonleriyle-arastirilsin%94.html>, Erişim Tarihi: 10.20.2017.
- Haber Vitriini. Hamidoyu öldüren bombanın aynısı bakın kimlere gönderilmiş
<http://habervitrini.com/gundem/hamidoyu-olduren-bombanin-aynisi-bakin-kimleregonderilmis-647347/>, Erişim Tarihi: 15.10.2017.

- İnce, M., (2016). *Darbeler ve demokrasi öncesi-sonrası ve sonuçlarıyla 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, Ozan Yayıncılık.
- Karadağ, A., (2005). Türkiye’de demokratikleşme ve demokratik sistem, İçinde A. Küçük, S. Bakan & A. Karadağ (Ed.), *Türkiye’de Siyasal Hayat*, Aktüel Yayınları.
- Karpat, K., (2007). *Türkiye’de siyasal sistemin evrimi 1876-1980*, İmge Yayınevi.
- Kaynar, M., K., (2016). Siyasilerin kutuplaşma ve kasıtlı gerilim yaratma çabaları, <https://indigodergisi.com/2016/01/siyasilerin-kutuplasma-ve-kasitli-gerilim-yaratmacabalari-demirel-ecevit-1-mayis-kars-kalesi-mikrop-mizah-tayfun-sag-sol-catismasi/>, Erişim Tarihi: 04.03.2018.
- Kısacık, R., (2012). *Cumhuriyet’in ilanından bugüne Malatya’da toplumsal olaylar*, Ozan Yayıncılık.
- Kısacık, R. (2015). *Rizgari ve Ala Rizgari-Kürt sorunu ve etnik örgütlenmeler 2*, Ozan Yayıncılık.
- Lewis, B., (2004). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (Çev. Metin Kırathlı), Ankara: T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu.
- Malatya Büyükşehir Belediyesi. *Personel Listesi*, <http://m.malatya.bel.tr/personel-list/14/23/eski-belediye-baskanlari.aspx>, Erişim Tarihi: 04.13.2018.
- Mardin, Ş., (1995). *Türkiye’de toplum ve siyaset makaleler 1*, Der. M. Türköne, Tuncay Önder, 5. Baskı, İletişim Yayınları.
- Mehmet Celal Fendoğlu ile Kişisel Görüşme, 25.08.2017, 10. 04. 2018, Malatya.
- Milliyet Gazetesi,(1977). Gazete arşivi <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1977/12/04>, Erişim Tarihi: 05.12.2017.
- Milliyet Gazetesi, (1964). Gazete arşivi, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1964/13/05> Erişim Tarihi: 05.12.2017.
- Nasname. <http://nasname.com/kurdistanda-ulusal-orgutlenmenin-yakin-tarihine-bakma-rizgari-alar/>, Erişim Tarihi: 12.03.2018.
- Mukaddes Fendoğlu ile Kişisel Görüşme, 26.06.2018, Malatya.
- Naci Şavata ile Kişisel Görüşme, 10.04.2018, Malatya.
- Öz, İ., (2015). *Demokrat Parti’nin gençlik politikaları ve gençlik teşkilatı 1946-1960*, C Planı Akademi.
- Özbudun, E., (2010). *Türk siyasal hayatı*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Pustu, Y., (2005). Yerel yönetimler ve demokrasi, *Sayıştay Dergisi*, 57, 121-134.
- Ruscuklu, B., (2008). *Demokrat Parti’den 12 Eylül’e*, Alfa Yayınevi.
- Şahhüseynoğlu, H. N., (2015). *Yakın tarihimizde kitlesel katliamlar*, Ürün Yayınları.
- T.C Malatya Belediye Arşivi, (1978). Malatya Belediyesi Meclis Kararları, 13.11.1978, 76, 12, 1, Erişim Tarihi: 13.04.2018.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, (1968). TBMM Tutanak Arşivi, 2. Dönem, 23. Cilt, 32. Birleşim - Sayfa 626 32, 12.04.2018, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_mec lisdonem=0.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, (2012). Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2782?locale-attribute=en>, Erişim Tarihi: 15.04.2018
- Millet Meclisi Tutanağı Dergisi, (1968), Dönem 2, C.23, 32. Birleşim, 28.1.1968, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c023/mm_02023032.pdf, Erişim Tarihi: 13.04.2018.

TRT (1978). Hamit Fendoğlu Belgeseli (18 Nisan 1978), https://www.youtube.com/watch?v=c_dVv45F9A, Erişim Tarihi: 10.11.2017.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. *Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*, Cilt: 2, Kasım 2012.

TÜİK (2012). *Milletvekili genel seçimleri 1923-2011*, Yayın No: 3685, TÜİK Matbaası

Yılmaz, N. (2004). Farklılaştıran ve ayırıştıran bir mekanizma olarak kentleşme, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 48, 249-267.

Yüksek Seçim Kurulu. <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleriTuik.pdf>, Erişim Tarihi: 05.11.2017.

Zurcher, E. J., (2004). *Modernleşen Türkiye'nin doğuşu*, İletişim Yayınları.

32. Gün Arşivi, (2017). Demirkat Belgeseli 1. Bölüm, 04.15.2018,

<https://www.youtube.com/watch?v=sBPfjeWbp9Q>, Erişim Tarihi: 15.04.2018.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/pub/ayd>

İŞGÜCÜNE KATILMA DURUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN KATEGORİK REGRESYON İLE ÇÖZÜMLENMESİ*

THE FACTORS AFFECTING THE PARTICIPATION RATE BY THE CATEGORICAL REGRESSION ANALYSIS

Sarp SAKLIYAN¹, Mehmet KIVRAK², Ahmet Kadir ARSLAN³, Cemil ÇOLAK⁴

Özet

Makale Bilgi

Gönderilme:
13/03/2020

Kabul:
29/06/2020

İşgücüne katılma durumunu etkileyen bağımsız değişkenler; göç, cinsiyet, yaş, hanehalkı büyüklüğü, maaş, eğitim, çalışma durumu, çalıştığı sektör, enflasyon ve işgücü endeksleri olarak belirlenmiştir. Belirlenen değişkenlerin optimum ölçeklendirme ile bağımlı değişken üzerindeki beklenen varyansı açıklama oranını görerek, değişkenlerin kısmi katkılarını ve istatistiksel anlamlılıklarını incelemek amaçlanmıştır. Analizler, TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) Hanehalkı İşgücü verilerinin 2016 yılına ait son altı aylık verileri üzerinden 2463 hane verisine kategorik regresyon (CATREG) uygulanmıştır. Çözümleme, IBM SPSS Statistics 20 programında yapılmıştır. Veri yapısına uygun ölçeklendirme ile çözümleme yapıldığında, R^2 değeri model anlamlı çıkmasına rağmen yüksek seviyede çıkmamıştır. Optimum ölçeklendirme ile değişkenler tekrardan belli bir kısıt dahilinde ölçeklendirildiğinde, modelin anlamlı ve R^2 değerinin belirgin şekilde arttığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda optimal ölçeklemenin bu konuda kuvvetli olduğunu savunabiliriz. Optimum ölçeklendirme ile bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki varyansı açıklama oranındaki değişimler görülmüştür. Elde edilen optimum model sonrası R^2 değerinin düşük seviyede kalması ve anlamlı beklenen değişkenlerin anlamsız çıkması ise analize sokulan verilerin tutarlılığının sağlanamamasından kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşgücüne Katılma Durumu, Kategorik Regresyon, Hanehalkı Büyüklüğü, İşsizlik Oranı ve Enflasyon.

*Bu makale, İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından Desteklenen Araştırma Projesi (Proje No: İÜBAP 2016/145Y.Lisans, ID: 534) kapsamında yapılan çalışmalar sonucunda oluşturulmuştur.

¹Takım Sorumlusu, Türkiye İstatistik Kurumu Adana Bölge Müdürlüğü; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3570-8055>, sarp.sakliyan@tuik.gov.tr

²Grup Sorumlusu, Türkiye İstatistik Kurumu Malatya Bölge Müdürlüğü, [ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2405-8552](https://orcid.org/0000-0002-2405-8552), mehmet.kivrak@tuik.gov.tr

³Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8626-9542>, arslan.ahmet@inonu.edu.tr

⁴Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, [ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5406-098X](https://orcid.org/0000-0001-5406-098X), cemil.colak@inonu.edu.tr

Abstract

Article Info

Received:
13/03/2020

Accepted:
29/06/2020

Independent variables affecting job involvement; Migration, gender, age, household size, salary, education, working status, sector studied, inflation, and labor force indice. To see the predicted variance of the predicted variance on the dependent variable with the optimal scaling of the specified variables, to see the partial contributions of the variables and to test their statistical significance. Analyzes, TUIK (Turkish Statistical Institute) Categorical regression (CATREG) was applied to 2463 households data over the last six months of 2016 data of household labor force data. The analysis was done in the IBM SPSS Statistics 20 software. When the data were analyzed by scaling appropriately, the R^2 value was found to be low even though the model was significant. It was found that when the variables were scale done by one within the certain constraint by the optimal scaling, the model was significant and the R^2 value increased significantly. With optimal scaling, changes in the dependent variable variance of independent variables were observed. R^2 value after the optimal model obtained is low and meaningful predicted variables are meaningless because the consistency of the analyzed data cannot be obtained.

Key Words: Labor Force Participation, Categorical Regression, Household Size, Unemployment Rate and Inflation.

1. Giriş

İşgücü, bir ülkede belirli bir dönem içerisinde 15-65 yaş arasındaki çalışabilir nüfustan çalışmak istemeyenler düşüldükten sonra kalan nüfus olarak tanımlanmaktadır (Adak, 2010:105-116). İşgücü piyasası işlevsel olarak hem çalışma ekonomisi hem de endüstriyel ilişkiler sistemi içerisinde önemli yapı taşlarından birini oluşturur (Ayvaz, 1990). Türkiye işgücü piyasası birçok farklı unsurun birlikte etkili olduğu bir hareketlilik içindedir. Son yıllarda yavaşlama eğilimi gösterse de, hâlâ hızla artan toplam nüfus ve iç göçler, tarım ve turizm sektörlerine yönelik mevsimlik işçi hareketleri, ülke dışından zaman zaman önemli boyutlara ulaşan göçler bu unsurlar arasında yer almaktadır (Ateş, 2008:132-138). İşgücüne katılımı etkileyen temel faktörler; ekonomilerin istihdam yaratma kapasitesi, sanayileşme, kırdan kente göç, tarımsal sektörün yüksekliği ve kadınların istihdamda az yer alması şeklinde sıralanabilir. Bu temel faktörlerin dışında İşgücüne katılmayı etkileyen birçok farklı unsur olduğu düşünülmektedir (Ateş, 2008:132-138). Bu çalışma ile; optimal ölçeklendirmeye dayalı kategorik regresyon analizi ile işgücüne katılma durumunu etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Türkiye’de yapılan birçok çalışma incelendiğinde, işgücünü etkileyen faktörler ve işsizlik ile ilgili pek çok çalışma yer almaktadır. Ancak bu çalışmalar genelde tanımlayıcı düzeyde kalmakta ve verinin ayrıntılı incelenmesini sağlayabilecek

istatistiksel analizler yapılmaması nedeniyle bu çalışmanın işgücü piyasasına yönelik yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı, optimal ölçeklendirmeye dayalı kategorik regresyon analizi ile işgücüne katılımı etkileyen faktörleri belirlemek ve incelenen kategorik regresyon modelini işgücüne katılımı tahmin etmek için bir model oluşturmaktır.

2. Literatürdeki Ampirik Çalışmalar

Geleneksel rekabetçi (arz-talep) modellerde asgari ücretin ekonomi üzerinde olumsuz etkiler meydana getirdiği kabul edilmektedir. Bu yaklaşımın savunucuları olan Stigler (1946:358-365), Friedman (1962), Reynolds ve Gregory (1965) asgari ücretin kitlelerin işsizliğine yol açan bir düzenleme olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu yaklaşımla uyumlu olarak ABD’de zaman serisi analizlerine dayalı 1954-1980’li yılları kapsayan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Çalışma sonuçlarından asgari ücretteki %10’luk bir artışın istihdamı %1-3 arasında azalttığı, asgari ücret işsizlik arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bulgularda ise genel anlamda bir birlikteliğin olmadığı görülmektedir.

Patridge (1999) ise asgari ücretin ABD’de işsizlik üzerindeki etkisini analiz etmiş ve bu iki değişken arasında güçlü bir ilişki bulmuş; artan asgari ücretin uzun dönemde işsizliği artırdığı sonucuna varmıştır. Vuuren, Berg ve Ridder (2000:547-574) çalışmalarında eşitlik modeli ve maksimum olasılık yaklaşımı benimsenmiştir. Patridge yaptığı analizden işsizliğin en az %80’ninin devri işsizlikten kaynaklandığı ve bu işsizliğin, işsizlerin yeni bir iş aramak için geçirdikleri süreden doğduğu, kalan % 20’lik bölüm ise zorunlu asgari ücretten kaynaklandığı sonucuna varmıştır.

Literatürde son yıllardaki reel ücretler ile istihdam düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalarda ise, iki değişken arasındaki ilişkinin varlığı konusunda bir uzlaşmanın olmadığı, farklı ülkeler için birbiriyle çelişen sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Arestis ve Mariscal (1994:417-424), Carruth ve Schnabel (1993:297-310), Smith ve Hagan (1993:184-198), Suedekum ve Blien (2004), Apergis (2008) yaptıkları çalışmalarda ücretlerle istihdam arasında anlamlı negatif bir ilişki bulmuşken; Bender ve Theodossiou (1999:621-637) ve Nymoen (1989:239-258) ücretler ile istihdam arasında anlamlı hiçbir ilişki bulamamışlardır.

Yukarıda yer alan literatür taramasından görüldüğü üzere sanayi istihdam oranı ile işsizlik; asgari ücretle işsizlik ve yolsuzlukla işsizlik arasındaki ilişkinin birlikte ele alındığı

bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle söz konusu değişkenler arasındaki ilişki Türkiye ekonomisi için, ampirik olarak analiz edilmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Materyal ve Metod

Bu çalışmada işgücüne katılma durumu bağımlı değişken, cinsiyet, göç, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, hane halkı büyüklüğü, çalışılan sektör, enflasyon ve işsizlik beklenti endeksi ise bağımsız değişkenler olarak modelde dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan bağımlı değişkenin kategorik, bağımsız değişkenlerinde kategorik ve sayısal olmasından dolayı analizlerde kategorik regresyon analizi (optimal ölçekleme) kullanılmıştır.

3.1. Veriseti

Bu çalışmada, TÜİK'in 2016 yılında uygulamış olduğu Hane halkı İşgücü Anketinden faydalanılmıştır. TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli) bölgesinde, kent- kırsal ayrımında 2463 kişinin ankete vermiş olduğu cevaplar üzerinden çalışma tasarlanmıştır ve elde edilen veriler IBM SPSS Statistics 20 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada ele alınan değişkenler ve özellikleri aşağıdaki Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1.
Çalışmada kullanılan değişkenler

Değişken	Değişken Kategorileri	Değişkenlerin Düzeyi
İşgücüne katılım durumu	(1) İşsiz (2) Ev Hanımı (3) Emekli (4) Öğrenci (5) Ümitsiz (6) Engelli veya Hasta (7) Ücretli Maaşlı	Sınıflama (Nominal)
(Bağımlı Değişken)	(8) Kendi Hesabına (9) İşveren (10) Ücretsiz Aile İşçisi	
Cinsiyet	(1) Erkek (2) Kadın	Sınıflama (Nominal)
Göç	(1) Var (2) Yok	Sınıflama (Nominal)
Eğitim	(1) Okur-yazar değil (2) İlkokul (3) Ortaokul (4) Lise (5) Önlisans (6) Lisans (7) Yüksek lisans (8) Doktora	Sıralama (Ordinal)
Maaş	Sayısal olarak alınmıştır	Nümerik (Sayısal)
Hanehalkı Büyüklüğü	Sayısal olarak alınmıştır	Nümerik (Sayısal)
Çalıştığı Sektör	(1) Tarım (2) Sanayi (3) İnşaat (4) Hizmet	Sınıflama (Nominal)
Enflasyon Endeksi	Sayısal olarak alınmıştır	Nümerik (Sayısal)
İşsizlik Beklenti Endeksi	Sayısal olarak alınmıştır	Nümerik (Sayısal)

3.2. Metod

Optimal ölçekleme tekniklerinden biri olan kategorik regresyon analizi, bağımlı değişkeni kategorik olan modelleri çözümlene olanağı sağlamaktadır (Bernhardt & Kinnear, 1976). Ayrıca değişkenler arasında hem doğrusal hem de doğrusal olmayan ilişkilerin bulunduğu, bağımlı değişkenin kategorik biçimde olduğu durumlarda kullanılabilen çok değişkenli bir tekniktir (Andrews & Messenger, 1973; Güç, 2015). İşleyişindeki varsayımların azlığı nedeniyle de birçok araştırmada sıklıkla kullanılan bir regresyon modelidir. Optimal ölçekleme (optimal scaling) olarak bilinen analiz teknikleri; normal dağılım varsayımının sağlanmadığı, verilerin kategorik olduğu ve değişkenler arasında doğrusal olmayan ilişkilerin bulunduğu durumlarda, verilerin çok değişkenli bir şekilde ele

alınıp analiz edilmesine imkan sağlamaktadır (Alpar, 2013; China vd., 2010:1952). Optimal ölçekleme, değişken kategorilerini sayısal hale getirerek bu problemleri ortadan kaldırmakta ve bu yöntemlerle kategorik verilerin çok değişkenli analizi yapılabilmektedir. Optimal ölçekleme teknikleri; verilerin kategorik veya nümerik düzeyde olduğu durumlarda kullanılan, ilgili veriyi açıklamayı ve betimlemeyi amaçlayan analiz teknikleri kümesidir (China vd., 2010:1952). Kategorik regresyon, optimal ölçekleme alt yapısına dayanan ve dönüştürülmüş değişkenlere uygulanabilen çok değişkenli bir regresyon tekniğidir. Kategorik değişkenler; en uygun regresyon katsayılarına ulaşabilmek için, optimal ölçekleme altyapısı kullanılarak sayısal hale dönüştürülmektedir. Değişkenler sayısallaştırıldıktan sonra, regresyon katsayılarının tahmini doğrusal regresyondakine benzer şekilde yapılmaktadır. Kategorik regresyon sürecinde öncelikle sayısallaştırmalar yapılmaktadır. En uygun ölçeklemede sayısallaştırma yapılırken değişkenlerin ölçme düzeyleri dikkate alınarak, tekli yada çoklu sayısallaştırmalar yapılabilir. $D_r = G_r' G_r$ ise bağımsız değişken kategorilerinin tekli marjinallerini içeren vektör olarak gösterilir. Bağımlı değişken sınıflayıcı nominal) ise kategori sayısallaştırma vektörü \tilde{y}_r olarak gösterilir ve;

$$\tilde{y}_r = D_r^{-1} G_r' \sum_{j=1}^m b_j G_j y_j \text{ olarak hesaplanır.}$$

Bağımlı değişken sıralayıcı (ordinal) ve nümerik ise kategori sayısallaştırma işlemi için ağırlıklı monoton ve ağırlıklı doğrusal regresyon yöntemleri ile belli kısıtlar uygulanır. Kategori sayısallaştırma vektörü y_r' olarak gösterilir ve;

$$y_r' = N^{1/y_r'^2} (y_r' D_r y_r')^{-1/2} \text{ şeklinde hesaplanır.}$$

Devamında regresyon katsayıları tahmin edilmekte ve kayıp fonksiyonu hesaplanmaktadır (Güç & Başar, 2016). Daha sonra bir önceki adımda elde edilen kayıp fonksiyonu ile karşılaştırma yapılarak aralarındaki fark anlamsız oluncaya kadar iterasyonlar devam etmekte ve amaç fonksiyonunun optimizasyonu sağlandığında iterasyonlar durdurulmaktadır (9) (China vd., 2010). Kategorik regresyonda kayıp fonksiyonu;

$\sigma(y_r; b; y_j) = (G_r y_r - \sum_{j=1}^m b_j G_j y_j)' (G_r y_r - \sum_{j=1}^m b_j G_j y_j)$ biçimindedir (Altaş & Giray, 2013; China vd., 2010).

Burada. j (1.2..... m) bağımsız değişkenler . r ise bağımlı değişken olmak üzere ve

y_r : Bağımlı değişken için kategori sayısallaştırmalarını

: Bağımsız değişkenler için kategori sayısallaştırmalarını

: j. değişken için regresyon katsayısını

: Bağımlı değişken için 0 ve 1 değerlerinden oluşan G gösterge matrisini

G_j : Bağımlı değişken için 0 ve 1 değerlerinden oluşan G gösterge matrisini göstermektedir (China vd., 2010).

Kategorik regresyondan elde edilen $\hat{\beta}$ katsayıları ile optimal ölçekleme ile elde edilen değişken kategorilerinin sayısallaştırılmış değerleri ile çarpımı ile etki katsayıları hesaplanmaktadır (Güç & Başar, 2016:14-27).

4. Bulgular

Öncelikle kurulan modelin anlamlılığına (Tablo 2) ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimi (R^2 , Açıklayıcılık katsayısı) ne ölçüde açıkladığı incelenmiştir. Model anlamlılığı sağlanmış ($F=1.930$, $p<0.05$) fakat bağımlı değişkendeki değişimi açıklama oranı ($R^2=0.115$) düşük çıkmıştır. Standartlaştırılmış katsayılar tablosu (Tablo 3) incelendiğinde, yaş değişkeni (0.236) modele en fazla pozitif yönde katkı sağlarken, enflasyon (0.190) ve işsizlik beklenti endeksi (0.289) modele negatif yönde en fazla katkı sağlamışlardır.

Tablo 2.
Model anlamlılığı tablosu

ANOVA					
	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F değeri	p değeri
Regresyon	303.95	166	1.82	1.93	<0.001
Hata	2327.33	2476	0.94		
Toplam	2631.28	2462			

Tablo 3. Standartlaştırılmış katsayılar tablosu

Değişkenler	Standartlaştırılmış Katsayılar			F değeri	p değeri
	Beta	Standartlaştırma Hatası	S.D		
Yaş	0.236	0.033	60	51.31	<0.001
Göç	0.052	0.037	1	2.01	<0.001
Eğitim	0.112	0.046	7	6.00	0.589
Maaş	-0.014	0.069	1	0.042	<0.001
HHB	-0.071	0.134	1	0.277	<0.001
Sektör	0.109	0.042	3	6.73	<0.001
Endeks Enflasyon	-0.190	0.103	1	3.42	0.045
İşsiz beklenti endeksi	-0.289	0.120	1	5.82	0.086
Cinsiyet	0.018	0.027	1	0.43	0.016

Modele etki eden değişkenler üzerine yoğunlaşarak, uç değerlerin tespiti ve verilerde kategorileşme sağlanması amacıyla veri yapısına uygun optimum ölçeklendirme yapılmıştır. Yanıt değişkeninin kategorik olması nedeniyle değişken seçim kriteri olarak cezalandırılmış lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Ceza kriteri olarak lasso seçilmiş ve toplam 7 değişkenin modele katkısı önemli bulunmuştur. 2 değişken (işsizlik beklenti endeksi ve eğitim) ise modelden çıkartılmıştır. Yaş verisi üzerinde kısıtlamaya gidildiğinde ölçeklendirme sonrası model anlamlılığı (Tablo 4) sağlanarak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimi açıklama oranında ($R^2 = 0.724$) maksimum artış sağlandığı görülmüştür.

Tablo 4.

Optimum ölçeklendirme sonrası standartlaştırılmış katsayılar tablosu

Değişkenler	Standartlaştırılmış Katsayılar			F değeri	p değeri
	Beta	Standartlaştırma Hatası	S.D		
Yaş	0.127	0.013	60	17.33	<0.001
Göç	0.025	0.031	1	2.012	<0.001
Maaş	-0.021	0.040	1	0.089	<0.001
HHB	-0.047	0.258	1	0.589	<0.001
Sektör	0.756	0.096	3	9.83	<0.001
Endeks Enflasyon	-0.236	0.506	1	3.89	0.032
Cinsiyet	0.009	0.001	1	0.45	0.012

Optimum ölçeklendirme sonrasında standartlaştırılmış katsayılar tablosuna (Tablo 5) bakılmış ve çalıştığı sektör değişkeni (0.756) modele en fazla pozitif yönde katkı sağlarken, enflasyon (0.236) modele negatif yönde en fazla katkı sağlamışlardır. Değişken kategorilerinin etki katsayısı tablosunda (Tablo 6) etki katsayısı hesaplanarak, bağımsız değişken kategorilerinin bağımlı değişkenle ne yönlü bir ilişki içerisinde olduğunu tahmin edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Hane halkı büyüklüğünün 3.2 (0.310) ve 3.3 (0.295) olan hanelerin işgücüne olumlu etkileri olduğunu 3.4 (-0.147) ve 3.5 (-0.196) olan hanelerin ise işgücüne ters ilişki etkileri olduğu ve hane halkı büyüklüğü arttıkça işgücü durumunu negatif yönde etkilediği söylenebilir.

Tablo 5.

Değişken kategorilerinin etki katsayısı tablosu

Değişken	Değişken Kategorileri	Kategorilerin Sayılaştırmaları	β Katsayısı	Değişken Kategorilerinin Etki Katsayısı
Hanehalkı Büyüklüğü	3.2	1.415	0.018	0.310
	3.3	1.347		0.295
	3.4	-0.670		-0.147
	3.5	-0.897		-0.196

6. Tartışma

Kategorik değişkenlerin dönüştürülmesi ve analizlere dâhil edilmesi, geçmiş dönemlerde istatistiksel çalışmalarda önemli bir yer tutmuştur (Gifi, 2014). Hartmann ve ark. (2009:482-492) doğrusal olmayan ilişkileri keşfetmek adlı çalışmasında, optimal

ölçeklendirmeye dayalı kategorik regresyon ile klinik karar verme modelleri geliştirmişlerdir. Çalışmada, yatarak ya da günlük klinik psikoterapi tedavisi için endikasyon kriterleri üzerine bir Alman çok merkezli projesinden panel veriler kullanılarak, doğrusal olmayan modelleme yöntemlerinin geçerlilik ve güvenilirliğini genişletmiştir (Hartmann vd., 2009:482-492). Benzer şekilde, Altaş ve Giray (2013) yaptıkları çalışmada, Dünyadaki en önemli sorun algısının sosyo demografik özelliklere göre değişip değişmediği, değişiyorsa aralarındaki ilişkinin yapısını, Gifi sistemi teknikleri (Kategorik Regresyon, Homojenlik Analizi) yardımıyla incelenmiştir. Kurulan kategorik regresyon modeli genel olarak anlamlı olmasına rağmen, modelin açıklama oranının düşük olduğuna dikkat çekmiş ve sonuç olarak bu çalışmada ikincil veriler üzerinde optimal ölçeklemeli çok değişkenli analiz teknikleri, birbirlerinin nispeten eksik yanlarını tamamlayacak şekilde koordineli bir şekilde kullanılarak, sosyal bilimler konusunda bir araştırma gerçekleştirilmiştir (Altaş & Giray, 2013).

Güç ve Başar (2016), optimal ölçeklemeye dayalı kategorik regresyon analizi ve bir uygulama çalışmasında, kategorik özellik taşıyan veriler kullanılarak optimal ölçekleme tekniklerinden olan kategorik regresyonun, lojistik regresyona alternatif bir teknik olabileceği, tıpkı lojistik regresyon gibi az sayıda varsayıma dayanarak etkin çözümler sunduğu ve kategorik değişkenlerin yer aldığı modellerde, kategorik regresyon ve diğer optimal ölçekleme teknikleri ile çözümlenmelerin yapılabileceği sonucuna varmışlardır (Güç & Başar, 2016:14-27).

Bu araştırmanın amacı, optimal ölçeklendirmeye dayalı kategorik regresyon analizi ile işgücüne katılımı etkileyen faktörleri belirlemek ve incelenen kategorik regresyon modelini işgücüne katılımı tahmin etmek için bir model oluşturmaktır. Pek çok istatistiksel analiz, değişkenler arasındaki doğrusal ilişkilere dayanmaktadır. Doğrusal ilişkiye dayanan regresyon modelleri ile çok etkin çözümler üretmek mümkün olmamaktadır ancak anlaması, yorumlaması ve uygulaması kolay ve basit modeller olmasına rağmen, bağımsız değişkenlerin kategorik, bağımlı değişkenin ise nümerik olduğu durumlarda, normallik, varyans homojenliği, geniş örneklem çapı ve değişkenler arasında oto korelasyon olmaması gibi varsayımların sağlanması zorlaşmaktadır. Bununla birlikte, doğrusal modellerle karşılaştırıldığında daha karmaşık olan ve optimal ölçekleme gibi daha ayrıntılı incelemeyi içeren kategorik regresyon analizinin kullanılmasının bir çok avantajı olduğu, lojistik regresyon analizine alternatif olabileceği gibi bazı olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Bu

çalışmada olduğu gibi, elde edilen optimal model sonrası R^2 değerinin beklenenden düşük ve modelde anlamlı çıkması beklenen değişkenlerin anlamsız çıkması gibi olumsuzluklar çıkabilmektedir. Özellikle bağımsız değişkenlerin doğru belirlenmesi ve bu değişkenler üzerinde içsel tutarlılığın sağlanabilmesi (örneğin modelde anlamsız görünen göç değişkeninin verisine bakıldığında, göç eden bireylerin istihdamdaki durumu mevsimlik işçi, istihdamda olmayan emekli, ev kadını veya ümitsizlerin olduğu yani işgücüne katılmayan kategoride yığıldığı görülmektedir) ve veri setinin önceki yılları kapsayacak şekilde panel verilerden oluşması bu sorunları giderebileceği düşünülmektedir.

7. Sonuç

Çalışmada, sektör, yaş ve enflasyon değişkenlerinin modele anlamlı en fazla katkı yaptığı sonucu günümüz gelişmekte olan ülkelerdeki duruma benzer aynı paralelde incelenebilir. Gelişmekte olan ülkeler gibi ülkemizde de işsizlik sorunu; daha çok tarım ağırlıklı ekonomiden sanayi ve hizmet ağırlıklı ekonomiye geçişin doğurduğu değişimlerin bir ürünü olarak karşımıza çıkar. Gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışı ile tarım ağırlıklı ekonomiden sanayi ve hizmet ağırlıklı ekonomiye geçiş hızı işsizlik sorununu daha da tetiklemektedir. Çözüm olarak, nüfus artışı ile tarımdan diğer sektörlerle işgücü göçü nedeniyle tarım dışı sektörlerde yüksek miktarlarda istihdam sağlanması gerekir. Tarım ve sanayinin alt kategorilerinde düşük ücretle istihdam edilenler için seçim kriterinde eğitim seviyesi yerine yaşın önemli bir faktör olduğu da gelişmekte olan toplumların bir gerçeğidir. Yaşa bağlı meslek eğitimi almamış, eğitim düzeyi düşük vasıfsız kişilerin geçici işlerde kısa dönemli çalışması çoğu durumda başvurulan bir çözüm aracı olmuş ancak istihdama katkı sağlayamamıştır. Benzer şekilde, gençlerin yaşamlarını devam ettirebilme güvencelerinin olması yada aile desteği sayesinde, işi ya da işyerini, ücret düzeyini beğenmeyerek gönüllü olarak çalışmak istememeleri de özellikle genç işsizlik oranının yaklaşık % 30 olduğu ülkemizde, işsizliğin önemli nedenleri arasında sayılır. Üretim yada tüketim aşamasındaki fiyatların genel seviyesindeki artışların (enflasyon) ekonomik parametreler (büyüme rakamları, cari açık, faiz oranı vb) üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle de işsizlik sorunu ortaya çıkmaktadır. Özellikle İşsizlik Sigorta Fonu, işsizlerin iş bulma zorluklarını giderme, yeni istihdam alanları açma, emek arz ve talep dengesini sağlama gibi alınacak bir takım önlemler ile çözüm bulunabilecektir. Sonuç olarak, devletin günümüzdeki rolü geçmiş dönemlerdekine nazaran değişmiş olmakla birlikte yine de istihdamda politikaları ve uygulamaları, doğrudan iş üretmeyi etkilemektedir. İstihdam sağlama politika ve stratejileri, devletin yönlendiriciliğinde bulunmaktadır. Bu bağlamda, firmaların, mikro işletmelerin,

kooperatifler, KOBİ'ler ve sivil toplum kuruluşlarının iş dünyasına daha fazla katılım olması için bu konulara odaklanmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- Adak, N. (2010). Sosyal bir problem olarak işsizlik ve sonuçları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 105-116.
- Alpar, R. (2013). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemlere Giriş*. Detay Yayıncılık.
- Altaş, D., & Giray, S. (2013). Dünyadaki en önemli sorun algısının optimal ölçeklemeli çok değişkenli istatistiksel yöntemler ile incelenmesi.
- Andrews, F. M., & Messenger, R. C. (1973). *Multivariate nominal scale analysis: a report on a new analysis technique and a computer program*. Survey Research Center, University of Michigan. <https://books.google.com.tr/books?id=LFL4vgEACAAJ>
- Apergis, N. (2008). İstihdam-ücret ilişkisi: Keynes nihayetinde miydi? *Amerikan ekonomi politikası*, 6 (1), 40.
- Arestis, P., & Mariscal, I. B. F. (1994). Wage determination in the UK: further empirical results using conintegraion. *Applied Economics*, 26(4), 417-424.
- Ateş, M. A. (2008). *Türkiye'de Özelleştirme Sürecinde İstihdam ve İşsizlik Sorunu* İnönü Üniversitesi]. Malatya.
- Ayvaz, Z. (1990). *Türkiye'de İstihdam ve İşsizlik Sorunları* İstanbul Üniversitesi]. İstanbul.
- Bender, K. A., & Theodossiou, I. (1999). International Comparisons of the Real Wage—Employment Relationship. *Journal of Post Keynesian Economics*, 21(4), 621-637.
- Bernhardt, K. L., & Kinnear, T. C. (1976). Categorical regression in marketing.
- Carruth, A., & Schnabel, C. (1993). The determination of contract wages in West Germany. *The Scandinavian Journal of Economics*, 297-310.
- China, A. O., Capretz, L. F., & Ho, D. (2010). Building an OSS quality estimation model with CATREG. *International Journal on Computer Science and Engineering*, 2(6), 1952.
- Friedman, M. Rose Friedman'ın yardımıyla. 1962. Kapitalizm ve özgürlük .
- Gifi, A. (2014). *Nonlinear Multivariate Analysis*. John Wiley & Sons. <https://books.google.com.tr/books?id=BVb6jwEACAAJ>
- Güç, K. (2015). *Türkiye'de resmi kurumlara duyulan güvenin kategorik regresyon ve lojistik regresyon analizi ile incelenmesi* Gazi Üniversitesi]. Ankara.
- Güç, K., & Başar, E. (2016, 10/01). Optimal Ölçeklemeye Dayalı Kategorik Regresyon Analizi ve Bir Uygulama/ *Eurasian Econometrics, Statistics & Emprical Economics Journal*. *Eurasian Econometrics, Statistics & Emprical Economics Journal*, 5, 14-27. <https://doi.org/10.17740/eas.stat.2016-V5-02>
- Hartmann, A., Van Der Kooij, A. J., & Zeec, A. (2009). Exploring nonlinear relations: models of clinical decision making by regression with optimal scaling. *Psychotherapy Research*, 19(4-5), 482-492.
- Nymoan, R. (1989). Küçük açık ekonomide ücretlerin modellenmesi: Norveç imalat ücretlerinin hata düzeltme modeli. *Oxford Ekonomi ve İstatistik Bülteni*, 51 (3), 239-258.
- Patridge, W. J. (1999). Modern sediment transport and deposition in a High Arctic lacustrine environment; relationship between depositional dynamics and climate. Undergraduate thesis. Bates College, Lewiston, Maine.

Reynolds, L. G., Gregory, P., & Torruellas, L. M. (1965). Wages, productivity, and industrialization in Puerto Rico. RD Irwin.

Smith, J. ve Hagan, J. (1993). Çok değişkenli eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri: Avustralya'daki üretim faaliyetlerine bir uygulama. İskoç Ekonomi Politik Dergisi , 40 (2), 184-198.

Stigler, GJ (1946). Asgari ücret mevzuatı ekonomisi. Amerikan Ekonomik İncelemesi , 36 (3), 358-365.

Suedekum, J. ve Blien, U. (2004). Ücretler ve İstihdam Artışı: Batı Almanya için Ayrıştırılmış Kanıtlar.

Vuuren, A. V., Van Den Berg, G. J., & Ridder, G. (2000). Measuring the equilibrium effects of unemployment benefits dispersion. Journal of Applied Econometrics, 15(6), 547-574.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN AMERİKAN DIŞ POLİTİKASI EKSENLİ DEĞERLENDİRMESİ

AMERICAN FOREIGN POLICY AXIS ASSESSMENT OF TURKEY-ISRAEL RELATIONS

Levent ÖZDEMİR¹ Zafer AKBAŞ²

Özet

Makale Bilgi

Gönderilme:
20/07/2020

Kabul:
08/09/2020

1948 yılında İsrail kurulmuş ve ilk tanıyan ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Sovyet tehlikesine karşı Batı Blokunda yer alan Türkiye, Batı eksenli bir dış politika izlemiştir. Türkiye ve ABD ilişkileri gelişme gösterdiğinde Türkiye-İsrail ilişkileri de ivme kazanmış, ancak ABD ile ilişkiler gerildiğinde buna paralel olarak Türkiye-İsrail ilişkilerinde de bozulmalar yaşanmıştır. İnışli çıkışlı bir hal alan Türkiye-İsrail ilişkileri Amerikan dış politikasından bağımsız düşünülemez. Zira İsrail'in çıkarları ve güvenliği ABD'nin Ortadoğu politikalarının merkezine oturtulmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu politikalarına baktığımızda ise Araplar arasında çıkan çatışmalarda; tarafsızlık, Arap-İsrail arasındaki çatışmalarda; denge politikası izlendiği görülmektedir. Bu politikalar dönemsel olarak değişiklik göstermekle beraber, Türk dış politikasındaki asıl değişim AK Parti'nin 2002'de iktidara gelmesi ile gerçekleşmiştir. Bu minvalde Türkiye-İsrail ilişkileri gelişme göstermiştir. Ancak İsrail'in Filistin'e uyguladığı baskı politikaları ve işgal girişimleri Türkiye ile olan ilişkileri germiş, hatta kopma noktasına getirmiştir. Geçmişte olduğu gibi bu durum Türkiye-ABD ilişkilerinin de seyrini değiştirmiştir. Bu makalenin amacı, Türkiye ve ABD'nin Ortadoğu politikalarını analiz ederek İsrail ile olan ilişkilerini ortaya koymak ve Türkiye-İsrail ilişkilerini Amerikan dış politikası ekseninde değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ortadoğu, İsrail, Filistin, ABD

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0002-7590-9468, levent95415@ogr.duzce.edu.tr

² Prof. Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Orcid: 0000-0002-9974-5576, zaferakbas@duzce.edu.tr

Abstract

Article Info

Received:
20/07/2020

Accepted:
08/09/2020

In 1948, Israel was founded and Turkey was one of the first countries to recognize. Turkey, which was part of the Western Bloc during the Cold War against Soviet danger, followed a Western-axis foreign policy. Turkey-Israel relations have also gained momentum as Turkey and the United States relations improve, but in parallel Turkey-Israel relations have deteriorated when relations with the United States have strained. Turkey-Israel relations, which have become up-and-down, cannot be considered independent of American foreign policy. Because Israel's interests and security have been put at the center of U.S. Policies in the Middle East. When we look at Turkey's Middle East policies, it's in conflicts between Arabs; impartiality, conflicts between Arab and Israel; balance policy is observed. These policies vary periodically, but the real change in Turkish foreign policy was realized when the AK Party came to power in 2002. Turkey-Israel relations have improved in this context. However, Israel's repression policies and invasion attempts on Palestine have strained relations with Turkey and even brought them to breaking point. As in the past, this has changed the course of Turkey-US relations. The aim of this article is to analyze the Middle East policies of Turkey and the United States to demonstrate its relations with Israel and to evaluate Turkey-Israel relations on the Axis of American foreign policy.

Key Words: Turkey, Middle East, Israel, Palestine, USD.

1. Giriş

Geçmişten günümüze uluslararası politikada her daim stratejik önemini koruyan ve sürekli değişim halinde olan Ortadoğu Bölgesi, birçok küresel ve bölgesel gücün politikalarında öncelikli sırada yer almıştır. Üzerinde ciddi hamlelerin gerçekleştiği ve birçok açmazın yaşandığı bir satranç tahtası haline gelen Ortadoğu'daki mücadele hala devam etmektedir. Bu mücadelede yer alan ve bölge üzerinde etkili olan ülkeler içinde Türkiye ve İsrail önemli bir yere sahiptir.

Uluslararası ilişkiler tarihi içerisinde İsrail'in kuruluşundan bu yana önemini koruyan Filistin meselesi bölge ülkeleri için Ortadoğu barışı önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmektedir. Ortadoğu politikalarının merkezinde yer alan bu meselenin tohumları ise 1897'de Teodor Herzl'in liderlik ettiği I. Siyonist Kongresi'nde atılmıştır denilebilir. Filistin'de Yahudi devletinin kurulmasını öngören kongre, tarihler 1917'yi gösterdiğinde Balfour Deklarasyonu çerçevesinde İngiliz desteği ile resmiyet kazanmış ve sistemli bir işgal başlatılmıştır. İsrail'in kuruluşuna destek veren ülkelerden biri de hiç şüphesiz ABD olmuştur.

İsrail Devleti kurulduktan sonra İsrail'i ilk tanıyan ülke ABD olmuştur. Bununla birlikte ABD'nin NATO dışındaki en önemli stratejik ortağı olan İsrail, Başkan Harry S. Truman'dan Donald Trump'a kadar neredeyse tüm ABD Başkanları tarafından desteklenmiştir. Bu desteğin arkasında hiç şüphesiz İsrail lobilerinin etkisi olmakla beraber ABD Başkanlık seçimlerindeki Yahudilerin oy potansiyelleri de önemli olmuştur. Bu sebeple ABD, İsrail'in çıkarlarını ve güvenliğini Ortadoğu politikalarının merkezine koymuştur. Bu minvalde son dönemde Kudüs'ün ABD tarafından İsrail'in başkenti olarak kabul edilmesi ve Amerikan elçiliğinin Kudüs'e taşınması, başta Türkiye olmak üzere İslam Dünyasını harekete geçirmiştir.

Türkiye'nin ise Ortadoğu Bölgesi'ne yönelik politikaları dönemselsel olarak değişiklik göstermekle birlikte Türk dış politikasındaki geleneksel statükocu ve Batı yanlısı politikaları ile paralellik göstermiştir. Ancak Türkiye'nin zamanla ABD ile çatışan politikaları ve iki ülke arasında yaşanan gerginlikler, Türkiye-İsrail ilişkilerine de olumsuz yansımıştır. Amerikan karar alma mekanizmalarında etkili olan Yahudi lobileri, Türkiye-Amerika ilişkilerinin seyrine göre Amerikan kongresinde gerekse Başkanlar düzeyinde Türkiye'nin lehine ya da aleyhine kararlar almışlardır.

Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileri genel olarak ABD dış politikası eksenli yürüse de son dönemde bilhassa İsrail-Filistin arasında yaşanan çatışmalar Türkiye-İsrail ilişkilerinin genel seyrini belirlemiştir. 2002'de AK Parti hükümeti ile değişen Türkiye'nin dış politika vizyonu Ortadoğu politikalarını da dönüşüme uğratmış, bu minvalde İsrail ile olan ilişkiler de ivme kazanmıştır. Ancak İsrail tarafından Filistin'e uygulanan sert politikalar ve Türkiye-İsrail arasında yaşanan bazı krizler neticesinde, ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. İsrail'in Gazze saldırısı akabinde gerçekleşen 2009 Davos Krizi ve 2010 Mavi Marmara Olayı ikili ilişkilerdeki en gergin hadiseler olmuş, bunun üzerine Başkan Trump'ın İsrail lehine aldığı Kudüs kararları ve Yüzyılın Anlaşması Planı Türkiye-İsrail ve Türkiye-ABD ilişkilerini oldukça germiştir.

Bu çalışmada Türkiye'nin Ortadoğu politikaları genel hatlarıyla analiz edilerek İsrail ile olan ilişkiler değerlendirilecektir. Ardından ABD'nin Ortadoğu politikaları analiz edilerek İsrail'in Amerikan politikaları üzerindeki etkisi açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca ABD'nin İsrail politikaları ortaya koyularak Amerikan dış politikası ekseninde Türkiye-İsrail ilişkileri değerlendirilecektir.

2. Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte Türk Dış Politikasının seyri incelendiğinde “Statükoculuk” ve “Baticılık” ilkelerinin öne çıktığı görülmektedir. Ortadoğu özelinde dış politikanın bu iki temel ilkesi kendini daha çok göstermiştir. I. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'daki topraklarını kaybeden Osmanlı Devleti yıkım sürecine girmiş ve nihayetinde yeni bir siyasi kimlikle 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Irak, Suriye ve Lübnan gibi Ortadoğu ülkeleri İngiliz ve Fransız manda yönetimi altında olduğundan Türkiye ilk dönemlerde bu ülkelerle ilişkilerini İngiltere ve Fransa üzerinden yürütmüştür. Bu minvalde Ortadoğu ile ilişkiler tamamıyla kopmuş bir vaziyette olmadığı gibi genellikle Türkiye içerde yeni rejimi güçlendirme ve mevcut sınırlarını koruma politikasını tercih etmiştir. Bununla birlikte Türkiye, Hatay meselesini kendi lehine çözerken; Musul meselesinde istediğini alamamıştır (Şahin, 2010a: 11).

II. Dünya Savaşı sonrası sistemin ve Ortadoğu'nun yapısı değişmiş, İngiltere ve Fransa bölgeden çekilmiş, bölge ülkeleri bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Bununla birlikte sistem, Doğu ve Batı olarak iki bloğa ayrılmış, Soğuk Savaş kısa sürede etkisini göstermiştir. Türkiye bu yapı içerisinde Sovyetleri tehdit olarak görmüş ve Batı'nın yanında yer almıştır. Türkiye ile Batı arasındaki siyasi ittifak ilişkisi, 1952'de NATO üyeliği ile askeri ittifaka evrilmiş, bu durum ekonomik yardımları da beraberinde getirmiştir. ABD'nin Ortadoğu politikası ise temelde; Sovyet yayılmasının önlenmesi, Ortadoğu petrolünün Batıya güvenli bir şekilde ulaştırılması ve İsrail'in güvenliğinin sağlanmasına dayanmaktaydı. Bu yönde bir politika ile bölgede İsrail'i tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Fakat Arap ülkeleri Türkiye'nin bu politikasına sert tepkiler göstermiş, nitekim Ortadoğu ilişkileri olumsuz etkilenmiştir (Sinkaya, 2011: 82-83).

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik Batı yanlısı politikaları 1960'larda değişime uğramıştır. Bunun sebebi Batı'nın Türkiye aleyhine almış olduğu kararlardandır. 1964'te ABD'nin Kıbrıs meselesi ile ilgili “Johnson Mektubu” ve 1975-1978 yılları arasındaki ambargo kararı Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz etkilemiş, nitekim bu durum Türkiye'nin Ortadoğu politikalarına da yansımıştır. Türkiye'nin Kıbrıs konusunda yalnız kalması Türk Dış Politikasının yönünü değiştirmiş, Batıya bağımlı politikalardan kurtulup Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin iyileştirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu yönde bir kararla Türkiye, 1967 Arap-İsrail savaşında Arapları destekleyerek Batı yanlısı imajının değiştiğini göstermiştir. Bununla birlikte 1967'de İsrail'in Kudüs'ü işgali sonrası Mescidi Aksa'da çıkan yangın nedeniyle

İslam Konferansı toplanmıştır. Türkiye ise laiklik ilkesini dış politikasına aksettirmiş, konferansa Dışişleri Bakanlığı seviyesinde katılmıştır. Her ne kadar Arap ülkeleri Türkiye'nin konferansa katılmasından memnun olsa da bu durumun Kıbrıs yalnızlığından kaynaklandığını düşünmüşlerdir (Duran ve Karaca, 2013: 128-131).

Türkiye bu dönemde bölge ülkeleri Irak ve Suriye ile Fırat ve Dicle nehir sularının paylaşımı noktasında sorunlar yaşamıştır. 1960'larda üç ülkenin gündeminde olan Fırat ve Dicle suları 1980'lerde Türkiye'nin yaptığı barajlar ve projeler çerçevesinde gündeme gelmiştir. Suriye ve Irak, Türkiye'yi suyu kasıtlı olarak tutmakla ve Ortadoğu politikası için bir koz olarak kullanmakla suçlamıştır. 1990 yılında Türkiye'nin Atatürk Barajı için su tutması Suriye'nin tepkisine yol açmış; akabinde Suriye, PKK ve ASALA kartını kullanarak Türkiye'ye karşı terör örgütlerini desteklemiştir (Akbaş, 2015: 104).

1980'lerde ortaya çıkan iki önemli konu Türkiye'nin Ortadoğu politikasına yön vermiştir. Bunlardan biri, Türkiye'nin yıllardır mücadele verdiği terör örgütü PKK'nın ortaya çıkışıdır. Suriye ve Irak'ın PKK'ya olan destekleri Türkiye ile aralarında yeni bir soruna yol açmıştır. Diğer bir konu ise ekonomik yönden Türkiye'nin dışa açılması ve ihracata yönelik ekonomi modelini benimsemesidir. Bu strateji Türkiye'yi Ortadoğu ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirmeye de sevk etmiştir. Bu minvalde Suriye ve Irak'ın PKK'ya olan desteğini kesmesi için Türkiye, bu ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Ancak bu ülkelerin PKK'ya desteği kesilmemiş, su sorunu devam etmiş, İran ile Irak arasında uzun süren savaş yaşanmıştır. Bu durum Türkiye'yi güvenlik odaklı politikalar uygulamaya sevk etmiştir. Türkiye-ABD ilişkilerindeki problemler aşılmış ve Batı ile ittifak ilişkisi sürdürülmüştür (Sinkaya, 2011: 86-87).

1990'larda Sovyetlerin çöküşü ile Soğuk Savaş dönemi sona ermiş, Türkiye ise stratejik öneminin kaybolacağı endişesine kapılmıştır. Ayrıca, yeni sistem Türkiye'nin etrafında yeni çatışmaları da beraberinde getirmiş, güvenlik odaklı politikalar Türkiye'nin Ortadoğu politikalarını şekillendirmiştir. Sorunların yine Suriye ve Irak temelli olması Türkiye'yi stratejik olarak İsrail'e yaklaştırmıştır. Türkiye'nin güvenliği merkeze alarak İsrail ile geliştirdiği işbirliği Arap ülkelerinin tekrar tepkisine neden olmuştur. Bu perspektifle bakıldığında Türkiye'nin 1950'ler ile 1990'lardaki Ortadoğu politikaları arasında benzerliklerin olduğu görülmektedir (Şahin, 2010a: 14-15).

1991-2002 yılları arasında Ortadoğu, Türk dış politikasında ekseriyetle öncelikli sırayı almıştır. Türkiye'nin bölge ile ilgili genel politikası analiz edildiğinde; Araplar arasında çıkan çatışmalara tarafsız olmak, Batı ile kurulan işbirliğinin Ortadoğu ilişkilerine olumsuz yansımamasına dikkat etmek ve Arap-İsrail meselesinde denge politikası gütmek olduğunu söyleyebiliriz (Sönmezoğlu, 2016: 139).

2000'lerin başından itibaren uluslararası sistemde ortaya çıkan değişimler doğrultusunda Türk dış politikasında Ortadoğu'ya yönelik politikalarda da değişiklikler yaşanmıştır. 11 Eylül saldırısı sonrası ABD "Yeni Dünya Düzeni" adı altında uluslararası konjonktürü, bilhassa Ortadoğu'yu yeniden şekillendirmek istemiştir. ABD, Ortadoğu projelerini gerçekleştirmek için Afganistan ve Irak'ı işgal etmiş, neticesinde de İslam diyarını ikiye bölmüştür (Ercan ve Ayata, 2018: 118).

Türkiye, Yeni Dünya Düzeni'nin oluşum sürecinde Batı ile hareket ederken diğer taraftan da bağımsız politikalar yürütebilmenin arayışları içine girmiştir. 2000'lerin başında dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem önderliğinde Ortadoğu'ya yönelik yeni yaklaşımlar başlatılmıştır. 2002 genel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin iktidara gelmesi ile dış politikada yaşanan vizyon değişimi Türkiye'nin Ortadoğu politikalarına farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu dönemde küresel güçlerin merkez politikaları haline gelen Ortadoğu, ister istemez Türkiye'nin de bölgeye yönelik aktif bir dış politika izlemesini zorunlu kılmıştır (Güder ve Mercan, 2012: 72).

Bu minvalde Türkiye, Ortadoğu'da istikrarın sağlanabilmesi için barış yanlısı politikalar ile sıfır sorun ilkesi ışığında İran, Irak ve Suriye ile ikili ilişkilerini geliştirmiştir. Bu yönde özellikle Suriye ile kurulan ilişkiler olumlu sonuçlar vermiştir. Ayrıca Türkiye bölgede sorun yaşayan ülkeler arasında arabuluculuk rolü de üstlenmiştir. Bölgede ekonomik refahın ve kalkınmanın sağlanması Türkiye'nin öncelikli politikası haline gelmiştir. Bu noktada kalkınmanın zemini bölge ülkeleri arasında barışın bulunması ile oluşturulmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle Türkiye'nin, Suriye ile İsrail arasında arabuluculuk yapması bunun önemli bir göstergesidir. Ancak İsrail'in 2009 Gazze saldırısı sonrası Türkiye arabuluculuk rolünden vazgeçmiştir. Ayrıca Türkiye bölgedeki istikrar ve barışın önünde Filistin meselesini ciddi bir sorun olarak görmüştür. İsrail'in gerek Lübnan'a gerekse Filistin'e dair izlediği şiddet politikaları Türkiye'nin Ortadoğu politikaları ile çatışmış, sonunda Türk dış politikasında İsrail karşıtı tavır alınmaya başlanmıştır (Sinkaya, 2011: 93-94).

Bu dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinde de dalgalanmalar yaşanmıştır. ABD'nin 2003'teki Irak işgali Türk-Amerikan ilişkilerinde kötü bir sınav olmuştur. ABD'nin Irak Savaşı'nda Türk topraklarının kullanımını talep eden 1 Mart tezkeresi TBMM tarafından reddedilmiştir. Bu durum Türkiye ve ABD arasında krize neden olmuş, dolayısıyla Ortadoğu ilişkilerine de yansımıştır. Türkiye'nin 1 Mart tezkeresindeki tutumu Arap ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanmış ve Türkiye'nin Batıya endeksli olmadığı, bağımsız bir dış politika sergilediği açıkça görülmüştür (Aydın, 2013: 479).

2010'da Tunus'ta başlayan ve kısa zamanda domino etkisi yaparak Ortadoğu'ya sıçrayan Arap Baharı, Türk dış politikasında, özellikle Ortadoğu politikasında değişime neden olmuştur. İlk başlarda demokratik halk gösterileri ile ortaya çıkan ayaklanmalar, zamanla şiddet sarmalına bürünmüş; Mısır'da darbeye, Suriye ve Libya'da iç savaşa dönüşmüştür (Ekşi, 2018: 84). Arap Baharı sonrası bölgesel dengeler tamamıyla değişmiştir. İsrail'in Filistin üzerinde kurduğu baskı ve uyguladığı şiddet, dahası Türkiye ile yaşadığı bazı sorunlar, geçmişte kurulan aynı işbirliğini bu kez getirmemiştir. Türkiye, artık Batı'dan bağımsız bir şekilde, çıkarlarının gerektirdiği doğrultuda politikalar yürütmeye çalışmaktadır.

Suriye'de baharın etkisinin hafiften hissedildiği ilk günlerde Türk hükümeti Esad rejimine süreci birlikte yürütme teklifinde bulunmuştur. Ancak, rejim teklifleri reddedip kendi halkı üzerinde şiddet uygulayınca Türkiye-Suriye ilişkileri tamamen kopmuştur (Ayhan, 2012: 423).

Bölgede giderek artan şiddet ve kaybolan devlet otoritesi Türkiye için güvenlik problemlerine yol açmıştır. İç savaş nedeniyle Suriye'den kaçan milyonlarca mülteci Türkiye'ye sığınmıştır. Bununla birlikte Suriye'deki güç boşluğunu doldurmaya çalışan DEAŞ ve PYD/YPG gibi terör örgütleri Türkiye'nin ülke güvenliğini tehdit etmişlerdir (Erşen, 2016: 154-155). Türkiye'nin yaklaşık on yıldır Ortadoğu politikalarının merkezine aldığı işbirliğine dayalı bölgesel entegrasyon, kalkınma ve istikrar temelli stratejisi bölgede değişen konjonktürün etkisiyle değişmiş, Türk dış politikasında güvenlik yeniden öncelikli sıraya yerleşmiştir.

ABD için hayati önem taşıyan Ortadoğu Bölgesi'nde bölgesel bir güç olan ve artık Batı'dan bağımsız bir şekilde politikalar yürüten Türkiye, Washington tarafından rakip olarak görülmeye başlanmıştır. Dahası Türkiye'ye yönelik gerçekleştirilen 2013 Gezi olaylarının ve

15 Temmuz darbe girişiminin arkasında ABD'nin parmağı olduğu Ankara tarafından anlaşılmıştır. Darbe girişimi başarısız olunca ABD bu mücadelesine Suriye üzerinden PYD/YPG'ye destek vererek devam etmiştir (Ercan ve Ayata, 2018: 122-124).

Türkiye, bölge ile ilgili yumuşak güç politikasından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Hem kendi güvenliğini tehdit eden hem de Ortadoğu'nun istikrarı ve barışı önünde engel olan ABD destekli PYD/YPG terör örgütlerine karşı; 2016'da Fırat Kalkanı, 2018'de Zeytin Dalı ve 2019'da Barış Pınarı Harekâtlarını yaparak terör örgütlerini geri püskürtmüş, ABD'nin bölgedeki oyununu bozmuştur (TRT Haber, 2019a).

Görüldüğü üzere Türkiye'nin Ortadoğu politikaları Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana inişli çıkışlı bir halde seyretmektedir. Bunun böyle olmasında uluslararası konjonktürün etkisi olduğu gibi hiç şüphesiz bölgesel gelişmelerin de etkisi vardır. Türkiye'nin son dönemde Ortadoğu'ya yönelik yürüttüğü güvenlik odaklı dış politika anlayışı, gerek ABD gerekse Rusya ile yapılan ortak mutabakatlarda da kendini göstermektedir.

Türkiye, Barış Pınarı harekâtı sonrasında 18 Ekim 2019'da ABD ile masaya oturmuş, Ankara'nın hazırlamış olduğu, bölgenin ve Türkiye'nin sınır güvenliğini sağlayacak olan "Güvenli Bölge Planı" Amerikalı yetkililerce kabul edilmiştir. Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak ortaya koyduğu askeri ve siyasi başarısı Türk dış politikası açısından önemli bir kazançtır (Pirinççi, 2019).

ABD ile varılan mutabakattan 5 gün sonra Soçi'de Rusya ile güvenli bölge üzerinde ayrı bir ortak mutabakat imzalanmıştır (TRT Haber, 2019b). Türkiye, Ortadoğu'ya açılan kapısını iki büyük güç ile yapmış olduğu mutabakatlar sonrasında güvence altına almaya çalışmıştır. Ayrıca ulusal güvenliğini ve bölgesel çıkarlarını ileriye dönük olarak muhafaza etmiştir. Günümüzde Türkiye söz konusu Ortadoğu politikalarını ABD'ye karşı Rusya ile denge kurarak sürdürmeye devam etmektedir.

3. Türkiye-İsrail İlişkileri

II. Dünya Savaşı'nın ardından Araplar ve Yahudiler arasında Filistin'de çatışmalar çıkmış, kontrolü sağlayamayan İngiltere konuyu BM'ye taşımıştır. Filistin'de Yahudi ve Araplardan oluşan iki devlet kurulmasını ön gören taksim önerisinde bulunmuştur. BM, İngilizlerin önerisini kabul etmiş, buna karşın Türkiye ve Araplar bu karara tepki göstermiştir. Ancak uluslararası sistemde yaşanan değişim ve ortaya çıkan Sovyet tehditi Türkiye'nin Batı

ile birlikte hareket etmesini zaruri kılmış, Truman Doktrini çerçevesinde ABD ile yakın ilişkiler kurulmuştur (Baş, 2018: 95).

Türkiye ve İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler ilk olarak 7 Ocak 1950'de ilk misyon şefi Seyfullah Esin'in atamasıyla başlamıştır. 1950'de Elçilik düzeyli olan temsilcilik, Süveyş Kanalı Savaşı akabinde 1956'da maslahatgüzarlık seviyesine düşürülmüştür (T.C. Dışişleri Bakanlığı).

Türkiye-İsrail ilişkileri Süveyş Krizinin akabinde toparlanma sürecine girmiş bilhassa ekonomik alanda önemli işbirliği yapılmıştır. Bununla birlikte ABD'nin ilan ettiği Eisenhower Doktrinine İsrail ve Türkiye birlikte destek vermişlerdir. Süveyş krizi ile birlikte İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'daki etkisi azalmıştır. Açığa çıkan güç boşluğu ise ABD ve SSCB tarafından doldurulmuştur. Ayrıca Mısır'ın önderliğinde Arap milliyetçiliği artmış, Arap olmayan ve Batı yanlısı ülkeler hedef haline gelmiştir. Böyle bir ortamda İsrail ve Türkiye birbirine daha çok yaklaşmış, kriz yönetiminde iki ülke; siyasi, askeri ve istihbarat alanında birbirine destek vermiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin bölgedeki önemi ABD tarafından net bir şekilde anlaşılmış, iki ülke ilişkileri gelişme göstermiştir. Türkiye ve ABD arasındaki yakınlaşma haliyle Türkiye-İsrail ilişkilerine de olumlu yansımıştır (Baş, 2018: 104-106).

İsrail, bölgenin adeta yalnız ülkesi gibidir. Bölge ülkelerinden Mısır, Ürdün, Türkiye ve Suudi Arabistan ile kurduğu ilişkiler İsrail için "kritik" olup, bölgesel iyi ilişkiler kurabilme vesileleridir.

Soğuk Savaş zamanında Ürdün ve Türkiye ile yakınlaşan ikili ilişkileri, Ortadoğu'da yaşadığı süregelen soyutlanmışlık duygusundan arınmasına yardımcı olmuştur (Özcan, 2005; 10). Bu ilişkilerde yaşadığı sorunlar da bölgesel soyutlanmışlığını artırmaktadır.

1960'lı yıllar Türkiye ve İsrail arasındaki olumlu ilişkilerin tersine döndüğü yıllar olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikaları değişime uğramıştır. Kıbrıs sorunu karşısında Batı'nın Türkiye'yi yalnız bırakması ve Johnson Mektubu Türkiye'nin Batı'ya karşı olan bakışını değiştirmiştir. Mektup sonrası Türkiye ile ABD ilişkileri gerilmiş, bu durum İsrail ile olan ilişkilere de olumsuz yansımıştır. ABD'nin dış politikadaki tutumu İsrail-Türkiye ilişkilerine her daim etki etmiştir. Batı'nın bu tavrından sonra Türkiye yüzünü Ortadoğu'ya dönmüş ve Arap yanlısı politikalar gütmüştür (Şahin, 2010a: 13).

Bu minvalde Türkiye, uluslararası platformlarda Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nü desteklemeye başlamıştır. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye İsrail'i kınamış, NATO'nun üslerini kullanmasına izin vermemiş ve İsrail'in işgal ettiği yerlerden çekilmesi konusunda BM'de oy kullanmıştır. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda da Arapların yanında durmuş, Filistin'in bağımsızlığı için birlikte çaba göstermişlerdir. Aynı zamanda FKÖ, Türkiye tarafından Filistin'in resmi olarak temsilcisi kabul edilmiştir (Kaya, 2019: 1057-1058).

1980'li yıllarda Türkiye-İsrail ilişkileri gerilemeye devam etmiştir. Özellikle İsrail'in Doğu Kudüs'ü işgal edip, İsrail'in ebedi başkenti olarak ilan etmesi Türkiye'nin sert tepkisine neden olmuştur. Türkiye akabinde başkonsolosluğunu kapatarak diplomatik temsilciliğini ikinci kâtip seviyesine düşürmüştür (Bakır, 2016).

Türkiye'nin, İsrail'e yönelik aldığı kararlar ABD tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Örneğin, Ocak 1981'de ABD'deki 61 senatör Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'ne mektup göndermiş, Türkiye'nin İsrail'e yönelik yürüttüğü sert politikaların Türkiye-ABD ilişkilerini de olumsuz etkileyeceğini bildirmiştir. Türkiye ise bu mektuba cevaben, o dönem Türkiye'ye gelecek olan İsrail spor kafilesine izin vermemiştir. Bu gelişmelerin ardından Amerikan kongresindeki Yahudi lobileri Türkiye'ye sert tepkiler göstermiştir (Kaya, 2019: 1059). Buradan hareketle Türkiye-İsrail ilişkileri gerildiğinde buna paralel olarak Türk-Amerikan ilişkilerinin de gerildiği görülmektedir. Aynı şekilde Amerikan dış politikasına yön veren karar alıcıların da izlediği politikalar ekseninde Türk-Amerikan ilişkileri olumsuz etkilendiğinde doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye-İsrail ilişkileri de etkilenebilmektedir.

Her ne kadar Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri bu dönemde gerilese de Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde Araplardan beklediği desteği görememesi sonucunda, İsrail ile ilişkiler gün geçtikçe ilerlemeye başlamıştır. Dahası iki ülke arasında ciddi anlamda istihbarat paylaşımı gerçekleşmiştir. Örneğin, İsrail 1982'de Lübnan'ı işgal ettikten sonra ülkedeki ASALA kamplarına sızmış, topladığı istihbaratları Türkiye ile paylaşmıştır. Türkiye-İsrail arasındaki güven tazelandikten sonra Ankara, Tel Aviv'e tekrar diplomat atamış, ilişkilerde iyileşme başlamıştır. Bunun yanında ABD'deki etkin Yahudi devlet adamlarından Richard Perle, Daniel Pipes ve Morton Abromowitz gibi isimler Türkiye-İsrail ilişkilerinin iyileşmesi için çaba göstermişlerdir. Özellikle Amerika İsrail Kamu Meseleleri Komitesi (AIPAC) ve Yahudi Ulusal Güvenlik İşleri Enstitüsü (JINSA) gibi ABD'nin önde gelen Yahudi lobileri Türkiye

aleyhine Amerikan kongresinden çıkacak sözde Ermeni soykırımı tasarılarının reddedilmesini sağlamışlardır (Uzer, 2011: 145).

1990’larda SSCB’nin çöküşü ile önceki dönemlere göre uluslararası sistem düzeyinde hissedilen tehdit yerini bölgesel tehdit algılamalarına bırakmıştır. Değişimlere paralel olarak Türkiye dış politikada ABD merkezli hareket etmeye devam etmiştir. Bölgesel konjonktürün etkisi ile Türkiye-İsrail ilişkileri de 1990-91 Körfez Savaşı ile yeni bir boyut kazanmış, güvenlik odaklı politikalar güdülmüştür. Bu doğrultuda 1991 Madrid görüşmeleri ışığında Türkiye-İsrail yakınlaşması başlamıştır. 1992-1994 döneminde iki ülke arasındaki ticaret hacmi artmıştır. 1993’te Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in İsrail’i ziyareti ile stratejik işbirliği sürecine girilmiş, 1994’te Güvenlik ve Gizlilik Anlaşması ile yakınlaşma daha da artmıştır. Zira Türkiye’nin komşularıyla yaşadığı güvenlik sorunları bölgesel güç dengesini koruyabilmek adına İsrail hamlesini gerekli kılmıştır. Bu dönemde Türkiye’nin rekabet içinde olduğu Suriye ve Yunanistan işbirliği yapmış, PKK terörüne de destek vermişlerdir. “2,5 savaş” kavramı ile tabir edilen durumda Türkiye konvansiyonel üstünlüğünü koruyabilmek için İsrail ile yakınlaşmıştır (Erkmen, 2005: 161-162).

1990’lı yıllar ayrıca İsrail-Filistin sorununun çözülmesi noktasında uygun zeminin olduğu dönem olmuştur. Ocak 1993’te İsrail ve Filistin arasında süren Oslo görüşmelerinin akabinde Eylül 1993’te iki taraf arasında Beyaz Saray’da “ İlkeler Bildirgesi” imzalanmıştır. Amerikan dış politikası açısından da olumlu karşılanan bu gelişme Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişimine de ivme kazandırmıştır. Böylece Türkiye açısından İsrail ve Filistin’e yönelik politikalarda denge kurmak daha kolay olmuştur (Sarıaslan, 2019a: 18-19).

2000’li yıllara gelindiğinde İsrail ve Filistin arasında çıkan çatışmalar 1990’lardaki barış sürecinin bitmesine neden olmuştur. Türkiye, ikinci intifadanın başlaması sonrası İsrail’e sert tepkiler göstermiştir. 2002’de AK Parti hükümeti ile İsrail’in Filistin politikaları ciddi şekilde eleştirilmiştir. Ancak AK Parti hükümeti İsrail’e karşı ideolojik bir davranış içine girmemiş, özel bir husumet de beslememiştir. Aksine İsrail ile ilişkileri geliştirmek istemiştir. Filistin meselesi ise Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin seyrini belirlemiştir (Oran, 2013: 438-439).

2002’de Türk dış politikasının değişen vizyonu Ortadoğu’da kendini göstermiştir. Bu minvalde İsrail’in kurulduğu tarihten bugüne inişli çıkışlı seyreden ilişkiler, olumlu yönde

ilerlemeye başlamıştır. 2002’de TSK’ya ait 12 adet M-60 tank modernizasyon projesi kapsamında İsraili bir firmaya verilmiştir. 2004’de İsrail’in su ihtiyacının karşılanması noktasında Türkiye’nin Manavgat nehrinden İsrail’e su verilmesi için anlaşma yapılmıştır. Dahası dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan İsrail’i ziyaret etmiş, hem ikili ilişkilerde hem de İsrail-Filistin çatışmasının sonlandırılması konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu minvalde 2007’de TBMM’de Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas ve İsrail Devlet Başkanı Şimon Peres’in konuşma yapmaları önemli bir gelişme olmuştur. 22 Aralık 2008’de ise İsrail Başbakanı Ehud Olmert Türkiye’yi ziyaret etmiş, Filistin-İsrail çatışmasının sonlandırılması hususunda olumlu görüşmeler yapılmıştır. Ancak bu görüşmelerden kısa bir süre sonra 27 Aralık 2008’de İsrail, Gazze’ye yönelik Dökme Kurşun Harekâtı’nı başlatmıştır. Akabinde Türkiye-İsrail ilişkileri gerilmiş, Erdoğan ihanete uğradığını ifade etmiştir (Kaya, 2019: 1060).

İsrail’in Gazze harekâtı Türkiye ile arasında ciddi kırılmalara yol açmış, bölge ülkelerine de olumsuz yansımıştır. Türkiye, siyasi diyaloga ve yumuşak güce dayalı izlediği politikalar çerçevesinde İsrail’in hem Filistin hem de Suriye ile ilgili yaşadığı sorunlarda arabuluculuk rolü üstlenmişti. Fakat İsrail’in Gazze’ye yönelik saldırıları sonrasında Türkiye bu rolden vazgeçmiş ve ilişkiler bir daha eskisi gibi olmamıştır (Sarıaslan, 2019a: 23).

3.1. Davos Krizi

İsrail’in Gazze’ye yönelik saldırıları Türkiye kamuoyunda büyük tepkilere neden olmuştur. Bu tepkilerin yansıması Türk hükümeti nezdinde de kendini göstermiş, İsrail saldırıları uluslararası kamuoyu önünde tenkit edilmiştir. Ocak 2009’da İsviçre’nin Davos kasabasında düzenlenen Dünya Ekonomik Formuna katılan Başbakan Erdoğan “Gazze: Ortadoğu’da Barış Modeli” adlı panelde İsrail’in Gazze saldırılarını kınamış, panele katılan İsrail Cumhurbaşkanı Peres’i sert bir dille eleştirmiştir. Panelin moderatörünün Erdoğan’ın sözlerini sürekli kesmesi üzerine Erdoğan “one minute” çıkışında bulunmuş, daha sonra paneli terk etmiştir. Davos’ta yaşanan kriz akabinde Türkiye-İsrail ilişkileri daha çok gerilmiştir (Sarıaslan, 2019b: 1075).

Davos sonrası yaşananlarla ilgili Başbakan Erdoğan, “*Biz Türkiye’ye yakışan neyse onu yapıyoruz. Nasıl orada yaptysak, ondan önce de yaptık, bugün de yaparız, yarın da yaparız.*” açıklamasında bulunmuş, Türk milletinin sıradan bir millet olmadığını ifade etmiştir (Habertürk, 2009). Bununla birlikte Erdoğan yapmış olduğu bir basın toplantısında dünya

barışının sağlanabilmesi için Ortadoğu’da barışın şart olduğunu, İsrail-Filistin sorununun çözülmesi gerektiğini belirterek ABD Başkanı Barack Obama’nın da ağırlığını ortaya koyması gerektiğini ifade etmiştir (CNN Türk, 2009).

Erdoğan’ın Davos’ta İsrail’e yönelik eleştirilerinden kısa bir süre sonra İsraili General Avi Mizrahi Türkiye’ye yönelik eleştirilerde ve Türkiye’yi kızdıracak söylemlerde bulunmuştur. General Mizrahi, Türkiye’nin I. Dünya Savaşı sırasında Ermenileri katlettiğini, günümüzde Kürtler üzerinde baskı kurduğunu ve Kıbrıs’ı işgal ettiğini savunmuştur. Bunun üzerine İsrail Savunma Bakanlığı sözcüsü Mizrahi’nin ifadelerinin İsrail’in resmi görüşü olmadığını açıklamıştır. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerde düşüş giderek devam etmiştir. Bu duruma sebep olan etmenlerden biri, Ekim 2009’da Türkiye’nin Anadolu Kartalı Tatbikatından İsrail’i çıkartması olmuştur. Ayrıca Türkiye’de yayınlanan “Ayrılık” ve “Kurtlar Vadisi” dizilerindeki sahneler İsrail tarafından da tepkiyle karşılanmıştır (Demirtaş-Bagdonas, 2013: 116).

Bunun üzerine İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon, İsrail’i rahatsız eden söz konusu diziler ile ilgili bilgi almak üzere Türkiye’nin Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol’u İsrail parlamentosuna çağırılmış, büyükelçi basın mensupları önünde alçak bir koltuğa oturtulmuştur. Bununla kalmayıp basına; kendisinin yüksek, büyükelçinin ise alçak koltukta oturduğunu söylemiştir. İki ülke arasında yaşanan “alçak koltuk krizi” ilişkileri daha da germiş, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, İsrail’in Türkiye’den özür dilemediği takdirde büyükelçinin geri çekileceğini bildirmiştir. Akabinde İsrail makamları özür mektubu beyan etmiştir (Kaya, 2019: 1060).

Türkiye’nin 2009’da Anadolu Kartalı Tatbikatından İsrail’i çıkarması kararı sonrası 2010 yılında yapılacak tatbikatlar için ülkelere yeniden davetiye göndermiş, ABD ise bu davete İsrail çağırılmadığı takdirde kendilerinin de katılmayacağını bildirmiştir. Beklenmedik bu hadisenin ardından Türk makamları tatbikat ile ilgili resmi sitedeki katılımcı ülkeler bölümünde yer alan ABD sayfalarına erişim engeli koymuştur (Ekşi, 2010).

3.2. Mavi Marmara Krizi

Mavi Marmara Krizi öncesinde Filistin’in yaşamış olduğu bölünmüşlüğün analiz edilmesinde yarar vardır. Zira Filistin’in hem yönetim hem bölgesel olarak iki parçaya

ayrılması, İsrail'in Filistin yönetimine olan yaklaşımı ve sonrasında uyguladığı abluka Mavi Marmara baskınına giden süreci de beraberinde getirmiştir.

2004 yılında FKÖ lideri Yaser Arafat'ın ölmesi ile örgütün başına Batı'ya daha yakın el-Fetihli Mahmut Abbas geçmiştir. Abbas, 2005 seçimlerini kazanmış ve Filistin Ulusal Yönetimi (FUY)'nin Başkanı olmuştur. Fakat 2006 parlamento seçimlerini HAMAS kazanmış bu durum ise başta İsrail olmak üzere Batı tarafından hoş karşılanmamıştır. İsrail'in Filistin'e yardımlarını keseceğini açıklaması üzerine, Filistin içinde de el-Fetih ile HAMAS arasında çatışmalar yaşanmıştır. 2007 yılındaki çatışmalar sonucunda HAMAS Gazze'nin kontrolünü ele geçirmiş, Batı Şeria ise el-Fetih'in elinde kalmıştır. Filistin'de yönetim Gazze ve Batı Şeria olarak ikiye ayrılmıştır. İsrail'in 2008 yılında Gazze'ye yönelik harekâtı üzerine de Filistin ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır (Oran, 2013: 439).

HAMAS'ın Filistin'deki etkisi ve siyasi başarısı İsrail tarafından meşru görülmemiştir. Bu sebeple İsrail, HAMAS'ın ele geçirdiği Gazze'ye ambargo uygulamış ve bölgeyi ablukaya almıştır. Mısır'ın da sınır kapısını Gazze'ye kapatması üzerine Gazze iyice zor duruma düşmüş, ciddi sorunlar yaşamaya başlamıştır. Buradan hareketle İsrail'in bölgeye uyguladığı ambargoyu delmek ve dünyanın ilgisini bölgeye çekmek amacıyla Özgürlük Filosu kurulmuştur. 6 gemiden oluşan filonun bir gemisi de Türkiye'den giden Mavi Marmara gemisidir. 31 Mayıs 2010'da İsrail askerleri Mavi Marmara gemisine saldırmış ve 10 Türk vatandaşını öldürmüştür. Bu olayın ardından Türk Dışişleri Bakanlığı, İsrail'in bu saldırılarının telafisi olmayacağını bildirmiş, konuyu BM'ye taşımıştır. Yaşanan bu krizin ardından Türkiye İsrail ile ilişkilerini en düşük seviyeye indirmiştir (Aydın ve Poyraz, 2020: 21).

Türkiye kriz sonrasında ikili ilişkilerin normalleşebilmesi için İsrail'in özür dilemesini, ölenlerin ailelerine tazminat ödemesini ve Gazze'ye uyguladığı ablukayı kaldırmasını talep etmiştir. Bunun üzerine ilerleyen süreçte ABD'nin desteği ile Türkiye-İsrail ilişkilerindeki krizi bitirmeye yönelik adımlar atılmıştır. Mart 2013'te İsrail'i ziyaret eden Obama, Erdoğan'ı arayarak İsrail adına Türk milletinden özür dilemiştir. Ayrıca hayatını kaybeden Türk vatandaşları için tazminat ödenmesini kabul etmiştir. Bununla birlikte İsrail, Filistin toprakları üzerindeki bazı kısıtlamalarını da kaldırmıştır. İsrail bu gelişmelerin akabinde büyükelçiliklerin karşılıklı olarak göreve dönmelerini talep etmiştir (Gürpınar, 2017: 244-246). Saldırlardan dolayı gelen özür açıklaması, Filistin üzerindeki bazı kısıtlamaların kaldırılması,

Türkiye'nin talepleri doğrultusunda karşılık bulmuştur. Türkiye'nin tazminat konusundaki talepleri ise aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen karşılanmış, İsrail tarafından ödenen 20 milyon doların ölenlerin ailelerine verildiği Türk makamlarınca bildirilmiştir (NTV, 2017).

Siyasi krizlerin iki ülke arasındaki ekonomik ve karşılıklı ticaret üzerindeki yansımalarına baktığımızda ise diplomatik gerilimlerin tersine bir ivme yaşandığı görülmüştür. 2010'dan itibaren ticari ilişkilerde artış yaşanmıştır. 2013 yılı verilerine göre İsrail'in Türkiye'ye olan ihracatının ilk çeyrekte yüzde kırk dört arttığı tespit edilmiştir. Her ne kadar iki ülke kamuoyunda ve hükümetler nezdinde kriz yaşansa da ticari yönden ilişkiler hem ihracatta hem ithalatta gelişme göstermiştir. Aynı şekilde turizm sektörü açısından da incelendiğinde Mavi Marmara krizi sonrası Türkiye'ye gelen İsraili turist sayısında 2011'de düşüş yaşanmış fakat 2013'te yüzde doksan altı seviyesinde artış görülmüştür. Anlaşılan o ki iki ülkenin ekonomik yönden karşılıklı beklenti içinde olduğu ortadadır. Nitekim yaşanan son krizde İsrail'in özrü ve tazminat ödemesi ikili ilişkilerdeki sertliği biraz olsun yumuşatmıştır (Gürpınar, 2017: 250-251).

Son dönemlerde küresel ve bölgesel güçlerin yoğun bir şekilde mücadele verdiği bir bölge haline gelen Doğu Akdeniz üzerinde de Türkiye ve İsrail arasında rekabet söz konusudur. Doğu Akdeniz üzerinde yaşanan enerji rekabetinde birçok ülke strateji geliştirmekte ve başta İsrail olmak üzere Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Türkiye'yi bypass ederek bölgeden uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte Türkiye ve İsrail arasında özellikle Filistin meselesi konusunda yaşanan bazı siyasi gerginlikler, Doğu Akdeniz Bölgesinde de birçok riski beraberinde getirmekte ve bölgesel gerilimi tırmandırmaktadır. Türkiye ise bölgede kendisine karşı yürütülen hamlelere karşı, doğru stratejiler geliştirmekte ve uluslararası hukuk çerçevesinde ülke menfaatlerini korumaktadır (Örselli ve Babahanoğlu, 2019: 397).

4. ABD'nin Ortadoğu Politikası

1823 Monroe Doktrini ile yalnızcılık (infiltratçılık) politikaları uygulayan ABD, kıta hâkimiyetini sağlarken Avrupalı devletleri kendisinden uzak tutmayı başarmıştır. 19.yy'da Avrupa'da gittikçe artan rekabet 20.yy'da gerçekleşen iki büyük dünya savaşı Avrupa kıtasında yıkıma sebep olurken, ABD ise II. Dünya Savaşı sonrası başat güç olarak uluslararası sistemdeki yerini almıştır (Ercan ve Ayata, 2018: 116).

ABD, II. Dünya Savaşı'na kadar Ortadoğu'ya ilgisiz kalmış, savaş sonrası uluslararası sistemde kendisine rakip olan SSCB'ye karşı 1990'lara kadar mücadele etmiştir. Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyet yayılmacılığının önüne geçmek ve müttefiklerini SSCB etkisinden korumak amaçlı politikalar izlemiştir. Bu bağlamda Ortadoğu'ya ve jeostratejik konumuna önem vererek hem bölgedeki petrolün Batı'ya ulaştırılmasında, hem Afrika'da etkili olan devrimlerin engellenmesinde hem de SSCB yayılmasını önlemede Ortadoğu'yu kilit bölge olarak değerlendirmiştir. Genel itibari ile özellikle 1950'lerden sonra ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları üç temel politika üzerinden yürümüştür. Bunların ilki Ortadoğu petrolünün sorunsuz bir şekilde piyasaya ulaştırılması, ikincisi İsrail'in güvenliği, üçüncüsü ise bölgedeki müttefiklerin desteklenmesidir (Erol ve Çelik, 2018: 24-25).

İki kutuplu sistemin sona ermesiyle ABD başat bir güç olarak Ortadoğu'da yeni bir düzen kurmuş, bölge ile ilgili üçayaklı bir strateji geliştirmiştir. Bunlar; Arap-İsrail Barış Süreci, Çifte Çevreleme politikası ve siyasi ekonomik reformlardır. ABD, Arap-İsrail uyuşmazlığını bitirerek İsrail'in normal bir aktör gibi kabul görmesini istiyordu. Stratejinin ikinci ayağında ise bölgedeki Arap-İsrail Barış Sürecini sekteye uğratacağı ve kurulmak istenen düzene karşı olacağı düşünülen iki ülke Irak ve İran hedefe alınarak çifte çevreleme politikası doğrultusunda tecrit edilmek istenmiştir. Stratejinin üçüncü ayağında ise ABD, Ortadoğu'da siyasi ve ekonomik reformları desteklemiştir. Fakat ABD, Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu politikalarının temelini oluşturan stratejilerin her ayağında sorunla karşılaşmıştır (Altunışık, 2009: 71-74).

11 Eylül 2001 saldırıları sonrası ABD agresif bir dış politika izlemiştir. Saldırıların sorumlusu el-Kaide gösterilmiş ve küresel düzeyde terörizme savaş açılmıştır. Başkan George W. Bush'un, saldırılardan sonra söylemlerine baktığımızda teröre karşı ABD'nin yanında ya da karşısında olanlar diye net bir ayırım yaparak yönetiminin işgal politikalarının belirtilerini ortaya koymuştur. Bush'un 11 Eylül saldırıları nedeniyle cezalandırmaya yönelik politikaları Afganistan işgali ile başlamış, Ortadoğu politikalarını alt üst eden Irak işgali ile devam etmiştir (Kurt, 2019).

Bush'tan sonra ABD Başkanı seçilen Obama, Bush yönetiminin tersine agresif politikalar yerine daha az maliyetli, çok taraflı ve yumuşak güce dayalı bir dış politika izlemiştir. Obama her ne kadar bir önceki yönetim gibi sert politikalar uygulamasa da vaat ettiği kadar tutarlı bir strateji oluşturamamıştır. Arap Baharı, Afganistan, Irak, Libya, Ukrayna

ve Suriye Krizi'nde ilk etapta geri planda kalarak inisiyatifini bölgedeki aktörlere bırakmış, sonrasında müdahil olduğunda ise istenilen başarıyı sağlayamamıştır (Yalçın, 2015: 56-58).

Obama genel olarak Ortadoğu'da dahası Irak ve Suriye özelinde yeni aktörlerle işbirliğine gitmiştir. Söz konusu yeni aktörler bazen devletler olabildiği gibi bazen de devlet dışı aktörler olmuştur. ABD'nin bölgede desteklediği devlet dışı aktörler ise Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ve onun Suriye uzantısı Demokratik Birlik Partisi (PYD) ile silahlı kanadı YPG terör örgütleri olmuştur (Erol ve Çelik, 2018: 26).

Obama sonrası dönemi belirleyecek olan ABD Başkanlığı seçim sürecinde, Başkan adayları olarak Trump'ın dış politikaya ilişkin kullandığı dil daha rafine olmuş, başta Ortadoğu Bölgesi olmak üzere ABD'nin diğer coğrafyalarda bulunmasını sorgulamış ve karşıt bir yaklaşım sergilemiştir (Turaman ve Çelik, 2018: 127). Obama'dan sonra 2017 yılında Başkanlık koltuğuna oturan Trump, Aralık 2017'de imzalamış olduğu Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde ABD'nin, Ortadoğu ile ilgili dış politikasını ortaya koymuştur. Özellikle İran'ın Ortadoğu'daki terörist grupları desteklediğini, şiddeti tırmandırıp bölgedeki istikrarsızlıktan faydalanarak ortaklarına ve vekil aktörlerine silah ve finans kaynağı sağladığını ifade etmiştir. Bunun da başta İsrail olmak üzere bölgedeki devletlerin ve küresel enerji piyasasının güvenliğini tehlikeye attığını vurgulamıştır. Özellikle Suriye iç savaşının çözümlenmesini, istikrarın sağlanıp mültecilerin tekrar evlerine geri dönmesini istemiştir. Dolayısıyla bölgeyi tehdit eden DEAŞ ve el-Kaide terör örgütleri ile mücadele edileceğini beyan etmiştir (The White House, 2017: 49).

ABD'nin son on yıldaki Ortadoğu ile ilgili politikaları analiz edildiğinde, Obama yönetiminin son dönemlerinde ve Trump'ın Başkanlığı ile birlikte öncelikli olarak PKK/PYD gibi terör örgütleri ile ittifak halinde hareket edildiği, bu doğrultuda böl, parçala ve yönet politikası izlendiği görülmektedir. ABD yönetimi, bölgede etkin olmaya başlayan İran, Rusya ve Türkiye gibi devletleri kendi Ortadoğu projeleri açısından engel olarak görmektedir. Bu minvalde rakip devletleri dengelemek, nüfuz alanlarını daraltmak, radikal örgütlerle mücadele etmek, dolayısıyla İsrail'in güvenliğini sağlamak ve ABD'nin küresel bölgesel çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır. ABD, bu amaçlar doğrultusunda Irak ve Suriye hattında Federal bir Kürt devleti kurmayı hedeflemektedir. Bu sebeple bölgedeki PKK/PYD/YPG terör örgütlerini desteklemektedir. ABD yönetimi söz konusu hedeflerini ise bölgede doğrudan

sıcak bir çatışmaya girmeden, vekil aktör üzerinden yürüttüğü vekâlet savaşları ile gerçekleştirmeye çalışmaktadır (Ercan ve Ayata, 2018: 122-123).

5. ABD'nin İsrail Politikası

ABD Başkanı Woodrow Wilson, İngiltere'nin 1917'deki Balfour Deklarasyonu'nu desteklemiş ve Filistin'de Yahudi devletinin kurulmasına da sıcak bakmıştır. Fakat ABD Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu'daki çıkarların zarar göreceği endişesinden olası bir Arap-Yahudi çatışmasından uzak durulması gerektiğini beyan etmiştir. Başkan Truman döneminde ise Filistin'in Arap ve Yahudiler arasındaki taksim önerisine destek verilmiş ve taksim planının BM'den geçmesi sağlanmıştır (Demir ve Bingöl, 2017: 443).

İngilizlerin Filistin topraklarından çekilmesi ile 14 Mayıs 1948'te İsrail'in kurulduğu ilan edilmiş, 11 dakika sonra İsrail'i tanıyan ilk ülke ABD olmuştur. Hemen ardından SSCB de İsrail'i tanımış ve tanıyan devletlerin sayısı da giderek artmıştır (Yılmaz, 2009: 62).

Soğuk Savaş yıllarında ABD'nin Ortadoğu Bölgesi'ne yönelik politikası; İsrail'in güvenliğinin sağlanması, petrolün Batı'ya güvenli bir şekilde ulaştırılması ve Sovyet tehdidinin önlenmesi üzerine oluşturulmuştur. Bu minvalde Truman doktrini, Marshall planı ve NATO'nun kurulması Sovyet yayılcılığını engellemek için yürütülen politikalar olmuştur. Ayrıca yine bu çerçevede oluşturulan Eisenhower Doktrini ile de ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik Sovyet müdahalelerine karşı askeri yönden Amerikan müdahalesini meşrulaştıran politikalar güdülmüştür. Fakat her ne kadar ABD, Sovyetleri Ortadoğu için bir tehdit olarak görse de, Mısır ve Suriye gibi Arap ülkeleri için asıl tehdit İsrail olmuştur (Arı, 1999: 235-236).

İsrail'in kuruluşunun hemen ardından Lübnan, Ürdün, Mısır, Suriye ve Irak bu kararı reddetmiş ve İsrail'e savaş açmışlardır. Birinci Arap-İsrail savaşı olarak bilinen bu çatışmada ABD, dost olarak kabul ettiği İsrail'e destek vermiştir. Bununla birlikte bölge ülkelerinin SSCB'ye yakınlaşmasını engellemek ve petrolün güvenliğinin tehlikeye girmemesi için itidalli bir politika izlemeye de çalışmıştır. Hatta bu doğrultuda ABD'deki güçlü İsrail lobilerine rağmen Mısır ile iyi ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Dahası bu duruma en iyi örnek, Mısır lideri Cemal Abdülnasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi sonrası gerçekleşmiştir. İsrail, Fransa ve İngiltere Süveyş Kanalı ve Sina Yarımadası'nı 1956'da işgal etmiş, ABD Başkanı Eisenhower İngiltere ve Fransa'ya petrol ambargosu koyacağını, İsrail'e

de Amerikan desteğinin kesileceğini bildirilmesi üzerine işgal durdurulmuştur (Demir ve Bingöl, 2017: 443).

Amerikan dış politikasındaki karar alıcıları yeni kurulmuş olan İsrail'in zayıf olduğunu ve çatışmaya açık olduğunu düşünerek İsrail ile yakınlaşmanın ABD'nin Ortadoğu'daki politikalarını olumsuz etkileyeceğini, bunun yerine SSCB'nin etkisinin daha çok artacağını düşünmüşlerdir. Fakat karar alıcıların bu düşünceleri 1960'lardan sonra değişmeye başlamıştır (Rasikov, 2019:4).

1960'ların başlarında John F. Kennedy'nin Başkanlığında ABD tekrar İsrail yanlısı politikalar izlemeye başlamıştır. Bu politikalar ise yükselen Arap milliyetçiliği karşısında Mısır'ın ciddi tepkilerine yol açmıştır. ABD ise aldırmandan İsrail'e yoğun bir şekilde silah satışı gerçekleştirmiştir. Başkan Johnson döneminde de İsrail yanlısı politikalar izlenmiş, hatta Başkanlık seçimlerinde önemli bir oy potansiyeline sahip Yahudi oylarının kaybedilmemesi için 1967 Arap-İsrail savaşında İsrail'e açık destek verilmiştir. Bu destekler Başkan Richard Nixon döneminde ekonomik ve askeri yönden giderek artmıştır. 1973'teki Arap-İsrail savaşında İsrail'e sağlanan hava desteği İsrail'i büyük bir mağlubiyetten kurtarmıştır. Savaş İsrail lehine dönmüş, sonunda da İsrail'e destek veren devletlere Arap ülkeleri petrol ambargosu uygulamıştır. Ancak ABD, İsrail'e olan desteğini kesmemiştir. ABD, Mısır'ı Arap Birliği'nden ayırmak için Mısır'a yönelik yardımlarını arttırmıştır. Başkan Jimmy Carter döneminde Mısır-İsrail arasında Camp David Anlaşması imzalanmış, akabinde İsrail'in Mısır'a karşı güvenliği sağlanmıştır (Demir ve Bingöl, 2017: 444-445).

1970'lerin sonunda SSCB Afganistan'ı işgal etmiş ve İran'da İslam Devrimi gerçekleşmiştir. Bölgedeki değişen konjonktürün etkisiyle İsrail'in ABD tarafından stratejik önemi daha çok artmıştır. Başkan Ronald Reagan döneminde İsrail'e NATO dışındaki en önemli müttefik ülke statüsü verilmiştir. Buradan hareketle İsrail, ABD silahlarına ve savunma sistemlerine daha kolay erişebilmiştir. Aynı dönemde ABD, İsrail için yaptığı yardım miktarını 3 milyar dolara yükseltmiş ve 1985'te iki ülke arasında serbest ticaret anlaşması yapılmıştır (Şahin, 2010b: 41).

ABD'nin İsrail'e yönelik askeri ve mali yardımlarına baktığımızda İsrail'in kuruluşundan bu yana ABD tarafından ciddi anlamda desteklendiği görülmektedir. 1948-1967 döneminde toplam 1.2 milyar dolar olan yardımlar 1967'den sonra katlanarak artmış ve

2000'lere doğru 82 milyar dolara ulaşmıştır. 1976'dan sonra İsrail, ABD'den en çok dış yardım alan ülke olmuştur. Doğrudan aldığı askeri ve ekonomik yardımlar 3 milyar doların üzerindedir. Ayrıca ABD'de vergiden muaf olan Yahudi dernekleri üzerinden yılda 1 milyar dolar karşılıksız olarak İsrail'e aktarılmaktadır (Arı, 1999: 238-239).

1948'ten günümüze ABD'nin İsrail'e yapmış olduğu askeri ve ekonomik yardımlar 120 milyar doları geçmiştir. ABD'nin sağlamış olduğu dış yardımların yanında BM'de aldığı kararlar da siyasi yönden İsrail'i ciddi anlamda rahatlatmaktadır. Ancak bu politika Ortadoğu barış süreci için kilit öneme sahip İsrail-Filistin meselesini çıkmaza sokmaktadır. BM Güvenlik Konseyi'nde ABD'nin bugüne kadar almış olduğu 80'den fazla veto kararının 40'ı İsrail lehine kullanılmıştır. Bu durum barış sürecini tehdit etmekle beraber İsrail'in Filistin üzerindeki işgalini pekiştirmektedir (Deveci, 2018).

Soğuk Savaş sonrasında başat güç olarak uluslararası sistemde yerini alan ABD, Ortadoğu'da yeni bir düzen oluşturarak yeni stratejiler geliştirmiştir. George H. W. Bush ile başlayan ve Bill Clinton ile devam eden bu strateji üç temel politika üzerine kurulmuştur: Siyasi ve ekonomik reformlar, Arap-İsrail Barışı ve Çifte Çevreleme politikası. Bu minvalde ABD ilk olarak Körfez Savaşı sonrası Arap-İsrail anlaşmazlığını bitirmek istemiş, bu amaçla 1991'de Madrid konferansı yapılmıştır. Akabinde 1993'te Oslo görüşmeleri ile anlaşma sağlanmış, ancak 2000 yılına gelindiğinde Filistin-İsrail ilişkileri bozulmuş ve daha sorunlu hale gelmiştir (Altunışık, 2009: 71-73).

11 Eylül sonrası ABD'nin güvenlik anlayışı değişmiş, söylemler giderek sertleşmiş ve radikal İslam düşman olarak ilan edilmiştir. İsrail için radikal İslam'ın bir parçası olarak görülen HAMAS gibi örgütler ABD tarafından düşman olarak algılanmıştır. 2003 yılında Irak'ın işgali ile İsrail rahatlamış, kendisine tehdit olan Saddam Hüseyin yönetimi devrilmiştir. Bu işgal sonrası İran ve Suriye'nin tedirginliği artmış ve İsrail'e karşı tavırlarını yumuşatarak İsrail'i kabullenmişlerdir (Oruç, 2014: 3).

Bush sonrası ABD Başkanlığına gelen Obama, önceki dönemlere nazaran sert güç yerine yumuşak güce dayalı bir dış politika anlayışı ile hareket etmiştir. Obama'nın bu politikası Ortadoğu'da da kendini göstermiş, İslam Dünyasının düşman olmadığına altı çizilmiştir. Obama, Ortadoğu'da domino etkisi oluşturan Arap Baharı'nın ardından bölgeye yönelik müttefiklerinden kopuk, devlet dışı aktörler ve terör örgütleri üzerinden politikalar yürütmüştür (Erol ve Çelik, 2018: 25-26).

İsrail-Filistin sorununda iki devletli çözüm politikasıyla Ortadoğu barışının sağlanacağı izlenimini veren Obama iktidardaki 8. yılının sonunda İsrail aleyhinde politikalar izlemiş, BMGK'da İsrail'in Filistin topraklarındaki yasadışı yerleşiminin durdurulması kararına destek vermiştir. Bu karar sonrası İsrail-ABD ilişkileri gerilmiştir. Her ne kadar Obama böyle bir çıkış gösterse de ABD-İsrail ilişkilerinin dokusal yapısı bozulmamıştır (Çopur, 2017).

Obama'dan sonra Ocak 2017'de iktidara gelen Trump döneminde ABD'nin Ortadoğu politikası; İsrail, Arap Baharı, İran, Ortadoğu'da aktörleşen radikal terör örgütleri ve Suriye iç savaşı üzerinden şekillenmiştir. Obama döneminde İran'a karşı yürütülen yumuşak politikalar Trump döneminde sertleşmiş, dini söylemlilerle terörist gruplar ise radikal terör örgütleri kapsamına alınıp etkin mücadeleye dayandırılmıştır. Bu dönemde Trump, İsrail'in güvenliğini Ortadoğu politikalarının merkezine koymuştur. Bu minvalde radikal terör örgütleri ile mücadele edilerek İsrail'in bölgedeki güvenliği ve çıkarları korunmaya çalışılmıştır (Erol ve Çelik, 2018: 26).

5.1. Kudüs Kararı

İsrail-Filistin sorununda Kudüs çok önemli bir yer teşkil etmektedir. İsrail'in işgaline uğrayan Kudüs geçmişten günümüze Filistin için kurtarılması gereken ve Filistin davasında olmazsa olmaz, vazgeçilemez bir şehir olmuştur. Müslümanların ilk kiblesi olan Mescidi Aksa, Kudüs şehrinde yer almaktadır. Ayrıca İsrail hadisesinin yaşandığı mukaddes topraklardır. İslam dünyası için kanayan bir yara olan Kudüs, İsrail-Filistin meselesindeki en hassas noktadır.

Filistin topraklarının işgali ile Kudüs meselesi ayrı düşünülemez. Tarihi arka planına baktığımızda 1897'de Teodor Herzl'in liderlik ettiği I. Siyonist Kongresi'nde Filistin topraklarında bir Yahudi devletinin kurulması kararlaştırılmıştır. Bunun gerçekleşebilmesi için de Filistin yurdunun boşaltılması gerekiyordu. Buradan hareketle Filistin topraklarına doğru planlı bir şekilde Yahudi göçü başlamış, Filistinliler ana yurtlarından koparılmıştır. 1917'deki Balfour Deklarasyonu çerçevesinde İngiliz desteği ile Filistin topraklarında bir Yahudi devletinin kurulacağı vaadinin verilmesiyle aslında Filistin'in sistemli işgali resmîyete kavuşmuştur (Çavuşoğlu, 2018).

İsrail'in kuruluşu akabinde başlayan 1948 Arap-İsrail savaşında Batı Kudüs, İsrail'in hâkimiyetine; Doğu Kudüs ise Ürdün'ün hâkimiyetine geçmiştir. 1967'deki Arap-İsrail savaşında da Doğu Kudüs İsrail'in işgaline uğramıştır. Bununla birlikte 1969'da Mescidi

Aksa'daki Selahattin Eyyubi minberi yakılarak güney duvarı yıkama uğramıştır. İsrail'in Kudüs üzerindeki sistemli işgali devam etmiş, 1980'de Kudüs başkent ilan edilmiştir. Ancak BMGK bu kararı tanımamıştır. 1996'da Aksa bölgesinde İsrail'in yaptığı kazı çalışmaları sonucu Burak Duvarına açılan bir tünel yapılmış, Filistin halkı ise bu duruma tepki göstermiş, sonrasında çıkan çatışmalarda onlarca Filistinli ölmüştür. 2000 yılında şiddet giderek tırmanmış, İsrail Başbakanı Ariel Şaron yönetiminde Mescidi Aksa'ya yapılan baskın ile de ikinci intifadanın fitili ateşlenmiştir. 2003'ten sonra Mescidi Aksa bölgesine Yahudi yerleşimi gerçekleşirken Müslümanların ise Aksa'ya girişi sınırlandırılmıştır. 2016'da BMGK, İsrail'in Doğu Kudüs'teki yasadışı yerleşimlerini durdurmasını istemiştir (Fırat, 2017).

Ortadoğu barış sürecini zora sokan önemli hadiselerden biri de 6 Aralık 2017'de Trump yönetiminin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınması olmuştur. Bu kararın hemen ardından Türkiye'nin öncülüğünde İstanbul'da İslam İşbirliği Teşkilatı toplanmış ve Doğu Kudüs Filistin'in başkenti olarak deklare edilmiştir. Yine Türkiye'nin girişimleri sonucu BM'de Trump'ın Kudüs kararı büyük çoğunlukla reddedilmiştir. Bu karardan birkaç ay sonra ise Trump yönetimi 14 Mayıs 2018'de Tel Aviv'deki Amerikan büyükelçiliğini Kudüs'e taşımıştır. Ayrıca Filistinli mültecilere yönelik mali yardımları da durdurmuştur. Dahası FKÖ'nün Washington'daki temsilciliğini kapatma kararı almıştır (Fırat, 2018).

Görüldüğü gibi Trump yönetimindeki ABD, İsrail için adeta tarihi bir fırsat olmuş, Filistin ile İsrail arasında çıkmaza giren Doğu Kudüs bir nevi İsrail planları dahilinde ilhak edilmiş bir vaziyette kalmıştır. ABD'nin iki devletli çözümden uzak bir politik tavır sergilemesi, Filistin ve İslam dünyası için kırmızı çizgi niteliği taşıyan Kudüs konusunda, İsrail'in istediği yönde kararlar alması Ortadoğu barışı önünde büyük bir engel olarak görülmektedir.

5.2. Yüzyılın Anlaşması Planı

Başkan Truman'dan günümüze ABD Başkanlarının neredeyse hepsi İsrail'i koruyan ve destekleyen politikalar yürütmüşlerdir. İsrail-Filistin sorununda Ortadoğu barış sürecini yönetme inisiyatifini ele aldıklarında İsrail'in süreci sekteye uğratan politikalarına da seyircisiz kalmışlardır. ABD'nin Ortadoğu politikalarının merkezinde İsrail'in menfaatleri ve güvenliği genelde yerini korumuştur. İsrail-Filistin meselesinde 1967 sınırları çerçevesinde Filistin'in devlet kurabilmesi konusunu politikalarının gündemine alabilmişler, samimi olmasa da bazen İsrail'in yerleşim politikaları ile ilgili tepkiler vermişlerdir. Bununla birlikte

Filistin'e mali yönden yardımlar da yapılmıştır. Ancak Trump'ın Başkanlığından bu yana İsrail, amaçları doğrultusunda alenen desteklenmektedir (Duran, 2020).

Trump, Filistin'e yapılan maddi yardımların durdurulması kararından sonra baskı politikalarına devam etmiş,

Filistin için çemberi daraltan yeni siyasi kararlar almıştır. Ortadoğu barışı için bir fırsat gibi görünen, ekonomik ve siyasi yönden iki ayaklı bir paket içeren "Yüzyılın Anlaşması" planı Ocak 2020 tarihinde kamuoyuna sunulmuştur. Bu plan ile birlikte İsrail-Filistin sorununun çözülebileceği öngörülmüştür. Ancak söz konusu planın içeriğine bakıldığında Filistin davasına ve çıkarlarına ters düşen kararlar olduğu görülmüş, Filistin ise bu karara tepki göstererek müzakereye de yanaşmamıştır. Her ne kadar planın ekonomi paketinde Filistin ve komşu ülkelere yönelik 50 milyon dolarlık yatırım fonu olsa da siyasi yönü itibarıyla Filistin yönetiminin kabul etmediği bazı kararlar söz konusudur (Deveci, 2019).

Planın siyasi ayağına bakıldığında ordusu olmayan bir Filistin Devleti öngörülüyor. Bununla birlikte Yahudilerin Batı Şeria'daki yasadışı yerleşimlerine dokunulmayacağı, 1967'den günümüze İsrail kontrolünde olan Ürdün Vadisi'nin yine İsrail'de kalacağı belirtilmiştir. 1948'den sonra göçe zorlanan milyonlarca Filistinlinin geri dönmesi ile ilgili herhangi bir anlaşma maddesine yer verilmediği gibi de Kudüs şehri her iki devletin başkenti olarak kabul görmüştür (Taştekin, 2020).

Trump'ın söz konusu planı sonrası Türkiye'den sert tepkiler gelmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığı açıklamada, Washington'un sunduğu planın ölü doğduğu ifade edilerek, iki devletli çözümün bitirildiği belirtilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan da Türkiye'nin Filistin'in yanında olduğunu ve Müslümanların kutsalı olan Kudüs'ün hukukunun uluslararası platformlarda korunacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte, Filistin'i İsrail'e teslim etme projesi olarak gördüğü Yüzyılın Anlaşması planını da reddetmiştir (Kaygusuz, 2020).

6. Sonuç

1949 yılında Türkiye'nin İsrail'i tanınması ile başlayan ilişkiler, Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında Batı Bloku içinde ABD yanlısı politikalara dayalı olarak gelişme göstermiştir. 1950'lerde olumlu seyreden ikili ilişkiler 1960'larda tersine dönmüştür. Kıbrıs meselesinde ABD Başkanı Johnson'ın mektubu Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz etkilemiş, tabiri caizse

Batı sırtını Türkiye'ye dönmüş ve Türkiye Kıbrıs konusunda yalnız kalmıştır. Türkiye ise yüzünü Ortadoğu'ya çevirmiş, Arap ülkeleri ile ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. ABD dış politikası ekseninde gerilmeye başlayan ilişkiler Türkiye-İsrail ilişkilerine de kötü yansımıştır. Bu minvalde Türkiye, Arap-İsrail savaşlarında Araplardan yana tavır sergileyerek Filistin'in yanında yer almıştır.

1990'larda ise Sovyetlerin çöküşü, ABD'nin tek hegomon güç olarak kalması ve uluslararası sistemde yaşanan değişiklikler bölgesel politikaları da değiştirmiş, Türkiye-İsrail ilişkileri altın çağını yaşamıştır. 1990'lı yıllarda Türk dış politikasındaki güvenlik odaklı yaklaşım Ortadoğu Bölgesi'nde İsrail ile denge politikası yürütmeyi gerektirmiştir. Ayrıca Türkiye-İsrail arasında önemli bir yer teşkil eden Filistin konusundaki barış görüşmeleri ikili ilişkilerde itici güç olmuştur.

2002 sonrası İsrail ile siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir. Hatta Ortadoğu barışı için proaktif bir politika izleyen Türkiye, İsrail-Suriye ve İsrail-Filistin arasında arabuluculuk rolü üstlenmiştir. Bu süreçte Amerika da müttefiki İsrail'e ciddi anlamda destek vermiştir. Aralık 2008'e kadar olumlu yürüyen ilişkiler İsrail'in Filistin'e yönelik Gazze operasyonu ile sekteye uğramıştır. İslam dünyasının kanayan yarası olan Filistin zor durumda kalmıştır. Türkiye'nin de hassas olduğu bu konuda İsrail'e yönelik politikalar değişiklik göstermeye başlamıştır. Dönemin Başbakanı Erdoğan'ın Davos'ta İsrail'e yönelik göstermiş olduğu tepki Arap dünyasının takdirini kazanmıştır. 2010 yılında ise olumsuz ilişkileri daha da derinleştiren Mavi Marmara krizi, iki ülke arasında ciddi bunalımlara sebep olmuştur.

ABD, Ortadoğu'daki çıkarları açısından önem arz eden Türkiye ve İsrail'in arasını bulmaya çalışmıştır. Ancak gerek İsrail hükümeti gerekse Obama'dan sonra Başkanlık koltuğuna oturan Trump, Ortadoğu'da dengeleri alt üst eden kararlara imza atmışlardır. Yakın dönemde Trump'ın, yıllardır işgal altında olan Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak ilan etmesi ve Amerikan elçiliğini Kudüs'e taşıması hem İslam ülkelerini hem de bölge ülkelerini harekete geçirmiştir. Bilhassa Türkiye BMGK'da bu kararı tartışmaya açarak reddetmiş, ayrıca İslam İşbirliği Teşkilatı'nı toplayarak İsrail ve Amerika politikalarına karşı durmuşlardır. ABD bununla da kalmamış İsrail hükümeti ile bir araya gelerek Yüzyılın Anlaşması planını ilan etmişlerdir. İki ülkenin tek taraflı almış olduğu kararlar Ortadoğu barış sürecini çıkmaza sokmuştur.

Günümüzde İsrail-Filistin meselesi bölge politikaları açısından kilit öneme sahiptir. Bölge ülkelerinden ve özellikle Türkiye'ye danışmadan ABD tarafından İsrail lehine alınan

tek taraflı kararlar barış sürecinin önünü tıkamaktadır. Bununla birlikte Ortadoğu'da barışı sağlamak için bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulması ve kabul görmesi de şarttır. ABD ise iki devletli çözüm politikasından vazgeçmiş, bölgedeki bütün dengeleri sarsmıştır. Başkan Truman'dan Trump'a kadar İsrail'e koşulsuz destek veren ABD'nin İsrail'e olan yakınlığının arkasında Yahudi oylarının ve İsrail lobilerinin elbette büyük etkisi vardır. Ancak ABD'nin siyasi rant üzerine Yahudi çıkarlarına paralel izlemiş olduğu siyaset, hem Ortadoğu barışını olumsuz etkilemekte hem de NATO müttefiki Türkiye ile arasını açmaktadır. Ayrıca Türkiye-İsrail ilişkilerindeki kırılmalar da gittikçe derinleşmektedir.

Ortadoğu'da barışın sağlanması ve İsrail-Filistin sorununun çözülebilmesi için İsrail hükümeti şiddet yanlısı politikalarından vazgeçmeli, işgal ettiği topraklar ile yerleşim yerlerinden çıkmalı ve Filistin yönetimi ile masaya oturmalıdır. İslam Dünyasının kırmızı çizgisi olan Kudüs konusunda ortak mutabakat sağlanmalı, bölge ülkelerinin hassasiyeti aranmalıdır. ABD ise müttefiki İsrail'e lobilerin etkisinde verdiği koşulsuz desteğin Amerikan çıkarlarına zarar verdiğini ve İsrail'in kendisine büyük bir külfet olduğunu görmelidir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Z. (2015). Türkiye'nin fırat ve diele sınıraşan sularından kaynaklanan güvenlik sorunu ve çatışma riski. *Bilig*, 72, 93–116.
- Altunışık, M. B. (2009). Ortadoğu ve ABD: Yeni bir döneme girilirken. *Ortadoğu Etütleri*, 1(1), 69–81.
- Arı, T. (1999). Avrasya dosyası. *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 233–249.
- Aydın, A. ve Poyraz, E. (2020). Mavi marmara saldırısı sonrası süreçte türkiye'nin kamu diplomasisi faaliyetleri. *Kırklareli Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1), 15–29.
- Aydın, A. (2013). Three types of turkish foreign policy after the cold war on the middle east. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 475–495.
- Ayhan, V. (2012). *Arap Baharı İsyenlar, Devrimler ve Değişim*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Bakır, B. (2016). Dünden bugüne Türkiye-İsrail ilişkileri. *Habertürk*. 14 Mayıs 2020, <https://www.haberturk.com/yazi-dizisi/haber/1262938-dunden-bugune-turkiye-israil-iliskileri>.
- Baş, A. (2018). Soğuk savaş döneminde Türkiye-İsrail ilişkileri (1948-1991). *İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, (3), 92–122.
- Çavuşoğlu, E. (2018). Kudüs meselesinin çıkmazları. *ORDAF*. 29 Mayıs 2020, <https://ordaf.org/kudus-meselesinin-cikmazlari/>.

Turaman, O ve Çelik, A. H., (2018), Türkiye ve ABD'nin Ortadoğu politikası, Irak ve Suriye üzerinden çatışan ve örtüşen değerler ikilemi, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s.116-138

CNN Türk. (2009). Davos'ta kriz. 22 Mayıs 2020, <https://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/29/davosta.kriz/511241.0/index.html>.

Çopur, H. (2017). Obama'nın adımı "ABD-İsrail simbiyotik ilişkisini" bozar mı. *Anadolu Ajansı*. 28 Mayıs 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/obamanin-bm-adimi-abd-israil-simbiyotik-iliskisini-bozarmi/718011>.

Demir, S. ve Bingöl, O. (2017). *Yeni Ortadoğu Aktörler, Dinamikler ve Denge Arayışları*. Ankara: Barış Kitap.

Demirtaş-Bagdonas, Ö. (2013). Politics of national honor in Turkish-Israeli relations: An alternative account of the recent tensions. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10(38), 101–125.

Deveci, M. (2018). ABD'nin İsrail'e desteği Ortadoğu barışını tehdit ediyor. *Anadolu Ajansı*. 28 Mayıs 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdinin-israile-destegi-ortadogu-barisini-tehdit-ediyor/1216978>.

Deveci, M. (2019). "Yüzyılın Anlaşması" Filistin davasını ortadan kaldırmayı hedefliyor. *Anadolu Ajansı*. 14 Mayıs 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yuzyilin-anlasmasi-filistin-davasini-ortadan-kaldirmayi-hedefliyor-/1514999>.

Duran, B. (2020). Ne Anlaşma Ne Barış. *SETA*. 31 Mayıs 2020, <https://www.setav.org/ne-anlasma-ne-baris/>.

Duran, H. ve Karaca, A. (2013). 1950-1980 döneminde Türkiye-Ortadoğu ilişkileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 121–136.

Ekşi, M. (2018). Türk dış politikasının ultimo ratiosu: Yumuşak güçten sert güce Türkiye'nin Suriye politikası. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 15(60), 71–99.

Ekşi, Ö. (2010). İsrail çağrılmazsa gelmiyoruz. *Hürriyet*. 22 Mayıs 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/israil-cagrilmazsa-gelmiyoruz-15682357>.

Ercan, M. ve Ayata, A. (2018). Değişen Uluslararası Sistemde ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (69), 114–129.

Erkmen, S. (2005). 1990'lardan günümüze Türkiye-İsrail stratejik işbirliği. *Uluslararası İlişkiler*, 2(7), 157–185.

Erol, M. S. ve Çelik, K. E. (2018). ABD'nin Suriye politikasında vekil aktör olarak terör örgütleri: YPG örneği. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 14–45.

Erşen, E. (2016). Suriye sorunu gölgesinde Türkiye-Rusya ilişkilerinde normalleşme süreci. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 153–171.

Fırat, E. (2017). 1917'den 2017'ye bir asırdır bitmeyen mesele: Kudüs. *Anadolu Ajansı*. 29 Mayıs 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/1917-den-2017ye-bir-asirdir-bitmeyen-mesele-kudus/991875>.

Fırat, E. (2018). Dünya Trump'ın skandal Kudüs kararını kabul etmedi. *Anadolu Ajansı*. 29 Mayıs 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunya-trumpin-skandal-kudus-kararini-kabul-etmedi/1331060>.

Güder, S. ve Mercan, M. H. (2012). 2000 Sonrası Türk dış politikasının temel parametreleri ve Orta Doğu

politikası. *İnsan & Toplum Dergisi*, 2(3), 57–92.

Gürpınar, B. (2017). Dış Politika ve kamuoyu: Mavi Marmara krizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53), 241–253.

Habertürk. (2009). “Türkiye’ye yakışan neyse onu yaparız”. 22 Mayıs 2020 , <https://www.haberturk.com/gundem/haber/127662-turkiyeye-yakisan-neyse-onu-yapariz>.

Kaya, M. (2019). Türk-İsrail ilişkileri ve Filistin. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 1043–1065.

Kaygusuz, B. (2020). Son dakika: Yüzyılın Anlaşması nedir? Yeni Ortadoğu projesi: İsrail-Filistin. *Habertürk*. 31 Mayıs 2020, <https://www.haberturk.com/yuzyilin-anlasmasi-nedir-yeni-ortadoğu-projesi-israil-filistin-2567589>.

Kurt, V. (2019). 11 Eylül’den Sonra ABD’nin Ortadoğu Politikası. *SETA*. 23 Nisan 2020, <https://www.setav.org/11-eylulden-sonra-abdnin-ortadoğu-politikasi/>.

NTV. (2017). Mavi Marmara’da ölenlerin ailelerine tazminatlar ödendi. 23 Mayıs 2020, https://www.ntv.com.tr/turkiye/mavi-marmarada-olenlerin-ailelerine-tazminatlar-odendi,zrJLFP2_BEiXF8Q9oj3NCw.

Oran, B. (2013). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt III: 2001-2012)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Oruç, H. (2014). ABD’nin İsrail-Filistin Politikası. *researchgate.net*. 28 Mayıs 2020, https://www.researchgate.net/publication/316967531_ABD'nin_Israil-Filistin_Politikasi.

Örselli, E. ve Babahanoğlu, V. (2019). Doğu Akdeniz’de açılmaya çalışılan pandoranın kutusu: Enerji kaynaklarından alan hakimiyetine uzanan ekonomi politik hesaplar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 387-400.

Özcan G. (2005), “Türkiye – İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi”, https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Turkiye_Israil_Iliskilerinde_Donusum.pdf.

Pirinççi, F. (2019). Sahanın masaya yansımaları: ABD ile mutabakat ve Güvenli Bölge. *Anadolu Ajansı*. 18 Mayıs 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/sahanin-masaya-yansimasi-abd-ile-mutabakat-ve-guvenli-bolge/1618230>.

Rasikov, M. (2019). İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası. *ULUSAM*. 27 Mayıs 2020, <http://www.ulusam.com/wp-content/uploads/2019/02/ABD-Dış-Politikası-ve-İsrail-Lobisi.pdf>.

Şahin, M. (2010a). Türkiye’nin Ortadoğu politikası: Süreklilik ve değişim. *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 4(2), 9–21.

Şahin, M. (2010b). ABD-İsrail ilişkileri: Böyle dost düşman başına. *Ortadoğu Analiz*, 2(21), 39–45.

Sarıaslan, F. (2019a). Filistin sorunu ve Türkiye: Bir denge siyaeti. *Filistin Araştırmaları Dergisi*, (6), 1–32.

Sarıaslan, F. (2019b). Türkiye-İsrail ilişkilerinde değişmeyen dinamik: Ekonomi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(4), 1065–1102.

Sinkaya, B. (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi. *Adam Akademi*, 1, 79–100.

Sönmezoğlu, F. (2016). *Son On Yıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*. İstanbul: DER Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. Türkiye - İsrail Siyasi İlişkileri. 14 Mayıs 2020, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

Taştekin, F. (2020). Trump'ın damadına hazırlattığı “Yüzyılın Anlaşması”: Filistin için son tasfiye planı. *BBC*. 31 Mayıs 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51320835> .

The White House. (2017). *National Security Strategy of the United States of America*. Washington.

TRT Haber. (2019a). Türkiye bölgeye barış ve huzur götürüyor. 18 Mayıs 2020, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-bolgeye-baris-ve-huzur-goturuyor-434744.html>.

TRT Haber. (2019b). Bakan Çavuşoğlu Güvenli Bölge'yi harita üzerinden tek tek anlattı. 18 Mayıs 2020 , <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-cavusoglu-guvenli-bolgeyi-harita-uzerinden-tek-tek-anlatti-437131.html>.

Uzer, U. (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım. *Ortadoğu Etütleri*, 2(2), 137–168.

Yalçın, H. B. (2015). Obama Stratejisi ve Ortadoğu. *Akademik ORTA DOĞU*, 9(2), 55–74.

Yılmaz, T. (2009). *Uluslararası Politikada Ortadoğu*. Ankara: Barış Platin Yayınevi.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/pub/ayd>

COVID-19 SALGIN HASTALIĞININ BORSAYA ETKİSİ: TURİZM VE ULAŞTIRMA ENDEKSLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

THE EFFECT OF COVID-19 EPIDEMIC ON THE STOCK MARKET: AN APPLICATION ON
TOURISM AND TRANSPORT INDICES

Arif GÜMÜŞ¹

Nuri HACIEVLIYAGIL²

Özet

Makale Bilgi

Gönderilme:
21/07/2020

Kabul:
08/09/2020

Milyonlarca kişiye kısa sürede bulaşan Covid-19 virüsü yüzbinlerce insanın ölümüne yol açmıştır. Dünya devletlerinin bir kısmı salgına karşı sınırları kapatmak, sokağa çıkma yasağı uygulamak, insanların toplanabileceği alanları kapatmak gibi sert önlemler alırken, bir kısım devletler ise bu konuda daha esnek davranmıştır. Salgın süresince birçok işyeri alınan önlemler sonucu kapanırken binlerce kişi de işsiz kalmıştır. Bu durum ekonomik bir durgunluk yaşanacağı beklentisini yükseltmiştir.

Covid-19 Salgını, sağlık, gıda gibi bazı sektörlerin önemini arttırırken turizm, ulaşım gibi sektörlerin de değerini düşürmüştür. Turizm sektörü savaş, terör, doğal afet, salgın hastalık ve ekonomik kriz dönemlerinde insanlar için zorunlu bir tüketim olmaması sebebiyle en çok etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Ulaştırma sektörü ise insanların sokağa çıkma yasağı uygulamalarından veya ülkelerarası/şehirlerarası seyahat kısıtlamalarından dolayı en çok etkilenen sektörlerden bir diğeri olmuştur.

Bu çalışmada Covid-19'un ölüm ve vaka sayıları ile salgının en fazla etkilediği turizm ve ulaşım sektörleri özelinde borsa endeksleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Analizde, piyasa günlerinin açık olduğu hafta içi günlerine denk gelen 2 Mart 2020 ve 17 Temmuz 2020 tarihleri arasındaki veriler kullanılmıştır. Covid-19 hastalığının etkisini temsilen virüs dolayısıyla yaşanan günlük ölüm sayıları ve günlük virüse yakalanan hasta vaka sayıları bağımlı değişkenler olarak alınmıştır. İki ayrı model kurularak salgın ile virüsün etkisi altına aldığı Borsa İstanbul Turizm Endeksleri ve Ulaştırma Endeksleri bağımsız değişkenler olarak incelenmiştir. Çalışmanın ekonometrik uygulama kısmında, uzun dönemli ilişkiyi test etmek için önce birinci nesil ve ikinci nesil birim kök testleri uygulanmış ardından da ARDL Sınır Testi yaklaşımı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda salgının vaka sayıları ile endeks serileri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemezken, salgındaki ölüm sayıları ile %5 anlamlılık düzeyinde bağımsız değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olarak birlikte ters yönde hareket ettiği bulunmuştur. Kısa dönemde ise meydana gelen sapmaların yüzde 0.0004'ünün bir sonraki dönemde düzeltilerek uzun dönem dengesine çok düşük bir hızla ulaştığı tespit edilmiştir.

¹ Öğretim Görevlisi Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Doğanşehir Vahap Küçük Meslek Yüksek Okulu, arif.gumus@ozal.edu.tr

² Dr. Öğretim Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Doğanşehir Vahap Küçük Meslek Yüksek Okulu, nuri.hacievliyagil@ozal.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Pandemisi, Turizm Sektörü, Ulaştırma Sektörü, ARDL

Abstract

Article Info

Received:
21/07/2020

Accepted:
08/09/2020

The Covid-19 virus, which infects millions of people in a short period of time, has killed hundreds of thousands of people. While some countries have taken drastic measures against the outbreak, such as closing borders, imposing curfews, closing areas where people can gather, some countries have been softer on this issue. While the number of cases remained low compared to the population in the countries that took measures, this number increased in the countries that acted more loosely. During the outbreak, many businesses closed due to damage, while thousands of people were unemployed. This has raised the expectation that there will be an economic recession.

Covid-19 Epidemic, while increasing the importance of some sectors such as health and food, it also reduced the value of sectors such as tourism and transportation. Tourism sector has been one of the most affected sectors due to the absence of compulsory consumption for people in times of war, terrorism, natural disaster, outbreak and economic crisis. On the other hand, the transportation sector has been the other sector most affected by people's curfew enforcement or cross-country and intercity travel restrictions.

In this study, the relationship between the number of deaths and cases of Covid-19 and the stock market indices in the tourism and transportation sectors most affected by the outbreak was examined. March 2, 2020 and July 17, 2020 were used in the analysis, which coincides with weekdays when the market is open. Representing the effect of Covid-19 disease, the number of daily deaths due to the virus and the number of cases of patients with the daily virus were taken as dependent variables. Two separate models were established and Borsa Istanbul Tourism Indices and Transport Indices, which were affected by the epidemic and the virus, were examined as independent variables. In the econometric application part of the study, to test the long-term relationship first-generation and second-generation unit root tests were applied and then ARDL Border Test approach was used. As a result of the study, no significant relationship between the number of cases of the outbreak and the index series was determined. In addition, it was found that the number of deaths in the outbreak and the independent variables at the level of 5% significance moved in the opposite direction in the long term. It was determined that 0.0004 percent of deviations occurred in the short period were corrected in the next period and reached the long-term balance at a very low rate.

Key Words: Covid-19 Epidemic, Tourism Sector, Transportation Sector, ARDL

1. Giriş

2019 yılının aralık ayı ortalarında tarihte birçok bulaşıcı hastalığın çıkış noktası olan Güneydoğu Asya'da bu kez Çin'in Hubei eyaletinin en büyük şehri Wuhan'da bulaşıcı bir hastalık olan Covid-19 virüsü ortaya çıkmıştır. 2003'deki Sars hastalığına benzeyen bu salgın hava kaynaklı insandan insana bulaşarak yayılmaktadır (Yang vd., 2020: 1). Salgın kısa sürede dünya geneline yayılarak küresel bir sorun haline gelmiştir. Başlangıçta salgının merkezi Çin iken Mart ayında Avrupa ve ardından da Amerika olmuştur. 17 Temmuz 2020 tarihi itibarıyla Covid-19'un görüldüğü ülke sayısı 215, vaka sayısı 13.616.593 ölü sayısı

585.727'dir. 11 Mart'ta dünya sağlık örgütü Covid-19'u salgın hastalık olarak kabul etmiştir (WHO, 2020). Covid-19 virüsü vücuda girdikten sonra 2 ile 14 gün arasında kuluçkada kalmakta, damlacıklar yolu ile bulaşan virüs havada saatlerce, bakır üzerinde 4 saat, plastik üzerinde 48 saat, çelik üzerinde ise 72 saat kalmaktadır (İbiş, 2020: 87-88). Dünya genelinde vaka ve ölüm sayıları azalmasına rağmen salgının tam olarak ne zaman kontrol altına alınabileceği ve salgına karşı aşı çalışmalarının ne zaman sonuçlanacağı belirsizliğini korumaktadır.

Virüsler hareketsiz ve izole olduğu durumlarda zararsızdır ancak harekete geçtiklerinde hızla reaksiyona girip çoğalırlar. Yaklaşık 5 bin tür bilinen virüs vardır. Grip, soğuk algınlığı, ebola, hıv, çocuk felci insanları öldüren tehlikeli hastalıklardandır. Sadece çiçek hastalığından 20. Yy'da yaklaşık 300.000 kişi ölmüştür (Strielkowski, 2020). İspanyol gribi salgının daha çok İspanyada görülmesinden dolayı bu adı almıştır. 1918-1919 yıllarında yaklaşık 500 milyon kişiye bulaşmıştır (küresel nüfus o dönemlerde yaklaşık 1.5 milyardır). 3 dalga halinde devam eden salgında yaklaşık 100 milyon kişi ölmüştür. 20. yy'da pandemi hastalığı olarak 1918-19 İspanyol Gribi, 1957 Asya Gribi, 1968 Hong Kong gribi, 21. yy'da ise 2002 Sars ve Kuş Gribi, 2012 Mers, 2013-2014 Ebola görülmüştür. Sars salgınının küresel ekonomiye maliyeti 100 milyar \$'dır (Gössling vd., 2020: 5).

Kuş gribi ve sars salgınları sonucunda 3 milyondan fazla insan Asya'da hayatını kaybetmiştir. Singapur, Vietnam, Hong Kong ve Çin'de ekonomik kayıp 20 milyar \$ civarında olurken kuş gribi dünya genelinde 800 milyar \$'lık bir ekonomik kayba sebebiyet vermiştir. Covid-19 salgınının ilk başladığı yer olan Çin ile birçok ülke ticari alışverişini salgının yayılma olasılığına karşı askıya almıştır. Bu durum birçok ülkenin tedarikçisi olan Çin için ekonomik kayıp demek olurken diğer ülkelerin tedarik zincirinin kırılmasına sebep olmuştur (Huque, 2020: 53).

Covid-19 salgın hastalığı için alınan önlemlerin kısa dönemdeki maliyetleri düşünüldüğünde uzun dönemde gerçekleşecek maliyetlerin çok daha yüksek olacağı tahmin edilmektedir. Virüs için alınan önlemler arasında okulların kapatılması, sosyal mesafenin korunması, gerekli görülen yerlerde sokağa çıkma yasağı uygulamaları, işyerlerinin kapatılması, spor karşılaşmalarının durdurulması vs. sayılabilir. Devletler salgının yayılmasını önlemek için sokağa çıkma yasaklarının yanında bir kısım işyerlerinin kapatılmasını da zorunlu kılmış, bu durum birçok insanın işini kaybetmesine ve büyük ekonomik kayıpların yaşanmasına sebep olmuştur. Ancak ticari faaliyetlerin uzun süre durdurulması büyük

sorunlara neden olacağı için sınırlamalar zamanla gevşetilmiştir. Bu tür önlemlerle aşı bulunana kadar salgının yayılmasını yavaşlatmak amaçlanmaktadır (Wilder vd., 2020: 106).

Her kriz kendi içerisinde değerlendirilmelidir. Krizler ortaya çıkmadan önce işletmelerin önlemler almış olması gerekir. Kriz dönemlerinde işletmeler verimsiz olan bölümleri kapatarak ve personel çıkartarak maliyetleri düşürmek istemektedir. Turizm sektörü, savaş, terör, doğal afet, salgın hastalık ve ekonomik krizler dönemlerinde insanlar için zorunlu bir tüketim olmaması sebebiyle en çok etkilenen sektörlerden biridir (Karaçor ve Garda, 2015: 902). Salgının görüldüğü bölgelere turistler gelmeyerek alternatif bölgeleri tercih etmekte ve hatta seyahatlerini erteleyerek evde kalmaktadır. Ancak salgının dünya geneline yayılması ile turizm sektörünün alternatif güzergâhları da salgından etkilenmektedir.

2. Covid-19 Salgınının Etkileri

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ -WHO) tarafından laboratuvarıda doğrulanmış 17 Temmuz 2020 tarihi itibariyle Covid-19'un en fazla görüldüğü ilk 15 ülkeyi gösteren istatistik tablosu aşağıdadır;

Tablo 1.
Covid-19'un En Fazla Görüldüğü İlk 15 Ülke

	Ülkeler	Toplam Vaka	17.07.2020 Tarihindeki Yeni Vaka	Toplam Ölüm	17.07.2020 Tarihindeki Yeni Vaka Ölümler
1	ABD	3.472.659	67.165	136.753	946
2	BRAZİLYA	1.966.748	39.924	75.366	1.233
3	HİNDİSTAN	1.003.832	34.956	25.602	687
4	RUSYA	759.203	6.406	12.123	186
5	PERU	337.724	3.857	12.417	188
6	GÜNEY AFRİKA	324.221	13.172	4.669	216
7	ŞİLİ	323.698	2.493	7.290	104
8	MEKSİKA	317.635	6.149	36.906	579
9	İNGİLTERE	292.556	641	45.119	66
10	İRAN	267.061	2.500	13.608	198
11	PAKİSTAN	259.999	2.085	5.475	49
12	İSPANYA	258.855	1.361	28.416	3
13	İTALYA	243.736	230	35.017	20
14	SUUDİ ARABİSTAN	243.238	2.764	2.370	45
15	TÜRKİYE	216.873	933	5.440	21
	TOPLAM	4.664.663	90.807	314.562	3.397

Kaynak: WHO, 2020.

Covid-19 salgın hastalığı küresel etkilerinin en önemlilerinden biri ekonomi alanında olmuştur. Dünyanın GSYH'nin 2019 yılına göre %5 düşmesi beklenmektedir. Bu 2008 küresel finans krizinden 4 kat daha büyüktür. 2019 yılındaki seviyeye ancak 2023'de yakalayabileceği tahmin edilmektedir. Her şeyden önce pandeminin ne kadar daha devam edeceği bilinmediğinden burada belirtilen rakamlar tahminidir (IATA, 2020). Uluslararası para fonu (IMF) 2020 Mart ayında yaptığı açıklamada salgının oluşturmuş olduğu krizin en az 2007-2008 finans krizi kadar kötü etkilerinin olduğu ve toparlanmanın 2021 de olabileceğini belirtmiştir (Georgieva, 2020). Covid-19 ile mücadele eden ülkelere destek için Dünya bankası 12 milyar \$, Asya kalkınma bankası 6.5 milyar \$, IMF 50 milyar \$ kaynak ayırmıştır (Khan ve Khan, 2020).

Salgından dolayı birçok ülke ekonomilerini dış dünyaya tamamen kapatarak insanların evden çıkmamalarını sağlamaya çalıştılar. Fakat bu durum tedarik zincirinin kırılma olasılığını karşılarına çıkarmıştır. Bunun yerine Türkiye gibi bazı ülkeler ise üretim sektöründe çalışanların işlerine devam etmesini, diğer sektörlerde çalışanların ise evden işlerine devam etmelerini sağlamaya çalışmışlardır. Salgın sürecinde Türkiye dünyanın birçok ülkesine sağlık malzemesi yardımları yaparak ülkelere destek olmaya çalışmıştır. Salgının etkilerini azaltmak için bütün devletler düşük faiz oranları ile krediler açmış vatandaşlarına destek amaçlı yardımlarda da bulunmuşlardır. Salgının yayıldığı ülkelerde işyeri kapatmalar ve işten çıkarmalar görülerek işsizlik başvurularında artış yaşanmıştır (Khan ve Khan, 2020). Birçok işletme bu süreçte kapanırken işsiz kalan insan sayısı da her geçen gün daha fazla artmaktadır. Salgının uzaması bu kayıpları arttırmakta daha fazla kişinin ekonomik zarar görmesine sebep olmaktadır. Devletlerin sosyal güvenlik politikaları da bu süreçte yeniden sorgulanmaktadır. Krizin etkilerini azaltmak için hükümetler destek paketleri açıklayarak zor durumdaki sektörleri ve çalışanları korumayı amaçlamıştır (Higgins, 2020: 5).

Covid-19 salgın hastalığı küresel piyasalar üzerinde de etkisini hissettirmiştir. S&P Dow Jones endeksine göre küresel piyasalar 23-28 Şubat arasında 6 trilyon \$ değer kaybetmiştir. 20 Şubat - 19 Mart tarihleri arasında S&P 500 (500 büyük Amerikan büyük şirket) endeksi %28 düşmüştür. FTSE (İngiltere menkul kıymetler borsası) %41.3, Nikkei (Tokyo menkul kıymetler borsası) endeksi %29 düşmüştür (Ozili ve Arun, 2020: 10). Salgından olumsuz etkilenen bir diğer sektör ise enerji olmuştur. Petrol tarihinin en düşük fiyatlarından biri olan 20 \$'ın altına kadar yılın ilk çeyreğinde inmiştir. Bu durumun yaşanmasında Rusya ile Suudi Arabistan arasındaki arzı düşürme anlaşmazlığı yatmaktadır.

Suudi Arabistan'ın arzı arttırmasına Covid-19 salgın hastalığının eklenmesi petrol fiyatlarının dip yapmasına sebep olmuştur. Petrol fiyatlarının salgın yüzünden düşmesinin sebebi işletmelerin üretime ara vermeleri ve ne zaman geri başlayacaklarına dair belirsizlikler ve talep azalmasından kaynaklanmaktadır (Nicola, 2020: 2).

Salgının uzun süre devam etmesi bankacılık sektörünü de etkilemektedir. Salgından önce bankalardan kredi çeken bireyler ve işletmeler salgının sebep olduğu ekonomik zorluklar sebebiyle kredilerini ödeyemeyerek veya geciktirerek bankaların finansmanını zorlaştırmaktadır. Kredilerin geri ödenmeme riski bankaları ekonomik olarak daha zor durumda bırakabilir.

Kriz zamanlarında bazı sektörler ön plana çıkmaktadır. Covid-19 salgın hastalığında da öne çıkan sağlık ve gıda sektörü olmuştur. Salgının uzun süre devam etmesi tarım sektörünün diğer sektörlerden daha önemli hale getirmektedir. Salgın dönemlerinde tarımda kendi kendine yetebilen ülkeler diğer ülkelerden daha avantajlı duruma geçmektedir. Sağlık sistemi ve çalışanlarının bu salgında göstermiş oldukları performans halk tarafından takdirle karşılanmaktadır. Ayrıca insanların evde kaldıkları dönemde ihtiyaçlarını evlerine kadar getiren kargo firmaları, üretime ara vermeden devam eden fabrikalar ve zaruri ihtiyaçları karşılayan gıda şirketleri kazanımlarını artırmış ve ön plana çıkmışlardır.

Covid-19 hastalığı için aşı çalışmaları başlamış olup 12 ile 18 ay arası gibi sonuçlanması beklenmektedir. Bu durumda turizmdeki krizin 2020 sonuna kadar devam edeceği tahmin edilmektedir. Aşı geliştirilmesi ile birlikte turizm sektörünün eski canlılığını kazanması beklenmektedir.

3. Covid-19'un Turizm ve Ulaşım Sektörlerine Etkisi

Salgın hastalıkların yayılmasında insan hareketliliği büyük bir etken olurken bu hareketliliğin kısıtlanmasına yönelik alınan tedbirler kapsamında en fazla etkilenen sektörlerden biri turizm olmuştur. Covid-19 salgın hastalığı başlamadan önce turizm sektörü dünyanın çoğu yerinde büyümekte ve kâr etmekteydi (Higgins, 2020: 3). Salgın hastalıkların yayılmasında turizm önemli bir faktördür. Sars hastalığının küresel olarak yayılmasına turizm aracılık etmiştir (McKercher ve Chon, 2004: 716).

Turizm ülkelerin kalkınması ve istihdamda önemli bir rol oynamaktadır. Birçok ülkenin ekonomik kalkınması turizm gelirlerine bağlıdır. 2018 yılında turizm dünya

ekonomisine 8.8 trilyon \$ katkı sağlamıştır (Kalyankar, 2020: 228). Nispeten güçlü bir küresel ekonomi, gelişmekte olan ekonomilerde büyüyen bir orta sınıf, teknolojik gelişmeler yani büyüyen iş modelleri, uygun seyahat maliyetleri ve vize kolaylığı sayesinde uluslararası turist sayısı 2019 da 1.4 milyara, gelirleri ise 1.7 trilyon dolara ulaşmıştır (UNWTO, 2019).

Salgın hastalıklar ile turizm arasında negatif bir ilişki olduğunu belirtmek gerekir. 2009 domuz gribi salgın hastalığı ABD’de %5.1 Meksika’da %2.55, Kanada’da %8.2, Japonya’da %18.69, İspanya’da %8.7 oranında ülkeye gelen turist sayısını azaltmıştır (İbiş, 2020: 87-88). Salgın hastalıkların turizm sektöründe etkiledikleri meslek grupları; seyahat acenteleri, rehberler, tedarikçiler, kafeler, restoranlar ve sektörde çalışanlar olarak sayılabilir. İşletmeler sabit giderlerinden dolayı zor durumda kalmaktadırlar.

Covid-19 salgının etkisiyle 2020 yılının ilk beş ayında dünya genelinde turist sayısı bir önceki yılın turist sayısı ile karşılaştırıldığında azalma olduğu görülmektedir. Hatta Tablo-2’de de görüleceği üzere 2020 Nisan ve Mayıs aylarında neredeyse hiç turist hareketliliği olmamış olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2.

Ülke Ya Da Bölgelere Bir Önceki Yıla Göre Gelen Turist Sayısındaki Değişim

Bölge veya Ülke	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs
Dünya	2	-12	-55	-97	-98
Avrupa	5	2	-54	-97	-98
Asya ve Pasifik	-2	-37	-64	-99	-99
Amerika	1	3	-49	-93	-94
Afrika	3	2	-44	-96	-98
Orta Doğu	9	-12	-55	-97	-98

Kaynak: UNWTO, 2020.

Turizm sektörü dünya genelinde yılın ilk çeyreğinde bir önceki yıla göre %22 oranında azalmıştır. Mart ayında ülkelere gelen turist sayısı %57 azalmıştır. Bu oran 67 milyon turist ve 80 milyar \$ gelir kaybı anlamına gelmektedir. Covid-19 salgın hastalığı ilerleyen zaman dilimlerinde seyahat kısıtlamalarına ve sınırların kapatılmasına bağlı olarak turist sayılarında %58 ile %78 düşüşlerin olacağına işaret etmektedir. Ancak geleceğin bu şekilde olacağını öngörmek şuanda imkânsızdır (UNWTO, 2020). Covid-19 salgın hastalığının 2020 yılının ikinci çeyreğine uzaması halinde ülkelerin çok daha fazla zarar edeceği düşünülmektedir. Gelecekte Turizm sektöründe küresel olarak 2.1 trilyon dolar kayıp beklenmektedir. Örneğin, yapılan çalışmalarda Vietnam turizm sektörünün 5 milyar \$ zarar edeceği tahmin edilmektedir (Nicola, 2020: 12). Norveç Turizm Organizasyonu (NHO) 26

Mart'a kadar üye işletmelerin %90'nı geçici personelleri işten çıkardığını ve işletmelerin %65'i faturalarını ödemekte zorlandığını bildirmiştir (Gössling vd., 2020: 7).

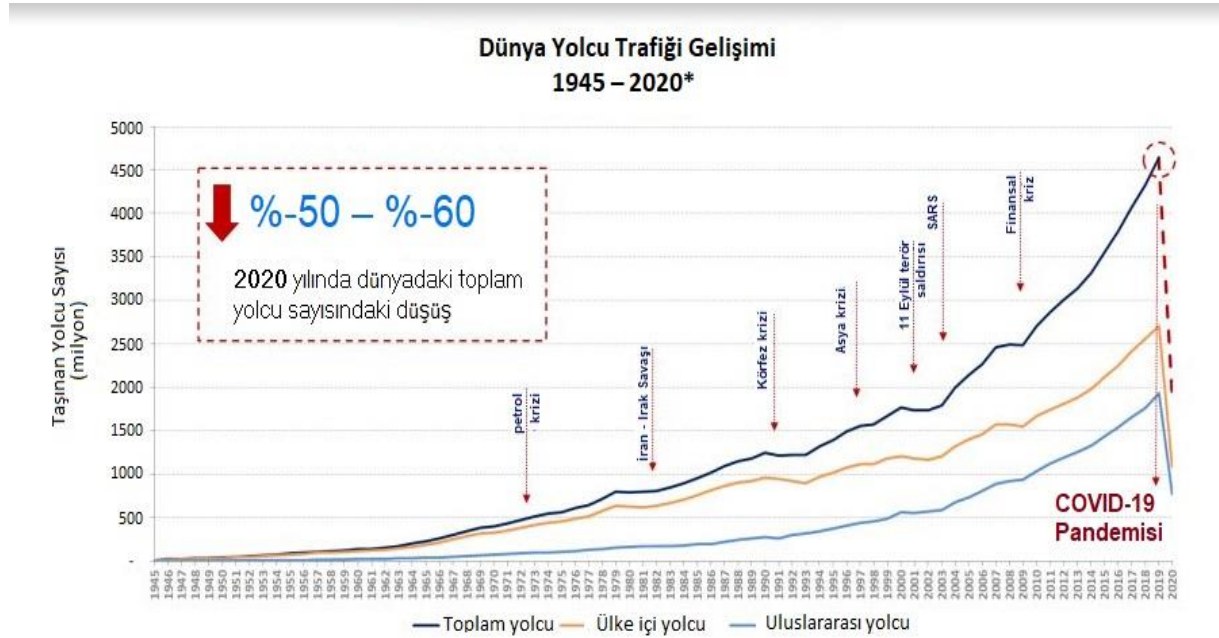
Covid-19 salgını turistlerin güvenlik endişesi ve seyahat etme davranışlarını da etkilemektedir (Nazneen vd., 2020: 1-2). Salgından en çok yaşlı insanların etkilenmesi sebebiyle 2020 yılı için ileri yaştaki kişilerin tatil yapmakta istekli davranmayacakları beklenmektedir. Bu endişe Covid-19'un ortaya çıkması ile kendini göstermiş ve 2020'nin ilk çeyreğinde turist sayılarındaki düşüşlerde önemli pay sahibi olmuştur. Uluslararası cruise gemileri bunun en önemli örneklerindedir. Cruise gemileri farklı ülkelerde birçok insanı buluşturduğu için salgının yayılmasına uygun ortam oluşturmaktadır. Bu gemilerde seyahat edenlerde ve çalışanlardaki hastalığın yayılma riski çok yüksek olduğu için salgında en fazla etkilenen turizmin kollarından biri gemi seyahat firma ve acenteleri olmuştur (Gössling vd., 2020: 12).

Covid-19 salgın sürecinde dijitalleşme bağlamında birçok teknolojik ürün ve yazılım daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Turizm ve ulaştırma dijitalleşmenin en çok yaşandığı ve uygulandığı sektörlerdendir. Uluslararası seyahatlerde hükümetler ülkeye giriş yapan turistlerin sağlık durumlarını gösteren sürekli güncellenebilen aynı zamanda takip etme imkânı bulunan yazılımlar kullanmaya başlamıştır. Ülkeye gelen turistlere bir uygulama bilekliği takılarak veya cep telefonlarına yüklenecek bir program aracılığı ile gittikleri ülkelerde bu kişilerin sağlık verileri takip edilebilme imkânı sunulmaktadır. Aynı zamanda ziyaretçilere de bu sayede güvenli bir çevrede gezme imkânı oluşturulmaktadır. Türkiye'de sağlık bakanlığının böyle bir uygulaması akıllı telefonlarda kullanılmaktadır. Gelişen teknolojinin kullanımı ile toplantıların, eğitim, konferans ve seminerlerin online olarak canlı uzaktan bağlantı yoluyla yapılabilmesi ulaşım ve turizmi etkileyen diğer bir etkidir. Türkiye'de Ramazan Bayramı'nda sokağa çıkma yasağı ilan edilmesi bayramlaşmaların bile görüntülü konuşma yoluyla yapılmasına sebep olmuştur.

Evde kalma ve sosyal mesafe uygulamaları dünya genelinde birçok sektörü krize soktuğu gibi ulaştırma sektöründe de ciddi sıkıntılara yol açmıştır. Ulaştırma sektörü insanların sokağa çıkma yasağı uygulamalarından veya ülkelerarası ve şehirlerarası seyahat kısıtlamalarından dolayı en çok etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Turizm sektörünün aracı sektörü olarak da görülen ulaştırma sektörü bu süreçte yara almıştır (İbiş, 2020: 86). Havayolu taşımacılığı ulaştırma sektörünün önemli bir alt sektörüdür. Havayolu taşımacılığı

insan güvenliğinin olmadığı dönemlerde tercih edilmemektedir. Covid-19 salgın hastalığı döneminde ülkeler sınırları kapatmasından önce de zorunlu uçuşlar hariç insanlar riskli bölgelere uçuşlarını ya ertelemiş ya da iptal etmişlerdir. Hava taşımacılığı ile virüsün farklı bölgelere yayılması daha hızlı olacağından salgını durdurabilmek için ülkeler sınırlarını kapatarak önlem almışlardır (Akca, 2020: 46).

ICAO (Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü) tahminlerine göre Eylül 2020'ye kadar yolcu sayısında geçen yıla göre 1,2 milyar düşüş beklenmektedir. Havayolu gelirlerinde ise Ocak 2020- Eylül 2020 aralığı için 160 ila 253 milyar dolar arasında düşebileceği belirtilmektedir. Yolcu sayısındaki azalmanın en fazla Avrupa'da yaz aylarında ardından Asya, Pasifik de görüleceği tahmin edilmektedir (ICAO, 2020).

Şekil 1.
Dünya Yolcu Trafiği Gelişimi
Kaynak: ICAO, 2020.

Uluslararası Hava Taşımacıları Birliği (IATA) hava taşımacılığında taşıma ücreti belirlenirken fiyatları etkileyecek unsurları; talebin azalması, düşük yakıt ücretleri, aşırı kapasite, sürekli sosyal mesafeden dolayı kapasitenin düşürülmesi, sterilizasyonun arttırılması, altyapı maliyetlerindeki artış ve dönüş süresi olarak belirtmiştir. Salgının kontrol altına alınamaması durumunda kısa sürede hava taşımacılığının 113 milyar \$ kaybedeceğini açıklamıştır (IATA, 2020). Salgından dolayı ABD ulaşım sektörü dünyanın en fazla etkilenenlerinden olmuştur. Salgının yaygınlaşması ve uçuşların durdurulması sonucu Virginia Avustralya, Thai Tayland gibi havayolu şirketleri iflas başvurusunda bulunmuştur

(Mustapha vd, 2020: 1). Covid-19 salgın hastalığından dolayı uçak seferlerinin durdurulmasının devam etmesi ve insanların evlerine kapanması havayolları ve ulaşım sektörlerinde daha fazla kayıpların yaşanmasına sebep olacaktır.

1. Literatür İncelemesi

Salgın hastalıkların ekonomiye etkilerinin incelendiği çalışmalar aslına bakılırsa yeni değildir. Örneğin; McKercher ve Chon (2004) şiddetli akut sendromu Sars hastalığının Asya turizmi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çin, Hong Kong, Singapur ve Vietnam'ın en yoğun etkilenen bölgelerinde 3 milyon kadar insanın işini kaybettiği ve salgının bu 4 ülkede toplam 20 milyar \$'ın üzerinde bir zarara yol açtığını tespit etmişlerdir.

Rassy ve Smith (2013) Sars hastalığının Meksika turizmi üzerine etkisini inceleyerek Meksika'nın denizaşırı turist kaybı yaklaşık 1 milyar olduğu ve 2.8 milyar \$ zarara yol açtığını belirtmişlerdir.

Ozili ve Aron (2020) yaptıkları çalışmada 23 Mart 2020 ve 23 Nisan 2020 tarihleri arasında Kuzey Amerika, Afrika, Asya Avrupa borsalarındaki verileri inceleyerek salgının borsalara zarar verdiği sonucuna varmışlardır. Yazarlar, artan kısıtlama ve kapanma günleri, para politikası kararları ve uluslararası seyahat kısıtlamalarının iktisadi faaliyet düzeyini ve borsa endekslerinin kapanış, açılış, en düşük ve en yüksek hisse senedi fiyatlarını ciddi şekilde etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Şit ve Telek (2020) yaptıkları çalışmada Covid-19 küresel salgınının altın ons fiyatları ve dolar endeksi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 1 Mart 2020 - 7 Mayıs 2020 dönemini kapsayan analizler sonucunda Covid-19 salgınından kaynaklanan vefat ve vaka sayısı ile dolar endeksi arasında eşbütünleşik ilişki bulmuş, salgın kaynaklı vaka ve vefat sayısındaki pozitif şokların dolar endeksi ve altın ons fiyatlarını pozitif yönde etkilediklerini tespit etmişlerdir.

Zeren ve Hızarcı (2020) yaptıkları çalışmada 23 Ocak 2020 ve 13 Mart 2020 arasındaki günlük verilerle, hem Covid-19 günlük toplam ölüm hem de Covid-19 günlük toplam vaka sayılarının, Maki (2012) eşbütünleşme testi kullanılarak borsalar üzerindeki olası etkilerini araştırmışlardır. Sonuçlar, Covid-19 salgınından kaynaklı toplam ölüm sayılarına göre borsaların birlikte hareket ettiğini, vaka sayılarına her ülke borsasının değişik tepkiler verdiğini teyit etmiştir.

Acar (2020) yaptığı çalışmada Covid-19 salgın hastalığının turizm üzerindeki etkilerini araştırarak salgının uzun süre turizm sektörü üzerinde etkisinin olacağını söylemiştir.

Huque ve arkadaşları (2020) yaptıkları çalışmada Covid-19 Korona virüsünün Çin ekonomisi üzerine etkilerini araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda virüsün kısa ve uzun dönemde Çin turizmi üzerinde olumsuz etkilerinin olacağı belirtilmiştir. Vakaların artmasının ve salgının şiddetlenmesinin, Çin turizm sektörüne uzun vadeli negatif etki yapacağı sonucuna varmışlardır.

Nazneen ve arkadaşları (2020) Covid-19'un turistlerin seyahat davranışlarına etkilerini araştırmış, turistlerin seyahat kararını, hijyen ve güvenlik algılarını büyük ölçüde etkilediğini ve turistlerin gelecek 12 ay boyunca seyahat planlarını azaltmayı düşündüklerini ifade etmektedirler.

Bakar ve Rosbi (2020) yaptıkları çalışmada Covid-19'un görüldüğü ülkelerde salgının turizm sektörü üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırmada turizm sektöründeki değişimleri tespit etmek için arz ve talep eğrisi kullanılmış, pandeminin halk arasında paniğe yol açtığı bu sebepten dolayı talepte bir azalma meydana geleceği sonucuna varmışlardır.

Kasare (2020) Covid-19'un Hindistan turizmi üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Hindistan'ın 140 ülke arasında turizmde 13. Sırada yer aldığı belirtilerek, Covid-19'un birkaç ay daha devam etmesi halinde farklı sektörlerin ciddi bir şekilde etkileneceği bunların başında havacılık sektörü geleceği, seyahat, konaklama turizm ve lojistik sektörlerinde ise işe alımlarının etkileneceği, tur operatörleri, sürücüler, rehberler, müşteri hizmetleri, mikro perakendeciler, restoran işletmeleri gelirlerinin yarısı ile sabit giderlerini karşılarken hiç nakit girişi olmayacağı durumda işletmeleri zor günlerin beklediği vurgulanmıştır. Çalışmada ayrıca hükümetin bazı kalemlerde bu sektörler indirimlerde bulunması gerektiği belirtilmiştir.

Kalyankar (2020) yaptığı çalışmada Covid-19'un turizm sektörü üzerinde ki etkisini analiz etmeye çalışmıştır. Salgın sonrası turizmin gelişmesi için bir kalkınma planının oluşturulabileceği, turizmi teşvik için yeni program geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Gössling ve arkadaşları (2020) yaptıkları çalışmada Covid-19'un etkilerini önceki salgınlar ve kriz türleri ile karşılaştırmakta, Covid-19 turizm sektörü üzerinde olumsuz etkilerinin daha fazla olacağı özellikle düşük gelirli ülkelerde turizmi sürdürülebilir kılmak için küresel bir işbirliğine ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.

Göker ve arkadaşları (2020) Covid-19 salgın hastalığının Borsa İstanbul'da yer alan 26 sektör üzerindeki etkilerini Olay Çalışması Yöntemi kullanarak araştırmışlardır. Olay günü, DSÖ tarafından pandeminin ilan edildiği gün olan 11 Mart 2020 olarak kabul edilmiş, sektörlerin kümülatif ortalama anormal getirileri karşılaştırılarak en yüksek kaybın Tekstil-Deri, Spor, Turizm ve Ulaştırma sektörlerinde olduğunu tespit etmişlerdir.

Ghosh (2020) yaptığı çalışmada Covid-19 ile ilgili "karantina ekonomisinin" Avustralya'da turizmin önemli bir müşterisi olan Çin pazarına nasıl olumsuz etki ettiğini ve bu politikanın sonucu olarak oluşan belirsizliğin asimetrik etkisini 1996Q1 - 2020Q1 arası dönemi ARDL metodu kullanarak araştırmışlardır. Çalışmanın ana sonucu, pandemilerin ağırlıklandığı ekonomik politika belirsizliğinin turist girişlerini asimetrik olarak etkilediğidir. Belirsizlikteki %1'lik bir artışın turist girişlerine %10'luk bir düşüşe yol açtığını, belirsizlikteki %1'lik bir düşüşün turist girişlerinde 0.22'lik bir artışa yol açtığını belirtmektedir.

Dünya üzerinde hala etkisini sürdüren Covid-19'un etkinliğinin gün geçtikçe her ekonomi ve her sektörde yeni sonuçlar doğuracağı ve bunun incelenmesi gerekliliği ortadadır. İncelenen literatür çalışmalarının sonucunda güncel veriler ve değişik ekonometrik modellerle bu etkinin incelenmesi gerekliliği bu çalışmanın motivasyon kaynaklarından biri olmuştur.

2. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada, Türkiye'de Covid-19 salgın hastalığı ile virüsün etkisi altına aldığı Borsa İstanbul Turizm (TZ) endeksleri ve Ulaşım (UL) endeksleri arasındaki etkileşim incelenmiştir. Covid-19 hastalığının etkisini temsilen virüs dolayısıyla yaşanan günlük ölüm sayıları (ÖLÜM) ve günlük virüse yakalanan hasta vaka sayıları (VAKA) bağımlı değişkenler olarak alınmıştır. Covid-19 ile ilgili günlük ölümler ve vakalar www.worldometers.info web sitesinden alınırken borsa endeksleri verileri de www.investing.com web adresinden elde edilmiştir. Piyasa günlerinin açık olduğu hafta içi günlerine denk gelen 2 Mart 2020 ve 17 Temmuz 2020 tarihleri arasındaki veriler kullanılmıştır. Borsa İstanbul resmî tatil günlerinde açık olmadığı için o günlerin yerine bir sonraki ilk işlem gününün borsa açılış değerleri alınmış ve analize dahil edilmiştir.

Bu çalışmada kullanılan modeller aşağıdaki gibi kurulmuş ve değişkenler Tablo-3'te açıklanmıştır:

Model 1: $VAKA_t = f(TZ_t, UL_t)$

Model 2: $ÖLÜM_t = f(TZ_t, UL_t)$

Tablo 3.

Modeldeki Değişkenler Tablosu

Değişken	Açıklaması	Dönem ve Sıklık	Kaynağı
VAKA	Covid-19 günlük vaka sayıları	2/3/2020-17/7/2020 günlük	www.worldometers.info
ÖLÜM	Covid-19 günlük ölüm sayıları	2/3/2020-17/7/2020 günlük	www.worldometers.info
TZ	Borsa İstanbul Endeksleri	Turizm 2/3/2020-17/7/2020 günlük	www.investing.com
UL	Borsa İstanbul Endeksleri	Ulaşım 2/3/2020-17/7/2020 günlük	www.investing.com

6. Uygulama ve Bulgular

Durağanlık Analizi araştırmanın ilk aşamasını oluşturmaktadır. Serilerin birbirleriyle hareket edip etmediğini araştırmak için öncelikle serilerin birim köklü olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla ikinci nesil birim kök testlerinin uygulanmasında Zivot ve Andrews (1992) Birim Kök Testi kullanılmıştır. Zivot ve Andrews Testi sonuçları Tablo-4 de verilmiştir. Tablo-4 incelendiğinde, değişkenlerin Model A ve C’de değişik düzeylerde durağanlık gösterdikleri görülmektedir. Özellikle VAKA değişkeni Model A’da birinci farkında durağanken Model C’de düzey değerlerinde durağan olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 4.
Zivot ve Andrews Birim Kök Test Sonuçları

DEĞİŞKEN	MODEL	GECİKME	KIRILMA	T-İST	KRİTİK DEĞERLER			DURAĞANLIK
					1%	5%	10%	
VAKA	A	0	24 Mart	-3.266	-5.34	-4.8	-4.58	I ₁
	C	0	22 Nisan	-5.718	-5.57	-5.08	-4.82	I ₀
ÖLÜM	A	1	27 Mart	-3.415	-4.239	-4.8	-4.58	I ₁
	C	1	27 Mart	-3.643	-5.57	-5.08	-4.82	I ₁
TZ	A	10	17 Haziran	-4.248	-4.239	-4.8	-4.58	I ₁
	C	10	12 Mayıs	-4.279	-5.57	-5.08	-4.82	I ₁
UL	A	5	10 Nisan	-6.482	-4.239	-4.8	-4.58	I ₀
	C	6	28 Nisan	-6.51	-5.57	-5.08	-4.82	I ₀

Not: Kritik değerlerin tümü Zivot ve Andrews (1992)'den alınmıştır

Zivot ve Andrews testi sonucunda çıkan kırılma noktaları incelendiğinde Türkiye’de vaka sayılarının 24-27 Mart’ta yaşadığı ivmelenme ve özellikle pik yapıp geri düşüşün başladığı 15-22 Nisan aralığı analiz sonuçları ile teyit edilmektedir. Ölüm sayılarının veri grafiği incelendiğinde ise 24 Mart tarihinin ölüm rakamlarının ikiye katlanıp ivmelendiği tarih olduğu göze çarpmaktadır. 12 Mayıs’ta Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanan Konaklama Tesislerinde Kontrollü Normalleşme Sürecine İlişkin Genelge, turizm açısından Covid-19 normalleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilebilir ki bu da analiz sonuçlarına yansımıştır. 17 Haziran ise Türkiye’nin önemli turizm partnerlerinden Rusya Federal Turizm Ajansı Başkanı Zarina Doguzova’nın açıklamalarına denk gelmektedir (Dünya, 2020). Ayrıca, Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Ersoy’un, 50 ülkenin büyükelçisi ve uluslararası basın temsilcilerini Antalya’da ağırlayarak Türkiye’nin güvenli tatil için aldığı önlemleri yerinde gösterdiği tarih yine 17 Haziran 2020’dir (KTB, 2020).

Ulaştırma Sektörünün en önemli oyuncularından olan Türk Hava Yolları (THY), Covid-19 salgını nedeniyle 1 Mayıs’a kadar bütün uçuşları durdurmuştu. Türk Hava Yolları, THY ve AnadoluJet olarak, 10 Nisan tarihli bir açıklama yapmış 1 Mayıs ve sonrası için tüm iç hat seferlerini satışa açtığını duyurmuştur (THY,2020). Piyasada normalleşme sürecine ilişkin iyimser tablolara sebep olan bu açıklama verilerin kırılma noktası olarak analizde teyit edilmiştir. Bunlara ek olarak 28 Nisan tarihinde Türkiye’den geçen transit araçlara uygulanan

14 günlük karantina süresinin 72 saate indirilmesi ulaştırma sektörü açısından önemli bir kırılma tarihi oluşturmuştur (UAB,2020).

Analizde birim kök testi sonucunda iki farklı sonuç çıktığı söylenebilmektedir. Bazı değişkenlerin birinci farklarında durağan olması ancak diğer değişkenlerin durumunun farklı olarak tespit edilmiş olması bizi değişkenlerin farklı durağanlık düzeylerinde kullanabileceğimiz bir analiz olan ARDL testine yöneltmiştir.

Tablo 5.
Vaka Sayısı için Tahmin Edilen ARDL Modeli

Model	Optimal Gecikme Uzunluğu	F- ist
$VAKA_t = f(TZ_t, UL_t)$	1, 2, 0	2.8456
Kritik Değerler		
<i>Alt Sınır I_0</i>		<i>Üst Sınır I_1</i>
%10 : 2.63		%10 : 3.35
%5 : 3.10		%5 : 3.87
%1 : 4.13		%1 : 5.00
Not: Model tahmin edilirken maksimum gecikme sayısı “5” olarak alınmış ve Akaike Bilgi Kriteri’ne göre gecikme seçilmiştir. Kritik değerler, Pesaran vd. (2001:300) çalışmasından Case III ve k=1 için alınan kritik değerleri göstermektedir.		

Tablo 5’de yer alan değerler incelendiğinde değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin var olmadığı söylenebilmektedir. Analizden elde edilen F istatistik değeri alt kritik değerden küçük olduğu için seriler arasında eşbütünlük ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Tablo 6’da sunulan tanısal test sonuçları ARDL modelinde otokorelasyon sorununun olmadığını, değişen varyans sorununun olmadığını, fonksiyonel form sorunlarının olmadığını, hataların normal dağılım sergilediğini, değişkenlerin düzenli bir seyirde olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 6.
Vaka Sayısı için ARDL Testinin Tanısal Test Sonuçları

Tanısal Testler	
R ²	0.9300
R ² Adj.	0.9300
F-ist	248.6803 (0.0000)
S.C.	0.7924 (0.5580)
Het. (Arch)	2.8876 (0.0185)
Nor.	42.9799 (0.0000)
Res.	0.3392 (0.5617)
CUSUM	Düzenli

Not: Tanısal testler, seçilen modelin test istatistiklerini göstermekte olup, parantez içindeki değerler, olasılık değerlerini temsil etmektedir. Tanısal testlerde S.C.; Breusch-Godfrey otokorelasyon LM testini, Het.; ARCH değişen varyans LM testini, Res.; Ramsey'in RESET testini, Nor.; Jarque-Bera normallik testini ifade eder.

Ölüm sayıları için değişkenler arasındaki Eşbütünleşme incelendiğinde, Tablo-6'da F-istatistik değerinin alt ve üst kritik değerlerin arasında yer aldığı gözlemlenmektedir. Bu durumda ARDL testi sonucunda eşbütünleşme %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilirken %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Hesaplanan F-istatistiği (%5 anlamlılık düzeyinde) üst kritik değeri aştığı için, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı yönündeki boş hipotez reddedilebilmektedir.

Tablo 7.
Ölüm Sayısı için Tahmin Edilen ARDL Modeli

Model	Optimal Gecikme Uzunluğu	F- ist
$\text{ÖLÜM}_t = f(\text{TZ}_t, \text{UL}_t)$	2, 0, 5	4.2854*
Kritik Değerler		
Alt Sınır I_0	Üst Sınır I_1	
%10 : 2.63	%10 : 3.35	
%5 : 3.10	%5 : 3.87	
%1 : 4.13	%1 : 5.00	
Not: *; %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Model tahmin edilirken maksimum gecikme sayısı "5" olarak alınmış ve Akaike Bilgi Kriteri'ne göre gecikme seçilmiştir. Kritik değerler, Pesaran vd. (2001: 300) çalışmasından Case III ve k=1 için alınan kritik değerleri göstermektedir.		

Tablo-8’de sunulan tanısal test sonuçları Ölüm sayıları için kurulan ARDL modelinde otokorelasyon sorununun olmadığını, değişen varyans sorununun olduğunu, fonksiyonel form sorunlarının olmadığını söyleyebileceğini, hataların normal dağılım sergilediğini, değişkenlerin düzenli bir seyirde olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 8.

Ölüm Sayısı için ARDL Testinin Tanısal Test Sonuçları

Tanısal Testler	
R ²	0.9800
R ² Adj.	0.9779
F-ist	463.2665 (0.0000)
S.C.	0.4147 (0.8375)
Het. (Arch)	1.1778 (0.3270)
Nor.	13.3233 (0.0013)
Res.	2.7784 (0.0993)
CUSUM	Düzenli

Not: Tanısal testler, seçilen modelin test istatistiklerini göstermekte olup, parantez içindeki değerler, olasılık değerlerini temsil etmektedir. Tanısal testlerde S.C.; Breusch-Godfrey otokorelasyon LM testini, Het.; ARCH değişen varyans LM testini, Res.; Ramsey’in RESET testini, Nor.; Jarque-Bera normallik testini ifade eder.

ARDL sınır testi yaklaşımı ölüm sayıları için kurulan modelde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını gösterdikten sonra analizin bir sonraki aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada kurulan model için katsayı tahmini gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla değişkenler arasında kısıtlanmamış hata düzeltme modeli (unrestricted error correction model) kurulmaktadır. Kurulum sırasında model seçme kriteri olarak Akaike Bilgi Kriteri (AIC) seçilmiştir.

Tablo 9.
Ölüm Sayısı için Uzun ve Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: ÖLÜM			
Uzun Dönem Tahmin Sonuçları			
Değişken	Katsayı	t-ist	Olasılık
Sabit Terim	16.8414	3.0296	0.0032
TZ	-0.0001	-0.4177	0.6772
UL	-0.0001	-0.5165	0.6069
UL(-1)	0.0003	1.1590	0.2497
UL(-2)	-0.0004	-0.1901	0.8497
UL(-3)	-0.0001	-0.3920	0.6961
UL(-4)	0.0002	1.0784	0.2839
UL(-5)	-0.0004	-2.4328	0.0171

Kısa Dönem Tahmin Sonuçları			
Δ UL	-0.0001	-0.5651	0.5735
Δ UL(-1)	0.0003	1.8526	0.0674
Δ UL(-2)	0.0002	1.5192	0.1324
Δ UL(-3)	0.0001	0.9208	0.3598
Δ UL(-4)	0.0004	2.4973	0.0144
ECT (-1)	-0.0548	-4.2127	0.0001

Not: Δ ; birinci fark işlemcisini ifade etmektedir.

Tablo-9 bağımlı değişken olarak ÖLÜM sayıları için kurulan ARDL (2,0,5) modeli için uzun ve kısa dönem sonuçlarını içermektedir. Test sonuçları bağımsız değişkenlerden ulaştırma (UL) sektörünün gecikmeli değerlerle bağımlı değişkenin açıklanabildiğini de göstermektedir. Tablo 9’da bulunan uzun dönem katsayılarına göre turizm hisse senetleri için anlamlı sonuçlar bulunamamışken ulaştırma sektörünün ölüm sayıları ile ters ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Beklenen bir sonuç olan bu ilişkinin % 0.0004 gibi çok düşük bir miktar olduğu analiz sonuçlarına yansımıştır.

Tablo-9’daki kısa dönem sonuçları Hata Düzeltme Katsayısının (ECT) işaretine ve büyüklüğüne göre belirlenmektedir. ECT (-1) katsayısı negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. ECT(-1) katsayısı 0 ile -1 arasında ise, kısa dönemden uzun dönem denge sürecine uyarlanma süresini göstermektedir. Kısa dönemde meydana gelen sapmaların yüzde 0.0548’inin bir sonraki dönemde düzeltilerek uzun dönem dengesine düşük bir hızla ulaştığı anlamına gelmektedir.

7. Sonuç ve Öneriler

Çin'in Hubei eyaletinin en büyük şehri Wuhan'da başlayan Covid-19 salgın hastalığı kısa sürede dünya geneline yayılarak insan hayatını ve ülke ekonomilerini tehdit etmeye başlamıştır. Salgın 17 Temmuz 2020 tarihine kadar yaklaşık 13,5 milyon vaka 585 bin ölüm ile 21. yy'da dünya büyük bir sınavdan geçmektedir. Aşının bulunana kadar tehdit devam edecek gibi görünmektedir. Salgının tehdit ettiği ekonomi içindeki önemli sektörlerden ikisi turizm ve ulaştırma'dır.

Bu çalışmada Covid-19'un ölüm ve vaka sayıları ile salgının en fazla etkilediği turizm ve ulaştırma sektörleri özelinde borsa endeksleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın ekonometrik uygulama kısmında, uzun dönemli ilişkiyi test etmek için serilerin durağanlığı araştırılmıştır. Bu amaçla ikinci nesil birim kök testlerinden bir kırılmaya izin veren Zivot ve Andrews (1992) birim kök testi yapılmıştır. Serilerin durağanlık seviyelerinin farklı çıkması sebebiyle ARDL Sınır Testi yaklaşımının uzun dönemli ilişkiyi test etmek için kullanılmasına karar verilmiştir.

Araştırma sonucunda salgının vaka sayıları ile endeks serileri arasında anlamlı bir istatistiki değer tespit edilememiştir. Vaka sayıları ile borsa endeksleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır. Ancak, salgındaki ölüm sayıları ile %5 anlamlılık düzeyinde bağımsız değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olarak birlikte ters yönde hareket ettiği bulunmuştur. Kısa dönemde ise meydana gelen sapmaların yüzde 0.0004'ünün bir sonraki dönemde düzeltilerek uzun dönem dengesine çok düşük bir hızla ulaştığı tespit edilmiştir.

Analizlerin yapıldığı tarihte Türkiye'de en önemli gelir kalemlerinden olan yaz turizm sezonunun daha bitmemiş olması araştırmanın kısıtlarından biridir. Ayrıca Covid-19 etkilerinin devam etmesi ve daha sonuçlanmamış olması diğer bir göze alınması gereken kısıttır. Salgının etkilerini araştırmak için ayakta tedavi olan, serviste ve polikliniklerde tedavi olan, yoğun bakımlarda entübe durumda olan ve iyileşen hasta sayıları üzerinden de araştırmaları geliştirmek gereklidir. Hastalığı geçiren insanların aileleri ve yakın çevresinin nasıl etkilendiği ve bunun Türkiye ekonomisine ve değişik sektörlerle etkileri araştırılarak çalışmanın kapsamı geliştirilebilir. Covid-19 sürecinin devam etmesi ve salgın sürecinin bitmesinin ardından yapılacak analizler turizm ve ulaştırma sektörleri açısından daha yol gösterici sonuçlar çıkaracağı muhakkaktır.

Covid-19 salgını sebebiyle hastalık hakkında yapılan gerek araştırmalar gerek literatür taramaları bize turizm ve ulaştırma sektörlerinin derin ekonomik sıkıntılar çektiği sonucuna

ulaştırmıştır. Bu sonuç birçok soruyu da beraberinde getirmektedir. Covid-19'dan sonra turizm sektörü nasıl etkilenecektir? Ulaşımında insanların tercihi ne olacaktır? Halkın tutum ve davranışları turizm ve ulaşım için nasıl olacaktır? İnsanlar eski alışkanlıklarını devam ettirmekte çekingen mi davranacaklar yoksa kısa sürede tekrar eski yaşamlarına dönecekler midir? Bunu belirleyecek unsurlardan biride salgının 2., 3. hatta 4. dalganın yaşanıp yaşanmayacak olmasıdır. Uluslararası turizmin açılması ise vaka sayılarını artırma olasılığını bulundurmaktadır. Bu durum insanların tatile gitme fikri üzerinde mutlak etki yapmaktadır.

Bir başka konu ise sokağa çıkma yasakları ve işyerlerinin salgının ilerleyişini durdurmak için kapatılması, insanların işsiz kalması; insanların tatil için ayırmış oldukları birikimlerini harcamalarına, borç alarak bu süreci geçirmiş olmalarına işaret etmektedir. Bu yüzden tatil için gerekli tasarrufları bulunmayan tüketiciler ulaştırma ve turizmi negatif etkilemektedir. Diğer yandan, salgın sonrası yeni süreçte tüketicilerin davranışları değişecektir. Hijyen kuralları, sosyal mesafe, yeme içme alışkanlıklarının değişmesi söz konusu olacaktır. Turizm ve ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren firmalar bu değişimlere ayak uydurarak kendilerini geliştirip işyerlerini dönüştürmeleri gerekmektedir. Bu taleplere cevap veremeyen işletmeler rekabette geride kalarak büyük ekonomik zorluklarla karşılaşmaları muhtemeldir.

Salgın tehdidi kalktığında gerek turizm gerekse de ulaştırma sektörlerindeki toparlanmanın devletlerin tutumu, bireylerin ise davranışları ve ekonomik durumları belirleyecektir. Devletler faiz oranlarını düşürerek kredi kullanmış ve kullanacak olanlara destek vermeleri gerekmektedir. Ticari bankalar, işletmelerin ve müşterilerinin kredi ödemelerini ertelemeli, merkez bankaları ticari bankaların ayırmak zorunda oldukları zorunlu karşılıkları azaltarak sistemdeki likiditeyi arttırmaya çalışmalıdır. Gelişmekte olan ülkelerin borçları ertelenmeli, pandemi sürecinde yaşanan enerji fiyatlarındaki düşüşler tüketicilere yansıtılmalıdır.

Virüsün yayılma hızı hükümetlerin alacağı önlemlerin seviyesini belirlerken bu durumun ekonomiye yansımaları da alınan önlemlere göre değişecektir. Karantina uygulamaları ve işyeri kapatmalar günlük yevmiye usulü çalışanları gelirden yoksun bırakacak ve bu kişiler geçim sıkıntısı çekeceklerdir. Bu durumda ise sivil toplum kuruluşları ve hükümet harekete geçerek bu insanların ihtiyaçları karşılanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acar Y. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21.
- Akca, M. (2020). COVID-19'un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 45-64.
- Bakar, N. A., & Rosbi, S. (2020). Effect of Coronavirus disease (COVID-19) to tourism industry. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, 7(4).
- Dünya (2020), Rus turizm ajansı Türkiye'den "resmi teyit" bekliyor. *Dünya Gazetesi Web Sitesi*, <https://www.dunya.com/sectorler/turizm/rus-turizm-ajansi-turkiyeden-resmi-teyit-bekliyor-haberi-472872> (Erişim tarihi: 12.08.2020).
- Ghosh, S. (2020). Asymmetric impact of COVID-19 induced uncertainty on inbound Chinese tourists in Australia: insights from nonlinear ARDL model. *Quantitative Finance and Economics*, 4(2), 343.
- Göker, İ. E. K., Eren, B. S., & Karaca, S. S. (2020). The Impact of the COVID-19 (Coronavirus) on The Borsa Istanbul Sector Index Returns: An Event Study. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(COVID-19 Special Issue), 14-41.
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 1-20.
- Higgins-Desbiolles, F. (2020). Socialising tourism for social and ecological justice after COVID-19. *Tourism Geographies*, 1-14.
- Hoque, A., Shikha, F. A., Hasanat, M. W., Arif, I., & Hamid, A. B. A. (2020). The effect of Coronavirus (COVID-19) in the tourism industry in China. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 3(1), 52-58.
- IATA (2020), Economics' Chart of the Week <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/recovery-in-air-travel-expected-to-lag-economic-activity/>. (Erişim tarihi: 03.06.2020).
- IATA (2020). IATA Updates COVID-19 Financial Impacts -Relief Measures Needed** <https://airlines.iata.org/news/potential-for-revenue-losses-of-113bn-due-to-covid-19-“crisis”>, (Erişim tarihi: 12.08.2020).
- ICAU (2020), Effects of Novel Coronavirus (COVID-19) on Civil Aviation: Economic Impact Analysis https://www.icao.int/sustainability/Documents/COVID-19/ICAO_Coronavirus_Econ_Impact.pdf. (Erişim tarihi: 03.06.2020).
- ICAU (2020), <https://www.icao.int/Newsroom/Pages/Potentially-billion-fewer-international-air-travellers.aspx>, (Erişim tarihi: 03.06.2020).
- İbiş S., Covid-19 Salgınının Seyahat Acentaları Üzerine Etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 85-98.
- Kalyankar, M. M. D. (2020). Impact of Covid-19 Pandemic on the Tourism Sector. *Purakala with ISSN 0971-2143 is an UGC CARE Journal*, 31(8), 611-617.

- Karaçor, S., & Garda, A. (2015). Ekonomik Kriz Döneminde Turizm Pazarlaması Tourism Marketing In Crisis Era. In *International Conference on Eurasian Economies* (pp. 902-907).
- Kasare, K. S. (2020). Effects of Coronavirus Disease (COVID-19) on Tourism Industry of India. *Studies in Indian Place Names*, 40(35), 362-365.
- Khan D., Khan L. Y. (2020). The Economic Impact of COVID-19 on Developing Countries, <http://www.ipsnews.net/2020/04/the-economic-impact-of-covid-19-on-developing-countries/>, (Erişim tarihi: 18.05.2020).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB) (2019). Turizm İstatistikleri <https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/69320,turizmistatistikleri2019-4pdf.pdf?0>, (Erişim tarihi: 12.08.2020).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB) (2020). Haber Arşivi <https://basin.ktb.gov.tr/TR-267925/uluslararası-konuklar-guvenli-turizm-icin-antalyada.html> (Erişim tarihi: 12.08.2020).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB) (2020). Konaklama Tesislerinde Kontrollü Normalleşme Sürecine İlişkin Genelge. <https://basin.ktb.gov.tr/TR-261958/konaklama-tesislerinde-kontrollu-normallesme-surecine-i-.html> (Erişim tarihi: 12.08.2020).
- McKercher, B., & Chon, K. (2004). The over-reaction to SARS and the collapse of Asian tourism. *Annals of tourism research*, 31(3), 716.
- Mustapha, N. N. S. N., Yazid, M. F. M., & Shamsudin, M. F. (2020). How airline industry may rise post covid-19 pandemic. *Journal of Postgraduate Current Business Research*, 1(1).
- Nazneen, S., Hong, X., & Ud Din, N. (2020). COVID-19 Crises and Tourist Travel Risk Perceptions. *Available at SSRN 3592321*.
- Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., ... & Agha, R. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus and COVID-19 pandemic: A review. *International Journal of Surgery*.
- Ozili, P. K., & Arun, T. (2020). Spillover of COVID-19: impact on the Global Economy. *Available at SSRN 3562570*.
- Pearce B., COVID-19 Cost of air travel once restrictions start to lift (2020). <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/covid-19-cost-of-air-travel-once-restrictions-start-to-lift/>, (Erişim tarihi: 12.08.2020).
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. (2001), "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship", *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Rassy, D., & Smith, R. D. (2013). The economic impact of H1N1 on Mexico's tourist and pork sectors. *Health economics*, 22(7), 824-834.
- Strielkowski, W. COVID-19 recovery strategy for tourism industry. March 2020

Şit, A ve Telek, C. (2020), "Covid-19 Pandemisinin Altın Ons Fiyatı ve Dolar Endeksi Üzerine Etkileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 1-13.

Türk Hava Yolları (THY). (2020). <https://www.anadolujet.com/tr/kurumsal/haberler-ve-duyurular>

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (UAB) (2020). <https://www.uab.gov.tr/haberler/turkiye-den-gecen-transit-araclara-karantina-suresi-72-saate-indi>

UNWTO. (2019). *International tourism continues to outpace the global economy*. <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152?download=true>, (Erişim tarihi: 12.08.2020).

UNWTO. (2020). *International Tourist Numbers Could Fall 60-80% In 2020, Unwto Reports* <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020>, (Erişim tarihi: 12.08.2020).

Yang, Y., Zhang, H., & Chen, X. (2020). Coronavirus pandemic and tourism: Dynamic stochastic general equilibrium modeling of infectious disease outbreak. *Annals of Tourism Research*.

WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020 <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>, (Erişim tarihi: 12.08.2020).

World Health Organization (2020). Coronavirus disease (COVID-2019) situation reports. Retrieved from https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200717-covid-19-sitrep-179.pdf?sfvrsn=2f1599fa_2

Wilder-Smith, A., Chiew, C. J., & Lee, V. J. (2020). Can we contain the COVID-19 outbreak with the same measures as for SARS?. *The Lancet Infectious Diseases*.

Georgieva K. <https://fortune.com/2020/03/23/coronavirus-economic-impact-predictions-great-recession-2020-markets-imf/>, (18.05.2020).

Zeren, F., & Hızarcı, A. (2020). The Impact of COVID-19 Coronavirus on Stock Markets: Evidence from Selected Countries. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 78-84.

Zivot, E., & Andrews, D.W.K. (1992). Further Evidence of the Great Crash, the Oil Price Shock and the Unit Root Hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10, 251-270.